

TAMPEREEN YLIOPISTO

Jarko Lemmetty

Kapitalismin tematiikka Juha Seppälän teoksessa *Paholaisen haarukka*

Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma

Tampere 2013

Tampereen yliopisto

Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö

LEMMETTY, Jarko: Kapitalismin tematiikka Juha Seppälän romaanissa *Paholaisen haarukka*

Pro gradu -tutkielma, 144 s.

Suomen kirjallisuus

Toukokuu 2013

Tutkielmani käsittelee kapitalismin tematiikkaa erityisesti sosiaalisten suhteiden kautta hahmotettuna Juha Seppälän teoksessa *Paholaisen haarukka* (2008). 'Temaattisella' tarkoitan teoksen keskeisiä, tärkeimpiä johtajatuksia. Lähestymistapani on marxilainen, ja tässä yksi työn keskeisimpiä teoreetikkoja on Pertti Karkama. Käytän marxilaisia tai sellaisiksi luonnehdittuja käsitteitä kuten ideologia, hegemonia, vieraantuminen, tavanaistuminen ja esineistyminen. Tutkin *Paholaisen haarukan* kuvaamassa kapitalistisessa yhteiskunnassa elävien romaanihenkilöiden suhteita valtaan, subjektiuteen, kapitalismin ideologiaan ja hegemoniaan.

Kapitalistinen järjestelmä perustuu ihmisten välisiin suhteisiin niin kuin kaikki muutkin järjestelmät. Sitä voi kyllä kuvata systeemisenä järjestelmänä, joka noudattaa omia lakejaan, mutta tämä ei poista sitä tosiasiaa, että lähtökohtana on aina ihminen itse. Marx kytkee sosiaalisen taloustieteelliseen, mutta itse noudatan tätä kytköstä hyvin väljästi. Painotan sosiaalisten suhteiden merkitystä sekä työssäni että käyttämässäni marxilaisessa teoriassa. Suhteutan myös marxilaisen kapitalismin kritiikin (post)modernismiin ja sen logiikkaan. Tämä liittyy analyysini historialliseen viitekehykseen.

Analysoin sekä tiedostamatonta että tiedostettua vallan omaksumista ja sen tunkeutumista henkilöiden elämään ja sosiaalisiin suhteisiin. Tiedostamatonta vallan vaikutusta kuvataan kohdoteoksessa sekä suoraan että epäsuorasti siten, että henkilöiden maailmankuva muodostuu heidän tietämättään vallan rajoittamaksi. Tiedostettu vallan omaksuminen ja vaikutus ilmenee teoksessa suoraan. Tutkin, millainen suhde henkilöillä on kapitalismin ideologiaan ja hegemoniaan. Pohdin, miten nämä kaksi ilmenevät henkilöiden suhteissa heihin itseensä, heidän subjektiuteensa ja identiteettiinsä, sekä toisiin henkilöihin. Samoin hahmotan sitä tapaa, miten he näkevät maailman ideologisen todellisuuden läpi ja mitä henkilöt jättävät sanomatta suoraan, mutta joka ilmenee tekstistä sitä analysoitaessa. Teoksen voi tulkita myös satiiriksi, mutta rajaan tutkimukseni siten, että keskityn enimmäkseen sen marxilaiseen tulkintaan.

Osoitan tutkielmassani, että teoksessa kuvattu kapitalistinen järjestelmä ideologioineen ja hegemonioineen vaikuttaa monin tavoin siinä elävien romaanihenkilöiden elämään sekä suhteissa heihin itseensä että heidän suhteissaan muihin henkilöihin. Monet vaikutuksista ovat luonteeltaan negatiivisia. Saan tulokseksi, että näennäisesti järjestelmän ulkopuolelle joutuminen sisältää teoksessa samat kapitalistisen järjestelmän koodit kuin järjestelmän sisällä eläminenkin, eikä ulkopuolelle joutuminen ole periaatteessa mahdollista lainkaan. *Paholaisen haarukka* kuuluu kapitalismia tai historiallisessa mielessä rahavaltaa ja rikkautta kritisoiivaan kirjallisuuden suuntaan, jolla on Suomessa pitkä perinne. Teos uudistaa vakiintuneita konventioita siten, että se kritikoii ja analysoi kapitalismia sekä sen sisältä käsin että ulkoa.

Avainsanat: Juha Seppälä, marxilainen kirjallisuudentutkimus, kapitalismi, sosiaaliset suhteet, ideologia, hegemonia, postmoderni, vieraantuminen.

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto.....	1
1.1. Tutkimuskysymykset, kohdeteos ja lähtökohdat.....	1
1.2. Kapitalismi ja sen todellisuus.....	13
1.3. Marxilainen teoria ja käytettävät käsitteet.....	15
1.4. Ideologia, hegemonia ja (post)modernismi.....	21
2. Voittajat ja häviäjät kapitalismin todellisuudessa.....	28
2.1. Voittajien rooli teoksen kuvaamassa kapitalismissa.....	28
2.2. Häviäjien rooli.....	36
2.3. Voittajien ja häviäjien välinen ongelma.....	46
3. Ihminen ja raha teoksen keskeisenä ongelmakenttänä.....	55
3.1. Kapitalismin vaikutus sosiaalisiin suhteisiin.....	55
3.2. Hauras subjekti kapitalismin maailmassa.....	65
3.3. Vieraantuminen, tavarautuminen ja esineistyminen.....	74
3.4. Henkilöiden kohtaamisen ongelma.....	83
4. Valta ja vapaus – missä henkilöt elävät todella?.....	94
4.1. Paholaisen haarukoista ideologiaan.....	94
4.2. Kapitalismin hegemonia.....	107
4.3. <i>Paholaisen haarukan</i> (post)modernismi.....	121
5. Lopuksi.....	137
Lähdeluettelo.....	140

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuskysymykset, kohdeteos ja lähtökohdat

Analysoin tutkielmassani Juha Seppälän romaania *Paholaisen haarukka* (=PH, 2008). Tavoitteeni on selvittää, miten kapitalistinen järjestelmä ja ideologia vaikuttaa teoksessa sen henkilöihin. Tämä tapahtuu tarkastelemalla teokseen sisältyvää kapitalismin tematiikkaa. 'Temaattisella' tarkoitan teoksen keskeisimpiä johtoajatuksia, joiden varaan se rakentuu. Rajaen nämä johtoajatuksien siten, että tarkastelen teoksen temaattista sisältöä kapitalismin käsitteen kautta. Kiinnostavaa on, miten kapitalistinen järjestelmä ja ideologia vaikuttaa niihin monimuotoisiin ristiriitoihin, joita teoksen maailmassa on havaittavissa. Tällaisia ristiriitoja ilmenee eri asemassa (ja myös samassa asemassa) olevien henkilöiden välillä, heidän suhteessaan kapitalistiseen järjestelmään ja heidän ajattelussaan sisäisinä ristiriitoina. Ristiriitoja ilmenee myöskin heidän käsityksissään rahasta, elämästä, maailmasta ja yleisesti ottaen heidän asemastaan, minuudestaan ja identiteetistään postmodernin kapitalismin aikakautena. Kiinnostavaa on lisäksi se, millainen on teoksen hahmojen todellisuus. Mikä sen määrittelee, miten se määräytyy ja miten henkilöt itse sen määrittelevät? Samoin olen kiinnostunut siitä, millaisin keinoin he itse luovat todellisuutta ajatuksineen, käsityksineen ja tekoineen – ja miten kapitalistinen järjestelmä ja sen ideologia vaikuttaa teoksen henkilöiden todellisuuskäsitysten syntyyn. On myös kiinnostavaa tarkastella näiden todellisuuskäsitysten kautta hahmottuvaa koko teosta hallitsevaa todellisuuskäsitystä. Tämän voi havaita henkilöiden ajattelutapojen analyysin koosteena.

Työssäni korostuvat marxilaisen teorian sosiaaliset näkökulmat. Aineellinen tuotanto ja sen suorittamiseen vaadittavat ihmissuhteet määräävät viime kädessä myös ihmisen ajattelun (Karkama 1979, 29). Materiaalisen elämän tuotantotapa on ehtona sosiaaliselle, poliittiselle ja intellektuaaliselle elämänprosessille. Ihmisten tietoisuus ei määritä heidän olemistaan, vaan päinvastoin heidän sosiaalinen olemisensa määrittää heidän tietoisuuttaan. (Marx & Engels 1996/1859, 31.) Voitot ja palkat eivät ole luonnollinen ilmiö, ne ovat sosiaalisia kategorioita, joita voi ymmärtää vain sosiaalisten tuotantosuhteiden kautta. Ne perustuvat valtaan ja pakkoon (Ingham 2008, 19.) Tutkin *Paholaisen haarukan* henkilöiden suhdetta kapitalismiin ja sitä kautta materiaaliseen, sellaisena kuin se vaikuttaa teoksen henkilöiden ajatusmaailmaan ja ajatteluun. Kapitalistisessa järjestelmässä vallitseva aineellinen tuotanto ja tuotantotapa vaikuttaa henkilöiden sosiaalisuuteen, joka puolestaan määrittää heidän tietoisuuttaan. Pyrin selvittämään miten valta ja

pakko vaikuttavat teoksen henkilöiden sosiaalisuuteen sosiaalisten tuotantosuhteiden kautta ja niissä itsessään.

Ensimmäiseksi lähennän käytäntöön edellä mainittuja ongelmia kysymällä, miten kapitalistinen järjestelmä ja ideologia vaikuttaa voittajien ja häviäjien rooleihin *Paholaisen haarukassa*. Olen jakanut tutkimusongelmani kannalta merkittävimmät henkilöt voittajiin ja häviäjiin sen mukaisesti, millainen asema heillä teoksessa on suhteessa sen kuvaamaan kapitalismiin. Itse jako voittajiin ja häviäjiin vastaa jotakuinkin vanhempaa jakoa proletariaattiin ja porvareihin, mutta sillä on ajanmukaisempi, individualistisempi sävy, vaikkakin sen voi nähdä olevan kapitalistisen hegemonian synnyttämä sanapari, joka kategorisoi ihmisiä voimakkaasti arvottaen. Voittajat saavat palkakseen turvatuksen asemansa, suhteellisen hyvät kuukausitulot sekä kaikkiin puolin hyväksytyin paikan kapitalistisessa järjestelmässä. Heidän elämänsä on vakaampaa ja tasaisempaa kuin häviäjillä, joilla ei ole kunnioitettavaa, selkeää asemaa järjestelmän piirissä. Häviäjillä on käytössään vähemmän rahaa ja ihmissuhteita, eivätkä he suhtaudu kapitalistiseen järjestelmään yhtä suopeasti kuin voittajat. Voittajat ovat korkeasti koulutettuja, kun taas häviäjillä ei joko ole kapitalistisessa yhteiskunnassa tarvittavaa koulutusta tai se on vajavaista. Voittajat eivät kuitenkaan ole onnellisia, eivätkä ole saavuttaneet poikkeuksellisen korkeita yhteiskunnallisia asemia. Heidän sosiaaliset suhteensa eivät myöskään toimi ihanteellisella tavalla. Jako voittajiin ja häviäjiin on perusteltu, sillä näin on mahdollista tutkia henkilöiden ajatuksia, asenteita, minäkuvia ja identiteettejä sillä perusteella, millainen asema heillä käytännössä yhteiskunnassa on. Tämä jako konkretisoituu *Paholaisen haarukassa* erittäin selkeästi. Se ilmenee henkilöiden suhtautumisessa toisiinsa, yhteiskuntaan ja rahaan. Samoin se ilmenee henkilöiden käsityksissä siitä todellisuudesta, johon he sijoittuvat. Kykenevätkö häviäjät asettautumaan kapitalistisen yhteiskunnan ulkopuolelle? Miten tähän vaikuttavat voittajien todellisuus ja sen asettamat (reuna)ehdot? Vertaan voittajien ja häviäjien roolien tuottamia ongelmia toisiinsa ja lisäksi tarkastelen ristiriitoja näiden roolien välillä.

Toiseksi tutkin henkilöiden subjekteina olemisen ongelmia kapitalistisessa järjestelmässä. Entiset luokkajakot ovat pirstoutuneet ja tämä on yhtenä seurauksena sille, että yksilökohtainen kilpailullisuus tuottaa henkilöille sekä ajattelemisen aihetta että tuskaa. *Paholaisen haarukan* todellisuudessa on kyseessä kaikkien kilpailu kaikkia vastaan. Kun kapitalismin ideologia tunkeutuu kaikkialle, myös henkilöiden yksityiselämään, he vieraantuvat. Tavarautuminen on kyseessä, kun sosiaaliset suhteet perustuvat tavaroihin ja rahaan. Esineistymisen on kyseessä kun inhimillinen maailma tai jokin sen osa koetaan esinemäiseksi. Määrittelen tarkemmin nämä käsitteet alaluvussa 1.3. Vielä yhtenä ongelmana kapitalistisessa yhteiskunnassa subjektina olemisessa on se,

että köyhien ja rikkaiden välillä vallitsee (luokka)muukalaisuus. He kokevat toisensa kovin vieraiksi. Kysyn, onko *Paholaisen haarukan* varakkailta ja varattomilla mahdollisuuksia kohdata toisiaan?

Kolmanneksi tutkin kapitalistisen ideologian, hegemonian ja (post)modernin asemaa henkilöiden todellisuutta määrittelevinä tekijöinä. Mitä *Paholaisen haarukka* kuvaa todella? Esitän paholaisen haarukaksi nimitetyn optisen harhan temaattisen tulkinnan, joka perustuu siihen, että teoksessa tuo harha vertautuu kapitalismiin. Tutkin ideologian asemaa olettaen, että se on henkilöille tiedostamaton ja vaikuttaa siten henkilöiden todellisuuteen heidän tietämättään olemalla läsnä kaikessa, mitä he tekevät tai ajattelevat. Pohdin, mitä kapitalismin hegemonia vaatii henkilöiltä, miten he ylläpitävät sitä ja miten se oikeuttaa itsensä käytännössä *Paholaisen haarukan* todellisuudessa. Lopuksi suhteutan teokseen (post)modernin ongelmia, kuten yhteiskunnan pirstoutumisen, sen pelon ja huolen, joka syntyy kun elämässä ei enää ole nähtävissä ennen niin selkeitä suuntaviittoja, ja vapauden/kaaoksen keskinäisen ongelman. Hypoteesinani on, että postmoderni edistää kapitalistisen järjestelmän ja ideologian ylivaltaa ja korostaa niiden negatiivisia piirteitä. Lisäksi tarkastelen *Paholaisen haarukkaa* satirisoivana teoksena.

Kirjallisuussosiologian juuret ovat dialektisessa traditiossa. Sen tunnetuimpia kehittäjiä olivat Georg Lukács, Theodor W. Adorno ja Lucien Goldmann, joiden jälkeen traditiota kehitti Fredric Jameson. Marxisin asema traditiossa on ollut keskeinen. Myöhemmin muun muassa Walter Benjamin, Pierre Macherey, Raymond Williams ja Terry Eagleton ovat edustaneet marxismia tai ainakin vasemmistolaista kirjallista älymystöä. Dialektisessa traditiossa tekstien nähtiin tiettyyn rajaan asti määräytyvän yhteiskunnasta käsin. Tradition klassikot puhuivat tekstien välittämistä maailmankuvista, maailmankatsomuksista ja ideologioista. Maailmankuva koostuu ihmistä, kulttuuria, yhteiskuntaa, historiaa, luontoa ja potentiaalista ylikuonnollista todellisuutta koskevista käsityksistä. Maailmankatsomus on tätä laajempi: se sisältää myös toimintaohjelman: miten ihannetilaan on mahdollista päästä. Ideologiat taas ovat yhteiskuntaluokille, ryhmille ja yhteisöille ominaisia kollektiivisia maailmankatsomuksia, jotka ilmentävät luokkien, ryhmien ja yhteisöjen asemaa yhteiskunnassa. Ideologioiden kautta ilmentyvät ihmisten käsitykset heidän eduistaan ja tehtävistään. Ideologialla tarkoitettiin toisinaan myös väärää tajuntaa eli yhteiskuntaa koskevia virheellisiä ajatustapoja, jotka peittävät näkyvistä luokkaristiriidat ja jotka palvelevat näin hallitsevan luokan tai ryhmittymän etuja. (Sevänen 2011, 19–20.) Työssäni rajaan maailmankuvaa käsittelevät pohdinnat yhteiskunnalliselle tasolle, koska ei ole mielekäästä eikä edes mahdollista tutkia koko maailmankuvan sisältämää todellisuutta. Myös maailmankatsomus rajoittuu työssäni

pitkälti yhteiskunnalliselle tasolle. Sen sijaan ideologian käsitteen miellän edellisiä käyttökelpoisemmaksi, sillä sen voi yhdistää sekä valtaan että sosiaaliseen. Nämä kaksi taas ovat olennaisia aspekteja tutkielmassani.

Dialektisessa traditiossa harjoitettiin myös ideologiakritiikkiä. Pyrittiin paljastamaan teksteihin sisältyvät ideologiset sitoumukset ja esittämään kritiikkiä vääriä ajatusmuotoja ja perusteettomia arvomaailmoja kohtaan. Tämä edellytti eron tekemistä tekstin merkityssisällön ja totuussisällön välille. Tekstien totuussisällön mittapuuna toimi marxilainen historia- ja yhteiskuntateoria. (Sevänen 2011, 20–21 .) Väärien ajatusmuotojen ja perusteettomien arvomaailmojen kritikointi pitämällä tekstien totuussisällön mittapuuna marxilaista teoriaa on perusteltua sikäli, että marxilainen teoria sisältää yleisinhimillisiä arvoja. Niiden avulla on mahdollista ainakin teoriassa vaikuttaa kapitalismin tuottamiin vääristyneisiin ajattelutapoihin tuomalla ne julki, nähtäville. Katson, että marxilainen teoria sisältää tässä mielessä emansipatorisen aspektin. Tätä aspektia voi luonnehtia totuussisällön käsitteen avulla silloin, kun totuussisältö kytketään emansipatorisesti käsitettyyn totuuteen. Tällöin ongelmaksi ei muodostu se, että joudutaan luottamaan oppirakennelman kautta muodostettuun totuuteen.

Läntistä marxismia edustivat Jameson, Adorno, Eagleton ja Goldmann, kun taas itäisen marxismin merkittävin teoreetikko oli V.I. Lenin. Suomessa dialektisen tradition edustajat seurasivat 1970-luvulla sosialistisissa maissa tehtyä tutkimusta. Siinä pohjana oli marxismi-leninismi. Läntistä marxismia ryhdyttiin seuraamaan vasta 1980-luvulla. Silloin alkoi kulttuurintutkimuksellinen käänne yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa oppiaineissa. Yhteiskuntatieteilijät omaksuivat humanistisissa oppiaineissa kehiteltyjä tekstien ja kulttuurituotteiden analysoinnin ja tulkitsemisen menetelmiä ja myös kehittivät vastaavia. Humanistisissa oppiaineissa taas viime vuosikymmeninä on yleistynyt pyrkimys ottaa tutkimuskohteiden kulttuuris-yhteiskunnallinen konteksti systemaattisemmin huomioon. Yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa oppiaineissa tehdyt tutkimukset muistuttavat siten nykyisin toisiaan. (Sevänen 2011, 22, 32.) Tutkielmani pohjautuu läntiseen marxismiin. Kulttuurinen näkökulma on vähäisempi kuin yhteiskunnallinen, koska tarkastelen *Paholaisen haarukkaa* tekstinä yhteiskunnasta ja ihmisten välisistä suhteista.

Suomalaisen kirjallisuussosiologian uranuurtajia ovat olleet Yrjö Hirn, Raoul Palmgren, Pekka Tarkka, Pertti Karkama ja Juhani Niemi – sekä sosiologit Antti Eskola ja Katarina Eskola. Ensisijaisesti tekstejä tutkivat Palmgren ja Karkama, joka on myös 70-luvun jälkeisessä tuotannossaan kirjallisuussosiologian kannalta relevantti. Taidekirjallisuutta on suomalaisessa

kirjallisuustieteessä tarkastellut yhteiskuntateorian avulla Jussi Ojajärvi, erityisesti tutkimuksessaan *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa Kiltin yön lahjat ja Juha Seppälän novellissa Supermarket* (2006). Tämä tutkimus palautti kapitalismin käsitteen ja kapitalismikritiikin takaisin suomalaiseen kirjallisuustieteeseen. Itäeurooppalaisen valtiososialismin romahtamisen seurauksena näet käsitteet kuten kapitalismi, luokka ja kapitalismikritiikki marginalisoituivat länsimaissa 1980-luvulla. Tuolla vuosikymmenellä hegemoniseen asemaan nousi yhteiskuntapolitiikka, jonka sisältönä oli ajatus, että koko yhteiskunnan tulee mahdollisimman pitkälle toimia samoin kuin kapitalistinen yrityssektori toimii. Yhteiskuntaa tarkasteltiin markkinoina ja tuota politiikkaa kutsuttiin uusliberalismiksi. 1990-luvun alun jälkeen uusliberalismista on tullut hallitseva yhteiskuntapoliittinen doktriini ja kapitalismi on muuttunut entistä vapaammaksi markkinataloudeksi. Tuon vuosikymmenen jälkipuolelta lähtien uusliberalismi on nostanut eri puolilla maailmaa esiin erilaisia globalisaation ja markkinakapitalismin vastaisia liikkeitä. Suomessa kirjallisuustieteellistä kriittistä pohdiskelua edustavat Ojajärven väitöskirjan ohella Karkaman *Kulttuuri ja demokratia. Kirjoituksia kulttuurin nykytilasta* (1998) sekä Ojajärven ja Liisa Steinbyn toimittama *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella* (2008). (Sevänen 2011, 13, 30, 35–36.)

Suomalaisessa kirjallisuudessa rahan teemat ovat olleet läsnä jo pidemmän aikaa. Rahasta puhuminen on sisältynyt muun muassa suomalaiseen työläiskirjallisuuteen 1900-luvun alusta 1970-luvulle ja myös sen taustana olevaan realistiseen tyylivirtaukseen 1800-luvulta alkaen esimerkiksi Minna Canthin ja Pentti Haanpään teoksissa. Myös suomalaisen kirjallisuuden modernistisessä traditiossa raha on kytkeytynyt yhteiskunnallisiin ja moraalisiin ongelmiin. Rahaa kirjallisuuden aiheena on lähestyttävä suppeampien määritelmien sijaan kapitalismin ideologiana: on tutkiskeltava kapitalismin arvojensiirtoa ja käytäntöjä, jotka kytkeytyvät kysymyksiin ihmisenä olemisen ehdoista, sosiaalisista suhteista, jaoista sekä moraalista. Tutkimusten mukaan kapitalismi tematisoituu yleisesti suomalaisessa kirjallisuudessa 1990-luvulta alkaen. (Sassi 2009, 167, 270–271.)

Juha Seppälä on merkittävästi uudistanut suomalaisen proosan ja novellin perinnettä. Seppälän tuotannon tyyliä ja sattumanvaraisessa maailmassa ihmisen toiveet ovat usein ylimitoitettuja. Ihmisellä on taipumus antaa merkityksiä kaikelle. Kun halu ja kyky antaa merkityksiä asioille katoaa, jäljelle jää vain havaintoja ja päätelmiä, jotka nekään eivät aina pidä paikkaansa tai sitten ne ovat puutteellisia. Ihminen menettää elämänhalunsa, jos hän ei kykene antamaan merkityksiä asioille. (Koskela 2003, 272.) Teemoina on usein epäonnistuminen ja ihmissuhteiden kylmyys,

aatteiden rappio ja ajattomuus sekä nykyihmisen ahdinko (Korhonen & Rantala 2004, 250). Juha Seppälän tuotannossa on ollut keskeistä illuusioiden riisuminen, maailman ja ihmisten tarkasteleminen skeptisestä näkökulmasta. Seppälän kriittinen ja nihilistinen ihmiskuva on armoton sen suhteen, mitä nykyihminen voi elämällään tehdä, erityisesti sosiaalisena eläimenä ja yhä enemmän myös globaalina olentona. Paholaisen haarukassa taloudelliset ja tuotannolliset arvot ovat laajenneet koskemaan koko ihmisyyden käsitettä. (Waarala 12.10. 2008.)

Paholaisen haarukkaa ei ole tutkittu, mutta Seppälän muista teoksista on tutkimusta Jussi Ojajärven väitöskirjan ohella: Tuomas Juntusen väitöskirja *Virsta väärää, vaaksa vaaraan: intertekstuaalinen moniäänisyys Juha Seppälän proosassa* (2012) sekä muun muassa seuraavat pro gradut: Jani Periniva, Arkhimedeen pisteestä fantomin sormukseen: postmoderni subjektikäsitys Juha Seppälän teoksessa *Suomen historia* (2005); Lari Mäkelä, Kuoleman teemaan liittyvät motiivit Juha Seppälän novellikokoelmassa *Suuret kertomukset* (2004); Marja Tomberg, Ahdistus, identiteetti ja kuolema Juha Seppälän teoksissa *Hyppynaru* ja *Luru* (1999); Nina Pitkänen, Kuuliaiset ruumiit vallan verkostoissa: vallankäytön monet kasvot Juha Seppälän teoksessa *Super Market* (1997); Tuula Piikkilä, Torniin nousija huutaa: Juha Seppälän Torni, Taivaanranta ja Riikinkukon sulka –kokoelmien novellit kerronnan traditiossa (1992).

Kapitalismin tematiikkaan keskittyvää tutkimusta ei Juha Seppälästä ole. Muihin kirjailijoihin liittyen tutkimusta on pro graduina: Kaisa Ansami, Tatun ja Patun outo kapitalismi. Nationalistinen ideologia ja postmodernismi Aino Havukaisen ja Sami Toivosen kuvakirjassa *Tatun ja Patun Suomi* (2011); Sami Pöyry, Elämän minä sille möin, en kuolemaa: postmodernin kapitalismin teemat Kari Hotakaisen romaanissa *Ihmisen osa* (2011); Marjut Lausti, Markkinatalouden vankila ja ostettu ihminen. Kapitalismin, ruumiillisuuden ja vallan teemat Kari Hotakaisen *Bronksissa* ja Arto Salmisen *Kalavaleessa* (2010); Mika Säteri, Mitä mä siitä hyödyn? *Ei-Kuoren* ja muiden Arto Salmisen romaanien analyysia uusliberalistisen kapitalismin kontekstissa (2005).

Paholaisen haarukka on fragmentaarinen teos, jossa kuvatut tapahtumat tai mietiskelyhetket vaihtuvat nopeasti, eikä aina voi tietää, kuka milloinkin on äänessä. Tämä piirre on yhteydessä yhteen teoksen kantavista ideoista, paholaisen haarukaksi kutsuttuun optiseen illuusioon. Illuusio vertautuu kapitalismiin ja ilmenee teoksessa tekstin tasolla sekä kokonaisuutena että sen osissa ”pienempinä” paholaisen haarukoina. Epäsuorasti käy ilmi, että kapitalismi on muodoton järjestelmä, jolla kyllä on jonkinlainen hahmo, mutta sitä ei aina erota helposti. Sama piirre (erottumisen vaikeus) toistuu myös teoksen ihmissuhteissa ja henkilöiden ajattelussa, ja tällä

tulkitsen olevan kapitalismin ideologiasta johdettavissa olevaa sisältöä. Tämä tulkinta vie työtäni kohti marxilaista teoriaa erotuksena kapitalismikriittisistä tulkinnoista. Varsinaista juonta ei *Paholaisen haarukassa* ole, mutta siinä voi hämärästi hahmottaa juonikuvioita, jotka johtavat tilanteista toisiin.

Teoksen päähenkilöitä ovat tiukkaa kapitalismin analyysia ylläpitävä varallisuudenhoitaja Lari Laine, hänen kanssaan usein samoin ajatteleva verkkotuottaja Kari Lehtonen ja työttömäksi jäänyt, tasapainoton ja vihainen Jumalan Kyynel. Nämä kolme ovat tulkintojeni suhteen tärkeimmät henkilöt, joihin käytännössä perustan analyysini. Muita henkilöitä ovat muun muassa Lari Laineen sisko, humanistisesti ajatteleva elokuvaohjaaja Laura Laine, taksikuski ja tarkoituksellisesti ikuinen opiskelija Klaus, Kari Lehtosen vaimo, sosiaalipsykologi Saija Lehtonen ja Jumalan Kyynelen turvaa antanut isoisä Eero Raivio, joka ei varsinaisesti esiinny teoksessa.

Teoksen voittajien käsitykset yhteiskunnasta ovat perustaltaan erilaiset kuin häviäjien. Voittajiin kuuluvat varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen. Häviäjiä ovat etupäässä työtön Jumalan Kyynel ja lisäksi taksikuski Klaus. *Paholaisen haarukan* jännite kasvaa erityisesti kahdesta seikasta, ensinnäkin voittajien ja häviäjien välisestä suuresta ristiriidasta. Toiseksi se nousee hellittämättömästi kapitalismin analyysista sekä kapitalistisen järjestelmän ja sen ideologian alla elämisen kuvauksesta.

Seppälän luomalle kuvitteelliselle maailmalle on ominaista, että se toimii muodollisesti tehokkaasti ja järkevästi, mutta samalla se on muuttunut kykenemättömäksi käsittelemään arvokysymyksiä. Tämän vääristymän esitetään olevan seuraus siitä, että yksipuolinen kapitalistinen rationalisaatio on nykyisin tunkeutunut kaikkialle yhteiskuntaan. Se näkyy ihmisten keskinäisissä suhteissa ja heidän mielissään. (Sevänen 2011, 276.) Jumalan Kyynel ei kykene tähän rationalisaatioon, vaikka hänkin ajattelee osittain sen kautta. Hän on saanut nimensä korvan taakse tatuoidusta pisarasta. Hän menettää työnsä, alkoholisoituu, traumatisoituu, käyttää psyykenlääkkeitä ja keskittyy vihaamaan parempiosaisia lähetellen heille ikäviä sähköposteja. Toisinaan myös hän analysoi kapitalistista järjestelmää, mutta hänen analyysinsa ei yllä varallisuudenhoitaja Lari Laineen yksityiskohtaisuuteen, eikä ole yhtä mittavaa. Jumalan Kyynel on vastapaino voittajille, eikä hän epäröi tukistaa näitä siitä vääryydestä, että siinä missä he elävät suhteellisen turvallista elämää, hän itse joutuu taistelemaan jokaisesta leivänpalasta kapitalistisen järjestelmän laitamilla. Hänen hahmonsä on *Paholaisen haarukan* traagisin ja lähtökohdiltaan jyrkästi erilainen kuin muut

henkilöt. Tällä perustelen myös sitä, miksi en kuvaa enemmän taksikuski Klausia, vaikka sijoitan hänetkin teoksen häviäjiin.

Seppälän kuvaama yhteiskunta toimii samalla tavalla kuin ilman mantelitulmaketta oleva ihminen, jolle erilaiset asiat ovat substantiaalisessa mielessä samanmerkityksisiä tai yhdentekeviä ja jolle asioiden arvon mittapuuna on se, missä määrin ne voidaan välineellistää, jotta ne voisivat palvella hyötynäkökohtia. (Sevänen 2011, 277.) Taksikuski Klaus ajattelee mantelitulmaketta ajatellessaan elämän merkityksettömyyttä (PH, 97). Hän on Jumalan Kyyneleen verrattuna rauhallinen ja tasapainoisempi hahmo. Hän ajaa taksia, ”harrastaa toisinaan naisia” ja kärsii ikävistä asiakkaista. Hän opiskelee yliopistossa useita aineita, eikä halua valmistua koskaan. Se on hänen protestinsa kapitalistista järjestelmää ja sen tulosvastuullista ideologiaa kohtaan. Hän sijoittuu Jumalan Kyynelen ja varallisuudenhoitaja Lari Laineen sekä verkkotuottaja Kari Lehtosen välimaastoon siinä suhteessa, että hän ei mitenkään voi kokea itseään voittajaksi, mutta ei ole niin onnettomassa tilanteessa kuin Jumalan Kyynel. Hänellä on töitä ja opiskelupaikka. Siksi hän kykenee sopeutumaan paremmin kuin työtön Jumalan Kyynel.

Paholaisen haarukan henkilöiden on elettävä ja tultava toimeen yhteiskunnassa, joka muuttaa mitä erilaisimmat asiat myytävissä ja ostettavissa oleviksi tuotteiksi. Ihmisten keskinäinen vuorovaikutus on suurelta osin pelkistynyt myynti- ja ostotapahtumiksi. (Sevänen 2011, 276.) Erityisesti tämä tulee esille varallisuudenhoitaja Lari Laineen ajattelussa. Hän kuvaa työtään pankissa, jossa hän kokee, että hänen on valehdeltava asiakkaille, koska se kuuluu hänen työhönsä. Hän mieltää olevansa ”rahan puolella”, eikä näe tälle seikalle vaihtoehtoa, koska työ määrittelee häntä ja hänen elämänsä niin pitkälle, ettei vaihtoehtoja voi olla näkyvissä. Hän kuvaa terävästi voittajien unenomaista turtumusta elämässä, jossa on vain työ ja sen mukanaan tuomat käsitykset. Ne ovat kapitalistisen järjestelmän ja ideologian mukaisesti määrittyneitä ja asettavat hänet täsmälleen siihen asemaan elämässä ja maailmassa, missä hän juuri nyt on. Ihmissuhteet ovat mitä ovat, ne määrittyvät ja toteutuvat kunkin henkilön omistaman rahan määrän mukaisesti ja niistä on saatava jonkinlaista voittoa, jotta niitä kannattaisi ylipäättään ylläpitää tai luoda. Kuten verkkotuottaja Kari Lehtonen ja työtön Jumalan Kyynel, myös Lari Laine uskoo, että talous toimii fysiikan lakien mukaisesti (ks. PH, 10, 212).

Seppälän tuotannossa liikutaan maailmassa, jota henkilöiden on vaikea positiivisesti merkityksellistää. Siinä eksistentiaalisen mielen puuttuminen elämästä on muodostunut normaalitilaksi. Työ, parisuhde, perhe ja suku eivät tuo tarpeeksi mielekkyyttä henkilöiden

elämään. (Sevänen 2013, 295.) Verkkotuottaja Kari Lehtonen ylläpitää verkossa blogia nimeltä Break a leg, jossa hän pessimistiseen sävyyn kuvaa milloin mitäkin vakavansävyistä ilmiötä maailmassa tai kapitalistisessa yhteiskunnassa. Hänen kauttaan tematisoituu verkkojen yksinäisyys, tekniikan tuottama yksinäisyys ja yksinäisyys epätydyttävässä avioliitossa. Hän kertoo, että ”ihmiset ovat loukussa toimistoissaan, projekteissaan ja kodeissaan” (PH, 53). Myös hän analysoi kapitalistista yhteiskuntaa kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine, mutta hänen näkökulmansa on taipuvaisempi filosofiaan ja hän ajattelee enemmän globaaleja asioita kuten luonnon saastumista, ilmastonmuutosta tai tuulivoiman kannattavuutta tulevaisuudessa.

Elokuvaohjaaja Laura Laine on teoksen ainoa taiteilija ja humanistisesti ajatteleva henkilö: ”Minä en tule toimeen rahalla. Minulla on varaa sanoa niin.” (PH, 92.) Hän tuntee asemansa ja kokee olevansa etuoikeutettu voidessaan tehdä elokuvia. Hänellä on veljensä Lari Laineen kautta järjestetty asuntolaina ja hän uskoo tuntevansa ihmiset, mutta hänkään ei uskalla tutustua oikeaan Jumalan Kyyneleen, vaikka tekee elokuvaa kuvitellusta Jumalan Kyynelestä. Myös hän ottaa kantaa taloudellisiin kysymyksiin ja tunnustaa jossakin määrin talouden ensisijaisuuden.

Verkkotuottaja Kari Lehtosen vaimo, sosiaalipsykologi Saija Lehtonen on – kuten muutkin *Paholaisen haarukan* henkilöt – takertunut vahvasti työhönsä. Hän ei halua lapsia kuten miehensä, koska ei halua ”riskiä menettää raskauden takia vähiä työmahdollisuuksia” (PH, 36). Hän on väsynyt ihmisiin ja hänellä on kolme rottaa ja kolme lemmikkiheinäsirkkaa, jotka tuovat hänelle lohtua siinä missä ihmiset eivät siihen kykene. Hän kärsii vanhenemisestä ja tuntee, että nuoruuden kadottua elämä on ohitse.

Kokonaisuutena *Paholaisen haarukan* monet henkilöt ovat eksistentiaalisessa mielessä tuuliajolla ja heitä vaivaa epäily omien toimien ja ympäröivän maailman mielekkyydestä. Globaalien markkinarationaalisuuksien ohjaamassa yhteiskunnassa ihmiset ovat alttiita mielekkyydskriiseille. Tämä johtuu siitä, että heidän ympäriltään ovat rapautuneet elämään aiemmin eksistentiaalista turvallisuudentunnetta tuoneet kehykset. (Sevänen 2011, 277.)

Marxismien asema on ollut ristiriitainen. Marxismi sysättiin marginaaliin, koska sen vastustama yhteiskuntajärjestys ei tullut maltillisemmaksi ja hyvántahtoisemmaksi vaan äityi säälimättömämmäksi ja äärimmäisemmäksi kuin aiemmin. Tämä taas teki sen marxistisesta kritiikistä vain osuvampaa. (Eagleton 2012, 19.) Marxilainen lähestymistapa ei siis ole menettänyt ajankohtaisuuttaan. Etenkin sosiaalisessa kontekstissa se vaikuttaa suorastaan välttämättömältä

näinä aikoina. Meidän aikanamme vaurauden epätasainen jakautuminen on syventynyt dramaattisesti (Eagleton 2012, 19–20). Kun vaurauden jakautuminen muuttuu epätasaisemmaksi, muuttuvat väistämättä myös sosiaaliset suhteet, koska epätasa-arvo lisääntyy epätasaisen tulojaon seurauksena. Eagletonin (2012, 20) mukaan kapitalismi alkaa käyttäytymään epäsosiaalisesti, jos moinen käytös tuottaa sille voittoa, ja nykyään tämä voi merkitä inhimillistä tuhoa käsittämättömässä mitassa. Tämän takia on tärkeää, että on olemassa jonkinlainen vastavoima, joka kritikoit kapitalismia. Näitä ovat marxismi ja muun muassa niin kutsuttu antikapitalistinen liike. Eagletonin (2012, 215) mukaan on vaikea nähdä, kuinka marxismista olisi sanouduttu muka ratkaisevasti irti sen piirissä, ja näin siirtymä marxismista antikapitalismiin on tuskin kovin suuri. Työssäni pitäydyn marxismin mukaisissa määrittelyissä, koska nähdäkseni marxismi on edelleenkin yksi kapitalismin kritiikin pääsuuntauksista, ja on todellisuuden kannalta relevanttia keskittyä tutkimaan sitä, millainen rahan vaikutus ihmisten jokapäiväiseen elämään on nykyisessä, postmodernissa ajassa. Hypoteesini on, että *Paholaisen haarukka* ilmentää sitä todellisuutta, joka nyt on ajankohtainen.

Marxia on kuitenkin laajemmassa mittakaavassa vaikea soveltaa suoraan, mutta muun muassa terminologian kautta avautuvat tulkinnat johtavat Marxiin. Sama koskee lähdemateriaaliani. Marxiin johtavat erityisesti seuraavat olennaiset käsitteet, jotka kuitenkin eivät kaikki ole Marxin luomia: kapitalismi, ideologia, hegemonia, vieraantuminen, tavanaistuminen eli kommodifikaatio, esineistymisen eli reifikaatio. Taustalla vaikuttavat myös Marxin heijastusteoria ja teoria perustasta ja päällysrakenteesta. (Post)modernismin käsite taas kasvaa näiden lueteltujen käsitteiden päälle aikakauden johdannaisena. Marxin suhteen relevantteja teorialähteitä ovat ensisijaisista lähteistä Pertti Karkaman teokset *Kirjallisuus ja nykyaika* (1994), *Kulttuuri ja demokratia* (1998) sekä *Sanataiteen suhde todellisuuteen* (1979). Näissä teoksissa Karkama pohtii toisaalta marxilaisuutta ja rakentaa marxilaista teoriaa (erityisesti *Sanataiteen suhde todellisuuteen*), toisaalta hän keskittyy identiteetin, modernisaation, individualismin ja ideologisuuden ongelmiin liberalistisessa kapitalismissa. Hän tutkii yksilön ja subjektin asemaa kapitalistisessa järjestelmässä sekä tuo laajamittaisesti esille yksilön ja rakenteiden välistä epäsuhtaa. Hän tutkailee yksilöä markkinoiden armoilla marxilaisista lähtökohdista käsin. Karkaman ajatukset sitovat työtä ajatuksellisesti yhteen ja tuovat siihen tarvittavan teoreettisen yksilönäkökulman.

Uudempaa tutkimusta edustava Jussi Ojajärven väitöskirja *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa Kiltin yön lahjat ja Juha Seppälän novellissa Supermarket* (2006) eroaa työstäni siten, että sen näkökulma on pikemminkin marxilaisvaikutteinen

kuin suoranaisesti marxilainen. Ojajärvi liikkuu lisäksi sosiologisen ja psykoanalyttisen sekä kulttuurintutkimuksen viitekehyksessä (ks. Ojajärvi 2006, 20), mikä on laajempi kuin omani. Hän myöskin koostaa kapitalismi- ja subjektikriittistä metodologiaa (ks. Ojajärvi 2006, 21, 23) pitkin ihmistieteiden kenttää. Työni jää enimmäkseen kapitalismikriittisen näkökulman ulkopuolelle painottuen suoraan marxilaisiin kysymyksenasetteluihin. Yhteistä on kuitenkin muun muassa joidenkin käsitteiden käyttö, kuten ideologian ja kommodifikaation, kuten myös se, että Ojajärvi on käyttänyt väitöskirjassaan myös marxilaisia kysymyksenasetteluja (ks. Ojajärvi 2006, 23).

Muita ensisijaisia lähteitä ovat Richard Wilkinsonin ja Kate Pickettin *Tasa-arvo ja hyvinvointi. Miksi tasa-arvo on hyväksi kaikille?* (2011/2009), Jussi Ojajärven ja Liisa Steinbyn (toim.) *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella* (2008) ja Zygmunt Baumanin *Postmodernin lumo* (1996). Wilkinsonin ja Pickettin mukaan kasvava eriarvoisuus johtaa hyvinvointiongelmien lisääntymiseen ja ihmisten välinen luottamus eli sosiaalinen pääoma on tärkein hyvinvointia lisäävä tekijä nykymuotoisen kapitalismin aikana. Käytän näitä ja näihin liittyviä tutkimustuloksia luodakseni *Paholaisen haarukan* ongelmallista sosiaalista todellisuutta.

Ojajärvi ja Steinby pohtivat, että jokaisen on muokattava itsestään markkinoita varten sellainen subjekti ja hyödyke, jota voidaan käyttää tuloksen tekemiseen. He tunnustavat ideologian merkityksen kapitalistisessa yhteiskunnassa ja katsovat, että se on piilossa yhteiskunnallisilta subjekteilta. Ojajärvi ja Steinby sijoittavat subjektin paikalleen yhteiskunnallisessa viitekehyksessä. Käytän heidän ajatuksiaan jäsentämällä yhteiskunnan ja siinä toimivan yksilön keskeistä suhdetta toisiinsa. Käsitteet kuten kapitalismi, marxilaisuus, vieraantuminen avautuvat niin Ojajärven ja Steinbyn teoksessa kuin työssänikin samansuuntaisesti. Lisäksi persoonallisuus ja sen muotoutuminen kapitalistisessa järjestelmässä osuu yksiin oman työni kanssa.

Bauman puolestaan ajattelee, että yhteiskunnalliset rakenteet koostuvat ihmisten toiminnoissa. Hän tarkastelee modernin muuttumista postmoderniksi ja päätyy yhteisöllisestä lumosta yksilöityyn epävarmuuteen. Epävarmuus, muukalaisuus ja postmodernin kapitalistista järjestelmää tukevat piirteet tuovat esiin aikakauden, jossa vain asioiden nimet muuttuvat, mutta asiat pysyvät periaatteessa samoina. Baumania käytän muun muassa tuodessani esiin eri sosiaalisten asemien välistä luokkamuukalaisuutta ja pohtiessani (post)modernin yhteyksiä kapitalismin keskeisiin piirteisiin.

Henkilöitä ja niiden suhdetta kapitalistiseen yhteiskuntaan, järjestelmään ja ideologiaan sekä näiden kautta toisiinsa olen joutunut analysoimaan käyttäen muita teoreetikoita, vaikkakin myös muut ensisijaiset lähteet perustuvat ainakin osittain marxilaisiin näkökulmiin tai tukevat niitä. Karkama ei käsittele teoksissaan niinkään henkilöiden suhteita yhteiskuntaan, järjestelmään ja ideologiaan, vaan pitäytyy yksilönäkökulmassa, joten on ollut tarpeellista laajentaa tarkastelupohjaa muihin teoreetikoihin. Erotuksena kapitalismikriittisiin näkökulmiin tukeudun muun muassa seuraaviin marxilaisiin lähtökohtiin:

1. Ihmisen tajunta ja hänen henkiset toimintonsa sekä järjestelmät ovat aineellisen toiminnan tuloksia ja kaiken perustana on aineellinen todellisuus siinä mielessä, että taloudellinen ja yhteiskunnallinen asema määrää sen, millaisiksi ihmisen tajunta ja yhteiskunnalliset järjestelmät muodostuvat (Koskela-Rojola 2000/1997, 119–120).

2. Yhteiskunnan perusta muodostuu taloudellisista ja sosiaalisista suhteista. Ihmisten väliset sosiaaliset suhteet ovat sidoksissa siihen tapaan, jolla he tuottavat tarvikkeita arkista elämäänsä varten. (Koskela & Rojola 2000/1997, 120.)

3. Sosiaalinen tietoisuus, joka on ideologiaa, on osa päällysrakennetta. Ideologian tehtävä on oikeuttaa hallitsevan luokan valta. (Koskela & Rojola 2000/1997, 120.)

Nämä lähtökohdat ovat oletuksia käyttämäni marxilaisen teorian niistä painotuksista, joita pidän olennaisena työssäni: taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman määräävyys; taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden perustavuus; ideologian tärkeä merkitys valtasuhteissa ja niiden toteutumisessa.

Kapitalismikriittiset näkökulmat pitävät usein taloudellisia merkityksiä ja rahaa itsessään toisarvoisena korostaen joko sosiaalisia, psykologisia, humanistisia tai ympäristön tilaan liittyviä arvoja ja kysymyksiä. Näkemykseni mukaan pääoman, talouden ja rahan (vaikutus)valta ei kuitenkaan katoa siten, että sille suodaan vain välinearvo ja kiistetään sen tärkeä merkitys ihmiselämässä. Perustelen tätä sillä, että käytännössä edelleenkin suurin osa ihmiskunnasta tavoittelee nimenomaan vaurastumista tai parempaa elintasoja niin rikkaissa kuin köyhissäkin maissa. Tästä näkökulmasta katsottuna näyttää siltä, että kapitalismin kritiikki ottaa huomioon sen, miten pitäisi olla, mutta ei sitä, miten todella on. Tästä syystä pidän marxilaista teoriaa kattavampana ja realistisempänä kuin kapitalismikriittisiä näkökulmia.

Tutkimukseni tavoite on tutkia, millaisin (kapitalistisen järjestelmän ja ideologian) ehdoin *Paholaisen haarukan* (henkilöiden) todellisuus rakentuu teoksen keskeisten teemojen kautta siksi, mitä se on. Lähtökohtani tässä on, että todellisuus on aina ideologisesti määrittynyt. *Paholaisen haarukan* todellisuus avautuu sosiaalisten asetelmien, henkilöiden ajattelun, toimien ja roolien kautta. Samoin siitä kertovat henkilöiden suhteet (kapitalistiseen) järjestelmään ja sen ylivaltaan sekä aikaan (postmoderniin).

1.2. Kapitalismi ja sen todellisuus

Nykysuomen käsikirjan mukaan kapitalismi on ”yksityisomistukseen perustuva talous- tai yhteiskuntajärjestelmä; rahavalta” (Alhoniemi-Ikola-Rintala 1991, 262). Marxisin Ensyklopedian mukaan kapitalismi on sosiaalis-taloudellinen järjestelmä, jossa sosiaaliset suhteet perustuvat tavaroiden vaihtoon, tuotantovälineiden yksityisomistukseen ja työvoiman riistoon (Encyclopedia of Marxism, 22.1. 2013). Kapitalismi on talousjärjestelmä ja poliittinen järjestelmä, joka teollisessa ja täydessä muodossaan kehittyi ensimmäiseksi Englannissa 1700-luvulla. Se on tehokkain kansakuntien varallisuuden lisääjä, se minimoi valtion roolin ja perustuu yksityisomistukseen (International Encyclopedia of the Social Sciences, 22.1. 2013). Ainoastaan kapitalismin marxilainen määritelmä ottaa huomioon sosiaaliset suhteet. Siitä, että kapitalismi riistää työläisiä, voi olla eri mieltä, mutta totuudeksi jää, että kapitalistisessa järjestelmässä toiset ovat köyhempiä kuin toiset ja toisten asema on parempi kuin toisten.

Suomessa kapitalismin käsite on ollut aiemmin vieras, mutta muun muassa keskiluokkaistumisen ilmiön, yleisen sivistystason ja elintason nousun myötä se on noussut yleiseen tietoisuuteen. Tästä huolimatta itse kapitalismin käsitteen takana olevat asiat ovat olleet tietoisuudessa paljon kauemmin. Ville Sassin (2009, 277) mukaan kulttuurista kapitalismia voi lukea koko viime vuosisadan kirjallisuudesta, sillä muun muassa suomalaisten identiteetti ja sosiaaliset jaot ovat olleet yhteydessä koko sinä aikana kysymyksiin omistamisesta. Uusliberalismin sijaan kapitalismin kulttuurisuus liittyy tällöin modernisaatioon, jonka pluralismi on vapauttanut kapitalismin kulttuurisille käytännöille maaperää.

Suomalaisen kirjallisuustradition kriittiset kuvaukset rikastumisesta yhdistyvät sääty-yhteiskunnan luomaan normiin kaksijakoisen hierarkian luonnollisuudesta. Suomalaisen kirjallisuuden

rahakriittisyys voidaan kytkeä maamme kulttuuriseen maisemaan, jossa luokkakajojen ylittäminen on ollut mahdollista mutta epäilyttävää. Omaisuus ja koulutus ovat myöhemminkin jakaneet yhteiskuntaa vaikkapa etnisten tai uskonnollisten erojen sijaan. ”Jokamiehen luokkakajo” on purkautunut, mutta sosiaalinen nousu ei vieläkään ole ongelmatonta. (Sassi 2009, 268–269.) Sosialistisen järjestelmän lakattua olemasta uhkana kapitalismille ja näin kannustimena työläisten olojen parantamiselle, taloudelliset ja sosiaaliset erot ovat jälleen ruvenneet kasvamaan. Tähän kehitykseen liittyy pääomien globaali vapautuminen niin, että sijoittaja voi vapaasti siirtää rahansa sinne ja ottaa voittonsa siellä missä se on kannattavinta. (Steinby 2008, 35.) Suomessa rahvaan ennen niin ylenkatsoma kapitalismi on nykyään yleisesti hyväksytty järjestelmä, vaikka sillä toki on edelleenkin vastustajansa. Kapitalismi tarjoaa toivoa rikastumisesta, joka Suomessa oli vaikeaa ennen nykymuotoisen kapitalismin kehittymistä. Rikastuminen on kuitenkin edelleen vaikeaa. *Paholaisen haarukassa* henkilöiden asemat ovat hyvin lukittuneita, eikä häviäjillä sen koommin kuin voittajilla ole todellisia nousun mahdollisuuksia.

Kapitalismi on luonteeltaan anarkistinen järjestelmä, jossa markkinoiden lait uhkaavat usein yhteiskunnallista järjestystä. Kapitalismi edellyttää toimiakseen vakautta ja ennustettavuutta luultavimmin enemmän kuin mikään muu yhteiskunnallinen muoto. Kansallisvaltio on pyrkinyt takaamaan tuon vakauden ja ennustettavuuden tarjoamalla kapitalismille ja sen monimutkaisille sopimus- ja rahoitusjärjestelyille kehittyneet lainsäädännölliset rakenteet ja institutionaaliset puitteet kuten myös niitä tarvittaessa tukevat väkivaltakoneistot. (Meiksins Wood 2005, 29.) Kapitalistina olemisen ei tarkoita vain puhtaasti persoonallista, vaan myös yhteiskunnallista asemaa tuotannossa. Pääoma on yhteisöllinen tuote, ja sen liikkeen voi ylläpitää vain useiden yhteiskunnan jäsenten, viime kädessä sen kaikkien jäsenten yhteinen toiminta (Marx & Engels 1998/1848, 54). Kadonneiden historiallisten riistäjien tilalla on tavallisia porvareita, joiden voimat ovat paljon suuremmat nyt: kun kaikki elävät tänä päivänä kapitalismissa, kaikki myös hyväksyvät sen toivoen hyötyvänsä siitä. Se on ainoa tapa organisoida talouselämä demokraattisissa maissa ja kansa on antanut sille hyväksyntänsä vaaliurnilla. (Peyrelevade 2009, 70.) Pohdin, millaisia edellytyksiä ja rajoitteita kapitalismi asettaa voittajien ja häviäjien ajattelulle ja miten kapitalismi ja sen ideologia vaikuttavat siihen. Kyseessä on ”rahan puolella” olemisen ongelma, joka aktualisoituu siten, että yleensäkin menestyäkseen kapitalistisessa yhteiskunnassa on pakko olla ”rahan puolella”. Järjestelmä ei hyväksy sellaisia assosiaatiota, jotka liittäisivät yksilön ”johonkin muuhun”, vaikka ei olekaan selvyyttä siitä, mikä tällainen ”joku muu” voisi nykypäivän kapitalismin hegemonian aikakautena olla. Tästä epäselvyydestä seuraa se, että kapitalismia voi vastustaa vain sisältäpäin, ja

tässä mielessä kyseessä onkin kapitalismin diktatuuri. Se kyllä antaa mahdollisuuksia, kuten Johan Norberg (2004, 78) kirjoittaa:

Tärkeää on mahdollisuuksien, ei tuloksien tasa-arvo. Tärkeää on, että kaikilla on samat perustavat mahdollisuudet, sitten itse kukin voi etsiä oman tiensä ja saavuttaa eri tuloksia, mikä on saman kolikon kaksi puolta: ihmisillä on mahdollisuus tehdä työtä ja pyrkiä eteenpäin, ja oikeus hyötyä jos on onni matkassa. Tuloksena on yhteiskunta, joka rohkaisee sosiaaliseen liikkuvuuteen ja palkitsee aloitteellisuudesta ja ahkeruudesta ja joka sen seurauksena myös vaurastuu. Tuloerot eivät siis ole kehitykselle vaarallisia vaan se syrjintä ja ne etuoikeudet, jotka ovat syynä näihin tuloeroihin epädemokraattisissa valtioissa.

Kuitenkaan elämää yhteiskunnassa ei voi rakentaa pelkän onnen tai epäonnen perustalle, eikä myöskään ”mahdollisuuksien diktatuurin” perustalle, ilman minkäänlaista yhdistävää tekijää mahdollisuuksien ja tuloksien välillä. Kapitalismi on voittajien oppi, joka näkee elämän positiivisena, mutta vaikenee sen epäkohdista. Erityisesti sosiaaliset epäkohdat ovat niitä, jotka tarvitsevat huomiota, eikä siihen auta lainkaan vain parhaiden palkitsemiseen perustuva kapitalistinen oppirakennelma. Voittaminen ja kilpailullisuus muuttavat ihmisten elämän suureksi urheilujuhlaiksi, joka kyllä tarjoaa huveja ja jännitystä, mutta ei lainkaan kosketa niitä ihmisiä, jotka haluavat ja tarvitsevat muutakin kuin kilpailun periaatteita elämää jäsentäviksi ajattelukokonaisuuksiksi.

1.3. Marxilainen teoria ja käytettävät käsitteet

Marxilaisuus mielletään tänä päivänä vanhentuneeksi opiksi, joka tuli osoitettua vääräksi viimeistään 1900 -luvun lopun historiallisissa mullistuksissa, joissa Euroopassa luovuttiin sosialistisesta järjestelmästä. Marxilaisuus on joka tapauksessa kyseenalaistunut vain sen tarjoaman tulevaisuusvision suhteen: Marxin mukaan kapitalismin epäkohdat johtavat väistämättä sen kumoutumiseen sosialistisessa tuotantjärjestelmässä, joka perustuu tuotantovälineiden yhteisomistukseen ja joka toteuttaa lopputuloksena yhteiskunnallisen tasa-arvon. Tämä ei vaikuta siihen, että Marxin kapitalismin toimintatavan analyysi ja kritiikki pätevät edelleen. (Steinby 2008, 36.)

Determinismin käsite on oleellinen tarkasteltaessa sekä marxismia että *Paholaisen haarukkaa*, koska se ensinnäkin määrittelee marxilaisuuden olemusta ja toiseksi, se määrittelee sitä *Paholaisen haarukassa* esitettyä näkemystä, että talous toimii fysiikan (tai luonnonlakien) mukaisesti. Raymond Williamsin (1988/1977, 101, 103) mukaan determinismissä tietty voima (esim. jumala, luonto tai historia) kantajiansa tahdosta riippumatta tai niiden ulottumattomissa valvoo toiminnan

tai prosessin seurauksia tai päättää niistä. Tämä on abstraktia determinismää, joka pitää erottaa samalta näyttävästä sisäsyntyisestä determinismistä, jossa prosessin perusluonteen tai sen osatekijöiden ominaisuuksien ajatellaan kontrolloivan prosessin seurauksia. Tällöin luonne ja ominaisuudet ovat determinantteja. Se mikä oli ollut jumalan määräävä suunnitelma ja ennakkotieto, muuttuu luonnontieteissä determinoiduiksi olosuhteiksi tai laeiksi. Voimakkain syy abstraktin determinismin syntyyn on laajalle levinneestä kapitalistisesta tuotannosta saatu historiallinen kokemus, jonka perusteella marxilaiset ja muutkin päättelivät, että prosessin (talouden) hallinta oli heidän ulottumattomissaan, heidän tahtonsa ulkopuolella. Siksi se oli nähtävä omien lakiensa hallitsemana.

Paholaisen haarukassa sekä voittaja, varallisuudenhoitaja Lari Laine että häviöjä Jumalan Kyynel katsovat, että talous ja raha on fysiikan lakien mukaan määräytynyt mahti (PH, 10, 212). Teoksen kyynisyys ja toisaalta myös kapitalismin analyysi nousee tästä kumoamattomaksi ymmärretyistä käsityksestä, jonka ylivallan alla on mahdotonta muuttaa elämänsä suuntaa. Williamsin (1988/1977, 105) mukaan determinaatio tapahtuu yhteiskunnallisen prosessin kokonaisuudessa. Determinismi on erityisten ja yhteen kietoutuneiden determinoivien tekijöiden mystifiointia, jotka muodostavat sosiaalisen prosessin.

Marx yhdisti determinismin ja sosiaaliset suhteet. Laajemmin tarkasteltuna hän tutki taloutta, jossa vallitsivat sen omat lait, esitti tieteellisperustaisen näkemyksen talouden lakien paljastamiseksi ja kytki teoriansa muun muassa sosiaalisiin suhteisiin, jotka määräytyvät aineellisen perusteella. Barry Smartin (2003, 9) mukaan Marx tunnisti kapitalismin sosiaalisen ulottuvuuden, tavan jossa tavaramuoto ja tavarantuotanto sekä huomio vaihtoarvosta alkoi muotouttaa sosiaalisia suhteita. Kun kaikki ekonomiset suhteet ovat myös sosiaalisia suhteita, työvoiman vieraantumisella on sosiaalisia seurauksia. Anthony Giddensin mukaan yksilön suhde materiaaliseen ympäristöönsä välittyy sen yhteiskunnan luonteesta, jonka jäsen hän on. Tutkittaessa yhteiskunnan kehitystä pitää aloittaa sosiaalisen elämän konkreettisen prosessin tutkimuksesta. Minkä tahansa tapainen tuotantjärjestelmä sisältää kokoelman sosiaalisia suhteita, jotka ovat olemassa yksilöiden välillä tuotantoprosessissa. (Giddens 1971, 12, 22, 36.) Tuotantosuhteet yhdessä muodostavat taloudellisen yhteiskuntarakenteen, perustan, jolle nousee päällysrakenne. Se koostuu juridisesta ja poliittisesta, ja vastaa sosiaalisen tietoisuuden muotoja. Materiaalisen elämän tuotantotapa on ehtona sosiaaliselle, poliittiselle ja intellektuaaliselle elämänprosessille. (Marx/Engels 1976/1859, 41–44.) Sosiaalinen, materiaallinen ja tietoisuus kietoutuvat toisiinsa. Tässä kolmiossa kulkee myös *Paholaisen haarukan* jäsentämiseni teoksena, jossa henkilöiden materiaallinen asema määrittelee

heidän ajatteluaan voimakkaasti. Ajattelun taas näen tässä kohdin sinä ominaisuutena, joka liittää ihmisen sosiaaliseen ja joka syntyy tajunnassa. Perustelen lähestymistapaani sillä, että 'sosiaalinen' on marxilaisen teorian yksi kulmakivi tässä yhteydessä. Henkilöiden materiaalsen aseman yhteys ajatteluun syntyy siitä, että elintasoltaan eri asemassa olevat ihmiset ajattelevat eri tavoin, koska heidän (sosiaalinen) ympäristönsä on erilainen. Tämä on olennainen piirre myös *Paholaisen haarukassa*, joka ei juurikaan etene juonen keinoin vaan nimenomaan henkilöitä ja heidän ajatuksiaan korostaen. Henkilöiden ajatusmaailmaan ovat vaikuttaneet heidän sosiaaliset asemansa, ja heidän ajattelunsa on kiinteässä yhteydessä noihin asemiin. Toisin sanoen 'materiaalinen' määrittelee heidän ajatteluaan.

Kapitalisti haluaa tuottaa käyttöarvoa, jolla on vaihtoarvo, myytäväksi määrätyn esineen tai tavararan. Toiseksi hän tahtoo tuottaa tavararan, jonka arvo on enemmän kuin sen tuottamiseen vaadittujen tavaroiden arvosumma, toisin sanoen korkeampi kuin tuotantovälineiden ja työvoiman arvosumma, joista hän antoi markkinoilla ennakkomaksuna rahaansa. Hän ei tahdo tuottaa vain käyttöarvoa, vaan myös lisäarvon. Työvoiman toiminnan kautta tuotetaan käyttöarvo. Kun työpäivää pidennetään yli sen ajankohdan, jolloin työläinen on tuottanut vain työvoimansa arvon vastikkeen, ja kun pääoma ottaa valtaansa tämän lisätyön, tuotetaan lisäarvoa. Lisäarvon tuotanto on kapitalistisen järjestelmän perustana ja edellyttää kapitalistista tuotantotapaa. Työläinen siis työskentelee yli sen hetken, jolloin pelkkä työvoiman arvon vastike on uusinnettu ja lisätty työn esineeseen. Prosessi kestää tähän riittävän, esimerkiksi kuuden tunnin asemesta kaksitoista tuntia. Näin työvoiman toiminnan kautta ei vain uusinneta sen omaa arvoa, vaan myös tuotetaan ylimääräinen arvo eli lisäarvo. (Marx 1974, 176,195,456.) Tutkin sitä, miten lisäarvon tuottaminen ei tapahdu vain taloudellisten lainalaisuuksien vallitessa, vaan miten se vaatii tuekseen myös henkisiä ja sosiaalisia resursseja.

Metodisesti pyrin paljastamaan ja avaamaan marxilaisen teorian avulla *Paholaisen haarukassa* sen, mitä siinä ei kapitalistisesta järjestelmästä, kapitalistisesta ideologiasta ja sen hegemoniasta suoraan sanota, ja miten teos suhteutuu kapitalistiseen ideologiaan. Tarkastelen tätä kysymystä myös teoksen henkilöiden ihmissuhteiden kautta. Lisäksi pohdin, millaisin sosiaalisin ja psyykkisin edellytyksin markkinavaihto ja toimeentulon ansaitseminen *Paholaisen haarukassa* tapahtuu.

Marxin historiankulun teorian mukaan samassa määrin kuin porvaristo eli pääoma kehittyy, kehittyy myös proletariaatti, modernien työläisten luokka. Nämä voivat elää vain jos löytävät työtä ja he löytävät työtä vain niin kauan kuin heidän on pakko myydä itsensä kappalekaupalla. He ovat

tavaroita niin kuin mitkä tahansa kauppatavarat ja siksi niiden lailla kilpailun äkkikäänteiden ja markkinoiden heilahtelujen alaisia. Moderni porvarillinen yksityisomistus on viimeinen ja täydellisin ilmaisu sellaisesta tuotteiden tuottamisesta ja materiaalisesta omistamisesta, joka perustuu luokkavastakohtiin, siihen, että yhdet riistävät toisia. (Marx 1998/1848, 44, 53.) Käyttöarvot ovat alistaisia vaihtoarvon ja voittojen tavoittelulle. Vapaat vaihtomarkkinat naamioivat lisääntyvän epätasa-arvon ja riiston. Työntekijät ovat vapaita valitsemaan kenelle työskennellä, mutta ilman vaihtoehtoa, koska heidän on ansaittava toimeentulonsa. He ovat pakotettuja myymään työnsä porvariluokalle. Perustava markkinavaihto kapitalismissa, siis työvoiman ostaminen ja myyminen, on epätasa-arvoinen. (Ingham 2008, 15.)

Luokan käsite on ollut kiistanalainen. Sanotaan, että luokat ovat pirstaloituneet. Kuitenkin on kyseenalaista, onko pirstaloitumista todella tapahtunut niin kauan kun palkkaeroja ylipäättään on olemassa. Kapitalismin ideologia toimii pirstaloitumista lisäävästi korostamalla yksilökohtaisia eroja niin voimakkaasti, että minkäänlaista ihmisten yhteistä tietoisuutta ei pääse helposti syntymään. Karkaman (1998, 141) mukaan luokkatietoisuudesta ja luokan yhteisestä edusta, joka motivoisi luokan jäsenten toimintaa, ei puhuta. Nykyisessä yhteiskunnassa luokkien koostumus ja asema on muuttunut, ja siksi useat teoreetikot ja erityisesti ideologit väittävät luokkien kadonneen. Luokaton yhteiskunta on joka tapauksessa mahdoton, sillä tuotanto edellyttää, että ihmiset ottavat siinä erilaisia asemia. Toinen asia on, ettei ole sellaista yhteistoiminnan ideaalia sisältöä, jota voisi kutsua luokkatietoisuudeksi.

Tutkin muun muassa teoksen luokkajakoa. Yhtenä välineenä käytän tässä yhteydessä Zygmunt Baumanin ajatuksia muukalaisuudesta, jotka kytken luokan käsitteeseen siten, että puhun luokkamuukalaisuudesta. Tämä perustuu siihen, että *Paholaisen haarukan* eri taloudellisiin asemiin kuuluvat henkilöt eivät tunne toisiaan. Baumanin (1996, 58) mukaan muukalaisen anteeksiantamaton synty on, että hänen läsnäoloaan on mahdotonta sovittaa toisten läsnäoloon. Tämä murentaa maailmanjärjestyksen perustaa. Muukalaista pidetään sellaisen henkilöitymänä, joka ei sovi tilanteeseen.

Sosiaalisten jakojen lisäksi tutkin yhteisöllisyyden katoamista. Jukka Gronowin (2004, 241–242) mukaan sosiaalisten asemien fragmentoitumisen seurauksena myös niitä koskevat säännöt ovat pirstaloituneet ja muuttuneet yksityisemmiksi. Sellaisissa tapauksissa, joissa on olemassa selkeitä paremmuutta koskevia sääntöjä, ne ovat muiden sosiaalisten asemien haltijoiden tai ammattien harjoittajien mielestä enemmän tai vähemmän yhdentekeviä. Ei ole olemassa yhteistä perustaa, joka

tekisi mahdolliseksi toisten suoritusten tai ansioiden ymmärtämisen tai arvostamisen, ainakaan silloin kun niitä ei voida mitata suoraan rahassa. Kapitalismissa sosiaaliset suhteet aiheuttavat kriisit, eivät järjestelmän keinot tai tuotantovoimat (ks. Ingham 2008, 22). Toisin sanoen sosiaaliset suhteet ovat merkityksellisimpiä kapitalistisessa järjestelmässä sekä sen uusintamisen että hegemonian säilyttämisen kannalta.

Yksi järjestelmän vahingollisista piirteistä *Paholaisen haarukassa* on järjestelmän luoma pelko joutumisesta työväestön vara-armeijaan, työttömäksi. Jumalan Kyynelen kohdalla tämä pelko toteutuu, ja varallisuudenhoitaja Lari Laine sekä verkkotuottaja Kari Lehtonen pelkäävät sitä. Työttömyydellä uhkaaminen on järjestelmän tehokkaimpia keinoja pitää ihmiset kurissa. Tämä pelko pohjautuu minän, identiteetin, aseman ja subjektuuden, käytännössä myös terveyden, sosiaalisen verkoston ja arvostuksen menetykseen. Kyseessä on viime kädessä arkaainen, henkilökohtaisen katastrofin ja vieläpä elämän lakkaamisen pelko. Giddensin (1971, 56) mukaan vain harvoin kapitalismissa vallitsee liki täysi työllisyys. Kroonisesti työttömien ryhmä, 'reserviarmeija', on tarpeellinen kapitalismille. Se että työvoima itsessään on hyödyke, on olennainen piirre kapitalismissa.

Liikatyöväestö on kasautumisen tai kapitalistisella pohjalla tapahtuvan rikkauden lisääntymisen välttämätön seuraus. Liikaväestö tulee kapitalistisen kasautumisen vipusimeksi, kapitalistisen tuotantotavan elinehdoksi. Siitä syntyy vara-armeija, joka on pääomalle kuuluva. Tästä vara-armeijasta pääoma saa vaihtelevia arvonlisäystarpeitaan varten valmista ihmisaineistoa riistettäväkseen riippumatta todellisen väestönlisäyksen rajoista. (Marx 1974, 567–568.) 'Reserviarmeijan' fyysinen kurjuus, kriiseissä tapahtuva nopea palkkojen pieneneminen ja työttömyyden nousu tuottavat varantoa vallankumoushankkeille (Giddens 1971, 60).

Karl Marx ei kuitenkaan näe kapitalismia ainoastaan negatiivisena järjestelmänä. Hänen ajatteluunsa liittyvä kaksinaisuus hänen koodatessaan kapitalismia samanaikaisesti positiivisesti ja negatiivisesti liittyyneeseen perustavaan ristiriitaan, että analysoimalla kapitalismia hän ikään kuin joutuu puolustamaan sitä. Kuitenkin hän samalla haluaa kumota kapitalistisen järjestelmän ja vielä lisäksi hän haluaa asettaa tuon järjestelmän sisältämän varallisuuden kaikkien saataville. Hän katsoo, että ihmisten välinen sosiaalisuus kärsii kapitalistisessa järjestelmässä. Tätä kuvaamaan on olemassa oma käsitteistönsä.

Ihmisten sosiaalisten mahdollisuuksien katoaminen ilmenee vieraantumisen, tavarautumisen ja esineistymisen kautta. Samoin näiden käsitteiden avulla ilmenee osa kapitalistisen ideologian omaksumisen aiheuttamista ongelmista ja se, miten ihmissuhteet pelkistyvät transaktioiden eli kauppatoimien kokoelmaksi. Vieraantuminen on prosessi, jossa ihmiset tulevat vieraiksi maailmasta, jossa he elävät (<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm> 1.2. 2013). Se esine, jonka työ tuottaa, tuote, on vastakkain työn kanssa vieraana olemuksena, tuottavan työn tekijästä riippumattomana mahtina. Työn tuotteena on esineeksi muuttunut, itsensä aineelliseksi tehnyt työ. Tämä työn toteuma ilmenee kansantalouden alueella työläisen toteuman, arvonmenetyksenä. Esineen ottaminen omaksi ilmenee niin suuressa määrin vieraantumisenä, että mitä enemmän esineitä työntekijä tuottaa, sitä harvempia hän omistaa ja sitä enemmän hän joutuu tuotteensa, pääoman, valtaan. Mitä enemmän työläinen raataa, sitä mahtavammaksi tulee se vieras, esineellinen maailma, jota hän luo itseään vastaan. Sitä köyhemmäksi tulee hän itse, hänen sisäinen maailmansa, ja sitä vähemmän se kuuluu hänelle itselleen. Vieraantunut työ tekee ihmisen lajinolemuksen, niin luonnon kuin hänen henkisen lajinkyönsä, hänelle itselleen vieraaksi, kuten myös hänen henkisen ja inhimillisen olemuksensa. Seurauksena siitä, että ihminen on vieraantunut työnsä tuotteesta, on ihmisen vieraantuminen toisesta ihmisestä. Ihminen ei luo vieraantuneella työllä vain suhdettaan tuotannon esineeseen ja tuotantotapahtumaan vieraina ja vihamielisinä mahteina, vaan hän luo myös suhteen, jossa ihmiset ovat hänen tuotantoonsa ja tuotteeseensa, ja suhteen, jossa hän on muihin ihmisiin. (Marx 1844, 219–220, 226.)

Muun muassa näitä suhteita kuvaamaan Marx loi mallin, joka kuvaa niiden järjestynyttä olemusta yhteiskunnassa. Pertti Karkaman (1979, 34) mukaan ideologisesta päällysrakenteesta, tuotantosuhteista ja tuotantovoimista rakentuu yhteiskuntamuodostumaksi kutsuttu järjestelmä, jonka sisäiset suhteet muuttuvat historiallisen kehityksen myötä. Ihminen tulee ideologisessa päällysrakenteessa, toisin sanoen erilaisissa katsomusmuodoissa tietoiseksi todellisuudesta ja asemastaan siinä. Ideologinen päällysrakenne jakautuu eettisiin, filosofisiin, poliittisiin, tieteellisiin, taiteellisiin, oikeudellisiin ja uskonnollisiin katsomusmuotoihin. Ihmisen ajattelun voidaan teoreettisesti katsoa palautuvan yhteiskunnalliseen käytäntöön, ja siksi puhutaan myös yhteiskunnallisesta tajunnasta. Toisin sanoen ihmisen tajunta pyrkii sopusointuun sen toiminnan kanssa, jossa hän osallistuu yhteiskunnalliseen elämään. Aineellisia suhteita pyrkivät vastaamaan ideologiset suhteet, ja nämä ideologiset suhteet ilmenevät tietynlaisina tajunnan muotoina. Yhteiskunnallisen todellisuuden muodostavat ennen kaikkea taloudelliset-yhteiskunnalliset suhteet, joissa ihmiset osallistuvat aineellisten tuotteiden tuotantoon, vaihtoon ja jakamiseen.

Paholaisen haarukan voittajien ja häviäjien ajattelu ilmentää sekä sitä yhteiskunnallista asemaa, jossa he elävät, että myös sitä yhteiskunnallista käytäntöä ja tajuntaa, joka yhteiskunnassa on vallalla, eli yhteiskunnallista todellisuutta. Vieraantumisen käsitteen kautta voi tutkiskella *Paholaisen haarukan* henkilöiden todellisuutta ja tätä(kin) kautta porautua siihen, millaista subjektikäsitystä teos itsessään edustaa.

Tavaraistuminen eli kommodifikaatio tarkoittaa aiemmin kaupan turmelemattomien suhteiden muuntumista kaupallisiksi suhteiksi, ostamisen ja myymisen vaihtosuhteiksi (<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>, 2.2. 2013). Tavaraistumisesta saattaa olla kyse, kun sosiaaliset suhteet perustuvat merkittävästi tavaroihin (myytäviin tuotteisiin) ja rahaan, kun ne muistuttavat taloudellista hyödyntävoittelua ja kun kulttuuri pakotetaan tuottamaan lisäarvoa (Ojajärvi 2006, 28). Sillä, että sosiaaliset suhteet perustuvat rahaan, on se seuraus, että ne muodostuvat siis lähtökohtaisesti toisin ja muotoutuvat toisenlaisiksi kuin ilman rahan perustavuutta.

Esineistyminen eli reifikaatio kuvaa sitä, kuinka ihmisten oma toiminta ja työ muuttuu heistä erilliseksi ja riippumattomaksi (<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>, 2.2. 2013). Reifikaatiossa inhimillinen maailma tai jokin sen osa-alue koetaan esinemäiseksi, ei-inhimilliseksi tai jopa yli-inhimilliseksi, vaikka samalla ihmiset jatkavat sen tuottamista (Ojajärvi 2006, 131). Hahmottelen näiden käsitteiden kautta kuvaa henkilöiden yhteiskunnallisesta todellisuudesta, jossa nämä tavoittelevat transaktioita joko symbolisesti tai käytännössä, esineistymisen, kommodifikaation ja reifikaation uhallakin.

1.4. Ideologia, hegemonia ja (post)modernismi

Pohdin työssäni kapitalistisen ideologian, hegemonian eli ylivallan ja (post)modernin asemaa *Paholaisen haarukan* henkilöiden todellisuutta määrittelevinä tekijöinä. Sen lisäksi, että käsittelen teosta näiden kolmen käsitteen avulla erikseen luvussa 4., ne toimivat koko työn käsitteellisen viitekehyksenä, koska ideologinen, hegemoninen ja (post)moderni sijaitsevat kaikkialla, erityisesti sosiaalisessa, johon oman näkemykseni mukaan marxilainen lähestymistapa korostuneesti perustuu.

Ideologialla voidaan ymmärtää ideologista päällysrakennetta tai sillä voidaan tarkoittaa sitä yhteiskunnallisen tajunnan osaa, jossa ilmenevät tarpeet ratkaista yhteiskunnan kehitykseen liittyvät

laajat ongelmat. Lisäksi sillä voidaan ymmärtää yhteiskunnallisen tajunnan sitä osaa, jossa heijastuvat jonkin yhteiskunnallisen luokan asema yhteiskunnallisessa käytännössä sekä sen mukaiset intressit ja arvopäämäärät. (Karkama 1979, 58–59.) Taistelu ideologisesta ylivallassa on taistelua keskeisten ihmisten elämää ja yhteiskuntaa koskevien käsitteiden merkityksestä, niiden vaikutusalasta ja sisällöstä. Ideologia on merkitysten käyttöä vallan palveluksessa, silloin kun valta halutaan saavuttaa tai säilyttää. Ideologinen ajattelu ja hegemonia tuottavat oman logiikkansa ja retoriikkansa, joiden mukaan käsitteitä käytetään ja niille annetaan halutut merkitykset. (Karkama 1998, 119.) Työssäni korostuu ideologian määritelmään sisältyvä tiedostamattoman aatejärjestelmän sellainen merkitys, jossa tämä aatejärjestelmä käyttää valtaa piilevästi, siten etteivät ihmiset huomaa sitä. Tutkin, miten nämä tiedostamattomat elementit syntyvät ja konkretisoituvat *Paholaisen haarukan* henkilöiden elämässä. Toisin sanoen pohdin sitä, miten henkilöt ovat sisäistäneet kapitalismin ideologian, miten tämä sisäistäminen tapahtuu, ja miten se käy ilmi heidän ajattelussaan, käyttäytymisessään ja asenteenmuodostuksessaan. Pohdin, mitä kapitalismin ideologian omaksuminen aiheuttaa henkilöiden elämässä ja miten se poikkeaa käyttäytymisestä tai ajattelusta kapitalistisen järjestelmän ulkopuolella oletetulla tavalla toimimisesta.

Missä tahansa suhteellisen vakaassa yhteiskunnassa on tasapainotila tuotantotavan ja sosiaalisten suhteiden välillä. Nämä sosiaaliset suhteet on sidottu tuotantotapaan, ja päällysrakenne on sidottu siihen hallitsevan luokan dominoinnin kautta. (Giddens 1971, 44.) Tasapainotila voi olla olemassa, mutta se ei tarkoita sitä, että ihmissuhteet kapitalistisessa järjestelmässä olisivat ongelmattomia. Vakaasta tasapainotilasta ei siis voi johtaa ihmissuhteiden laatua sen koommin yksittäistapauksien suhteen kuin yleisestikään. On myöskin epäselvää, voiko sosiaalisten suhteiden ilmiäisestä vetää johtopäätöksiä koko järjestelmän tasolle. Toisaalta näkisin kapitalistisen järjestelmän marxilaisesti tulkittuna olevan niin perustavasti sidoksissa sosiaalisiin suhteisiinsa, että näitä suhteita ei voi tulkita ainoastaan siltä pohjalta, että ne kuvaavat järjestelmää sellaisena kuin se on nyt. Ne voivat myös sisältää itsessään muutoksen merkkejä, koska kapitalistinenkin järjestelmä on olemukseltaan dynaaminen.

Hegemonia eli ylivalta on yhteiskuntaluokan keskinäinen liittoutuma, jossa johtava eli hegemoninen luokka omaksuu johtavan aseman muihin luokkiin nähden taaten näille tiettyjä korvauksia kyetäkseen varmistamaan julkisen, poliittisen vallan yhteiskunnassa kokonaisuutena (<http://www.marxists.org/glossary/terms/h/e.htm#hegemony>, 3.2. 2013). Alkujaan käsite tarkoitti poliittista hallitsemista tai ylivaltaa erityisesti valtioiden välisissä suhteissa, mutta marxismi laajensi

hallitsemisen ja ylivallan määritelmät yhteiskuntaluokkien välisiin suhteisiin. Erityisesti tämä koski hallitsevan luokan määritelmää. (Williams 1988/1977, 17.) Marxilainen näkökulma katsoo, että valtio varmistaa pääoman ylivallan ja alistussuhteen työvoimaan nähden (Ingham 2008, 59). Vallan perusmetafora on vapaa liike ja sen estäminen. Vapaa liike on kykyä toimia omien aikomustensa ja oman mielenkiintonsa mukaisesti, valta taas kykyä estää jotakuta tekemästä niin. Kautta elämänsä ihmiset ovat sidoksissa suhteisiin, joissa on valtaa, joten itse vallan käsitettä ei ole mielekästä kyseenalaistaa. Tärkeää on se, että nämä suhteet ovat muodostamassa yksilön identiteettiä, ne tekevät ihmisistä niitä yksilöitä, joita he ovat. Valta muotoilee koko ajan subjektia, yksilön rakentumiseen käytetty valta muuttuu persoonallisuuden piirteiksi ja ilmenee yksilöllisinä ominaisuuksina. (Pulkinen 2003/1998, 89–92.) Tässä kohdin on olennaista kysyä, millainen valta ja millaisin painotuksin saa oikeuden rakentaa yksilöä. Työssäni pyrin osoittamaan, kuinka perustavissa määrin *Paholaisen haarukan* henkilöt ovat kapitalismin ideologian hegemonian kautta määritettyjä, ja kuinka he sekä tietoisesti että tiedostamattomasti pyrkivät viemään tätä määrittelyprosessia eteenpäin. Kyse on vallan oikeutuksesta, mutta myös siitä, mikä taho sen oikeuttaa.

Postmoderni voidaan määritellä laajaksi kulttuuriseksi kategoriaksi, joka laajeni 1960-luvun lopulta nykyaikaan ja jota määrittelee talouden kannalta jälkiteollinen kapitalismi. Kapeamman määrittelyn mukaan kyseessä on joukko intellektuaalisia ja esteettisiä sisältöjä ja käytäntöjä, jotka ovat tyypillisiä tälle aikakaudelle. Näitä voi löytää tietyistä filosofisista ideoista tai kirjallisuudesta sekä taiteesta. Ero modernin ja postmodernin välillä on epäselvä. Jotkut teoreetikot väittävät, että postmodernismi ei ole varsinaisesti 'post' lainkaan, vaan se on yksinkertaisesti myöhäismodernismia. Pian kuitenkin tuli ilmeiseksi, että postmodernismi edustaa katkosta moderniin, ja postmodernilla on omat teoriansa. (<http://www.encyclopedia.com/topic/postmodernism.aspx>, 4.2. 2013.)

Työssäni en erota voimakkaasti modernin ja postmodernin käsitteitä, vaan käytän kulloiseenkin yhteyteen käsitteistä sopivampaa, koska nyky-yhteiskunnasta kuten myös *Paholaisen haarukasta* voi löytää piirteitä molemmista. Erottelu ei näin ole relevanttia tai tarkoituksenmukaista ottaen huomioon työn päämäärät. Moderni ja postmoderni keskustelevat toistensa kanssa, toki myöntäen, että nykykuotoinen postmodernismi tuottaa minän, joka ei ole samankaltainen kuin modernissa esitetty. Ambivalenssi ja epävarmuus eivät kuitenkaan *Paholaisen haarukassa* ole tulkittavissa ainoastaan postmodernin kautta, vaan ne ovat yhtäläisesti kapitalistisessa järjestelmässä eläville henkilöille ominaisia piirteitä. Niitä ei olisi olemassa ilman jo postmodernin määritelmäänkin

liittyvää jälkiteollista kapitalismia, koska kapitalismi sisältää ambivalenssia ja epävarmuutta tuottavia elementtejä, kuten esimerkiksi sen usein purkamien turvarakenteiden puutteen.

Integraation ja sosiaalisen järjestyksen uusintamisprosessit ovat ajautuneet erikoistumisen ja asiantuntijuuden (oikeudellisesti määritellyn vallan) piiriin. Uudet prosessit konstituivat eliitistä valtaryhmittymän ja muusta väestöstä eliitin toimien luonnollisen kohteen. Uudet prosessit tuottavat uutta, aiempaa paljon laajempaa vallankäytön rakennetta, joka ei tyydy pelkästään lisäarvon avulla tuotetun tuotteen uudelleen jakamiseen, vaan muokkaa alamaisten ajattelua ja kehoa, tunkeutuu syvälle heidän jokapäiväiseen elämäänsä ja vaikuttaa elämismaailman konstruointiin. Rakenteet koostuvat ihmisten toiminnoissa, heidän lupaustensa, valintojensa, aikaansaannostensa ja jopa tarkoittamattomienkin vaikutusten kautta. Kun vakiintuneet toimintamallit ja niiden pohjalle rakentuneet sopimukset ja säännöt menettävät valtansa, ollaan syvässä epävarmuudessa, jos ei tunnisteta omakohtaisen vastuun ja valintojen pakon väistämättömyyttä kaikkine erehtyvyyden uhkineen ja onnenpotkun mahdollisuuksineen. (Bauman 1996, 8, 166.)

Lisäarvon keräämisen ohella vähintään yhtä merkityksellistä ovat ne sosiaaliset vaikutukset, joita kapitalismi tuottaa. *Paholaisen haarukan* henkilöiden ajattelu ja jokapäiväinen elämä sekä heidän elämismaailmaansa ilmentävät sitä ympäristöä, jossa he elävät. Yksilön ja yhteiskunnan pirstoutuminen on *Paholaisen haarukassa* luonteeltaan passiivista ja passivoivaa. Tarkastelen, miten tämä näkyy teoksen henkilöiden ajattelussa. Tutkin sosiaalisten siteiden ongelmallisuutta romaanin (post)modernissa, kapitalistisessa yhteiskunnassa, jota kapitalismin hegemonian takia tai siitä huolimatta luonnehtii turvattomuus.

Modernisaatiossa on kyse yksilöstä itsestään, jokaisen on löydettävä ratkaisut omalta kohdaltaan. Ihmisestä on tullut subjektiksi, toimiva yksilö, joka yksin tai yhdessä muiden kanssa ratkaisee ongelmansa, ja jos ne ovat ylivoimaisia, vetäytyy arjen ja yhteiskunnan ulkopuolelle. Modernismin on ajateltu ilmaisevan nykyajan levottomuuden mukanaan tuomaa ontologista turvattomuutta ja vierautta, mutta sisältävän samalla emansipatorisen ja avantgardistisen toivon periaatteen. Ratkaisuksi on esitetty jälkimodernismia. Ajatellaan, että postmodernismi sekä kieltää realistisen uskon tiedostettavuuteen ja tiedon viestittävyys on että torjuu modernismin ilmaiseman eksistentiaalisen ahdistuksen, joka johtaa avantgardistisiin utopioihin. (Karkama 1994, 7,14.) Pohdin, vaikuttavatko modernismi ja postmodernismi *Paholaisen haarukan* henkilöihin samalla tavalla ja samansuuntaisesti kuin kapitalistinen järjestelmä. Sekä (post)modernismi että kapitalismi ovat aikansa ilmiöitä, joilla saattaa olla voimakkaitakin yhtäläisyyksiä.

Modernin ihmisen elämä on paradoksaalisesti yhtä aikaa vapaata ja sidottua. Yksilön elämä on arvaamatonta, satunnaista ja siksi väistämätöntä. Elämän murroskohdissa voi punnita valintojaan uudelleen. Modernissa maailmassa kukaan ei voi tietää elämäänsä etukäteen. Modernin subjektin kehityksessä on kysymys yksilön identiteetistä. Elämäkerta on identiteetin etsintää arvaamattomaksi, ennustamattomaksi, ahdistavaksi ja uhkaavaksikin koetussa maailmassa. Perinteisiin uskomuksiin kätkeytyn yhteisöllisyyden lumon haihtuessa vapaudutaan yksilöityyn epävarmuuteen ja arvojen ambivalenttiin perustaan. Näin ollaan valmiimpia lumoutumaan esimerkiksi mielikuvayhteisöistä sekä tunnevaltaisesta ja hetkellisestä sitoutumisesta niihin. (Karkama 1994, 17-18; Bauman 1996, 11.)

Hahmottelen työssäni sitä perustaa, jolle *Paholaisen haarukan* henkilöt rakentavat identiteettinsä. Ihmisten identiteetit muodostuvat pitkälti sosiaalisten suhteiden ja niiden asemien kautta, joihin he paikantavat itsensä. Tämä paikantaminen tapahtuu niin oman itsen kuin muidenkin näkökulmien perusteella. Identiteettikysymys valaisee henkilöiden sisäistä todellisuutta ja on yhteydessä kapitalismin tematiikan rakentumiseen teoksessa.

Postmoderni on modernin tulemistä itsestään tietoiseksi siten, että paremmin käsitetään se, että moderniksi yhteiskunnaksi ja kulttuuriksi nimetty rakennelma koostuu ihmisten toiminnoista ja prosessoituu tietoisuudessa ja tuntemuksissa. Nykyään pyritään yksilöllisyyteen ja korostetaan kuluttajan vapauksia, valinnanvapauksia. Valinnat kuitenkin vahvistavat riippuvuutta vallasta, etenkin markkinavallasta. Ohjelmoidussa yksilöllisyydessä koetaan yhä voimakkaammin, kuinka mahdotonta on elää yksin. Tilannekohtaiseen yhteisöllisyyteen vetoamalla vedetään ”meidän” piiriimme yhä useampia samalla tiedostaen, että yhä useammat kokevat olevansa ”meihin” nähden muukalaisia. Ihmisiä vaivaa taipumus alistua riippuvaisuuteen sosiaalisesta hallinnasta. Samalla kun ymmärretään ja hyväksytään tilanne, ja opitaan elämään jatkuvassa epävarmuudessa, avautuu mahdollisuus siirtyä sallivuudesta solidaarisuuteen ilman itsepetosta. Itsepetosta voidaan ruokkia niin tuudittautumalla yhteisöllisyyden turvaan kuin heittäytymällä yksilön valinnanvapauden riskipeliinkin. (Bauman 1996, 7, 16-18.) Tutkin, millaista on *Paholaisen haarukassa* ilmenevä yhteisöllisyys luonteeltaan, ja miten teoksessa käytännössä toteutuu yksilön valinnanvapaus.

Paholaisen haarukkaa on mahdollista lukea myös satiirina. Tällöin teos saa kriittisen, pilkallisen ja aggressiivisenkin ilmeilyn. Rajaan työni kuitenkin siten, että pitäydyn pääosin marxilaisessa näkökulmassa ilman laajamittaista satiirin tulkintaa, koska katson että on tarkoituksenmukaisempaa

tutkia ja tulkita *Paholaisen haarukkaa* vakavana(kin) puheenvuorona kapitalistisen järjestelmän ja ideologian ongelmista.

Kuten kaikki sosiaaliset järjestelmät, myös kapitalismi on kulturaalinen siinä mielessä, että sen ekonomiset aktiviteetit ovat tarkoituksellisesti muunneltuja osanottajille sopiviksi. Tämä tapahtuu yhteisten symbolien, normien, uskomusten ja arvojen kautta. Huomio kiinnitetään kahteen pääasiaan: yrityskeskeiseen kapitalismiin ja konsumerismiin, kuluttajuuteen. Vain modernissa kapitalismissa kuluttaminen tulee päämotiiviksi. Jos kapitalistinen kulttuuri on kykenemätön luomaan kuluttajien tarpeiden laajenemisen ja lisääntymisen, talous astuu taantumaan. (Ingham 2008, 60.) Jatkuva kuluttamisen lisääminen on analoginen sen seikan kanssa, että ihmiset haluvat jatkuvasti jotakin lisää. On kuitenkin virheellistä samastaa kulutuksen ja tarpeiden määrällinen lisääntyminen edistykseen. Pohdin, millaiset *Paholaisen haarukan* henkilöiden ajatusrakennelmat edistävät kulutuksen ja tarpeiden määrällistä lisääntymistä.

Paholaisen haarukka sijoittuu aikakauteen, jolle on ominaista voitonpyynti, ahneus ja ihmisten keskinäinen, korostunut kilpailuvuus. Etsin teoksesta piirteitä, jotka ilmentävät tätä aikakautta ja näin kytken teoksen osaksi (länsimaisen) kapitalismin historian suurta kertomusta. Karl Marxin (1998/1848, 89) mukaan jokaisen historian kauden taloudellinen tuotanto ja siitä juontuva yhteiskuntarakente muodostavat perustan tuon kauden poliittiselle ja intellektuaaliselle historialle. Sen mukaisesti koko historia on ollut luokkataisteluiden historiaa, riistettyjen ja riistäjien, hallittujen ja hallitsevien luokkien välisten taisteluiden historiaa yhteiskunnallisen kehityksen eri asteilla.

Toisessa luvussa tarkastelen *Paholaisen haarukan* voittajien ja häviäjien olemuksia olettaen, että voittajalla tai häviäjällä on rooli, jota hänen tulee kapitalistisessa järjestelmässä kantaa. Voittajuutta ja häviäjyyttä voi kuvata roolin käsitteen avulla, koska kapitalistinen hegemonia vaikuttaa ihmisiin siten, että he omaksuvat jotakin kapitalistisesta järjestelmästä ja heille muodostuu osittain tuon järjestelmän mukainen minuus, rooli. Lisäksi tarkastelen ristiriitoja voittajien ja häviäjien välillä. Kolmannessa luvussa käsittelen henkilöiden ongelmia kapitalistisessa viitekehyksessä kytkien yhteen sosiaaliset suhteet ja kapitalismin. Nämä kuuluvat yhteen, koska kapitalismi on viime kädessä sosiaalinen järjestelmä, joka koostuu ihmisistä ja heidän teoistaan. Otan esille myös marxilaisen teorian mukaiset vieraantumisen, tavarautumisen ja esineistymisen käsitteet tutkiessani niitä ongelmia, joita järjestelmä henkilöille tuottaa. Neljännessä luvussa tarkastelen *Paholaisen*

haarukkaa lähinnä kokonaisuuden tasolla sen ilmaiseman ideologisen sisällön, kapitalismin ylivallan ja ajassa liikkuvan (post)modernin kautta.

2. VOITTAJAT JA HÄVIÄJÄT KAPITALISMIN TODELLISUUDESSA

Paholaisen haarukassa kuvattu keskeinen ristiriitoja aiheuttava asia on se, että ihmiset kokevat, etteivät he tule toimeen keskenään. Tähän ensiarvoisena syynä näyttäytyvät toisaalta kapitalistiselle järjestelmälle ominaiset rahan, omaisuuden ja tiedon määrän erot yksilöiden välillä ja toisaalta tästä johtuvat sosiaaliset jaot. Kuvaan tätä jakamalla teoksen henkilöt ”voittajiin” ja ”häviäjiin”. Jako on perusteltu, koska se ilmenee koko romaanin mitalta ja on yksi sen keskeisistä kantavista piirteistä. Tutkin sitä, miten voittajat näkevät tilanteensa, paikkansa ja asemansa yhteiskunnassa ja miten he hahmottavat kapitalismin kautta suhteensa toisiin ihmisiin; sitä, miten häviäjät yrittävät tulla toimeen siitä huolimatta, etteivät he kykene asettautumaan kapitalistisen järjestelmän ulkopuolelle vaikka ovatkin menettäneet asemansa järjestelmän sisällä; sitä, miten voittajat ja häviäjät suhtautuvat toisiinsa ja miksi kitka ihmisten välillä näyttäisi johtuvan kapitalistisen ideologian sisäistäneestä yhteiskunnasta, jossa jokainen ihminen on enemmän tai vähemmän joutunut omaksumaan sellaisen ajattelun, joka vaikeuttaa todellisuuden hahmottamista sellaisena kuin se olisi ilman kapitalistisen ideologian väliintulevaa vaikutusta.

2.1. Voittajien rooli teoksen kuvaamassa kapitalismissa

Menestyvät henkilöt, lähinnä varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen ovat ne, jotka pääasiassa pitävät yllä tiukkaa kapitalismin eri puolien analysointia *Paholaisen haarukassa*. Heidän ajattelunsa sovituu kapitalismin kehikkoon, mutta tässä kehikossa kaikki näyttäytyy ’välttämättömänä pahana’ pikemminkin kuin asioiden onnellisena olotilana. Voittajat eivät ole välttämättä ylivoimaisessa asemassa häviäjiin verrattuna. Kaikki mitä voittajat ansaitsevat, vaatii uhrauksia, joista pienin ei ole se, että heidän pitää tavallaan myydä ajattelunsa kapitalismille ja asettaa sen teoria johtavaksi periaatteeksi elämässään. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kuvaa tilannetta näin:

Me hikoilimme henkemme ja rahan edestä soveltaen sinisen meren strategiaa, etsien uusia asiakkaita, markkinoita ja toimintamalleja, ja sanoimme sitä työelämäksi.

Me asetimme sijoitusinstrumentit itsemme ja elämän väliin.

Joskus minusta tuntui että me olimme päästäisiä, jotka eivät elämänsä aikana ehtineet nukkua yhtään, joiden oli metsästettävä tai syötävä koko ajan. Muuten ne olisivat kuolleet, ja ne kuolivat silti. (PH, 29.)

Elämällä ei näyttäisi olevan vakaata tarkoitusta, vaikka kuuluisikin menestyjiin, sillä rahan tekeminen ja aseman ylläpitäminen vievät kaikki voimat ja ajan. Varakkaiden maailmassa pätee kellon diktatuuri. Aika tulee käyttää tehokkaasti, kuten elämä yleensäkin. Ihmissuhteet ovat

tehokkuusajattelun kontrollissa. Lari Laine toteaa: ”Yhden ihmisen elämä on lyhyt salkku. Taantuma uhkasi, aina, ja lopulta lama tuli helpottavasti kuin kuolema.” (PH 39.) *Paholaisen haarukassa* kaikkia voimavaroja säätelee ja asemoi raha, ja sen niukkuus, olipa kyse taloudellisesta menestyksestä, ihmissuhteista, motivaatiosta tai elämän merkityksestä. Kapitalismiin sisältyy vahva kuluttamisen eetos, joka ei koske vain tavaroita vaan ulottuu kaikkialle elämään. Jean Baudrillard (1995, 120) kysyy aiheellisesti, mistä tässä tarinassa voimavarojen loppuun kuluttamisesta, kaikkien mahdollisuuksien käyttämisestä ja rajan saavuttamisesta on kyse. Hän jatkaa:

Se on kuoleman fantasma, joka jättää vaihtoehdoksi vain luhistumisen ja romahduksen. Se on köyhien strategia, sellaisten ihmisten strategia joilla on niin vähän mahdollisuuksia, että heidän on pakko ottaa niistä kaikki irti. Se on itsensä hyväksikäyttämisen taktiikka, jota ei koskaan hyväksyttäisi kenenkään toisen taholta. Se merkitsee orjuuden harjoittamista ilman toisen läsnäoloa, sillä kukin asettuu toisen paikalle sortajan roolissa.

Paholaisen haarukan voittajat ovat tietoisia tästä ”lopun illuusiosta”. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ajattelee:

Ilmastonmuutos, köyhyys, syrjäytyminen, nälkä ja jano olivat panemassa laumoja liikkeelle, kohti kauppoja ja yhdeksänhuoneisia erkkeritaloja, joiden edessä seisoivat pari tila-autoa ja joiden omistajat olivat erittäin huolissaan ilmastonmuutoksesta, energian riittävydestä ja digitaalisesta kuulusta silloin kun he eivät lentäneet kaukomaille arkea pakoon. He kierrättivät pikkutarkasti kaikkea muuta paitsi hyväosaisuuttaan. (PH, 122–123.)

Voittajat tunnistavat yhteiskunnan ja maailman keskeisimmät ongelmat hyvin, mutta katsovat, ettei ole juuri heidän asiansa muuttaa maailmaa, koska maailman muuttaminen aiheuttaisi heidän joutumisensa kapitalistisen järjestelmän ulkopuolelle. Sellaista riskiä ei ole varaa ottaa, sillä heidän asemansa on kuitenkin suhteellisen hyvä. Mistään ei voi myöskään luopua, sillä se tarkoittaisi aseman huononemista. Mistä sitten *Paholaisen haarukan* voittajat pitävät kiinni? Näyttäisi olevan niin, että heille tärkeää on kapitalismi yksilönvapautta tukevana järjestelmänä, jonka moraalit ja etiikka perustuu liberalistiseen vapauskäsitykseen.

Liberalistisen vapauskäsityksen mukainen vapaus on negatiivista vapautta, ja sen mukaan jokaisen yksilön on saatava toimia riippumatta kaikista toimintaa rajoittavista tekijöistä ja myös toteuttaa itse toimintansa edellytykset. Mutta negatiivinen vapaus voi olla pelkkä utopia, sillä mikään yhteiskunta ei kykene tarjoamaan kaikille samoja mahdollisuuksia luoda toimintansa edellytykset. Demokraattisen ja moniarvoisen kulttuurisen dialogin edellytys on positiivinen vapaus ja demokraattisen päätöksenteon on taattava jokaiselle yksilölle yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet osallistua ja vaikuttaa keskusteluun elämän ja yhteiskunnallisen toiminnan arvopäämääristä. (Karkama 1998, 21.) Miten demokratia sisältää tuollaisen takuun jokaiselle yksilölle? Eikö pikemminkin ole niin, että käytännössä demokratia pyrkii takaamaan jokaiselle e n e m m i s t ö n

jäsenelle yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet osallistua? Näin näyttäisi *Paholaisen haarukassa* olevan asian laita, sillä teoksen voittajilla on mahdollisuuksia, kun taas Jumalan Kyynel ei kykene vaikuttamaan osaansa, koska kuuluu vähemmistöön ja sen lisäksi ei kykene oikein hallitsemaan elämäänsä.

Vähemmistöt joutuvat tyytymään enemmistön määräysvaltaan, enemmistön diktatuuriin, eikä periaatteessa ole sellaista elintä, joka pitäisi huolen vähemmistöjen oikeuksista ja eduista, vaikka se kuinka olisi kirjattu demokratian peruspremissihin ja kunkin yhteiskunnan lakeihin. Pertti Karkama (1998, 21) toteaa, että negatiivisen vapauden uhkana on se, että yksilö joutuu hänestä riippumattomien markkinavoimien uhriksi, ja hänen on joko alistuttava markkinoiden eli kysynnän ja tarjonnan lain valtaan tai vetäydyttävä julkisuuden ulkopuolelle yksityiseen nimettömyyteen ilman mahdollisuuksia vaikuttaa. Kummassakin tapauksessa näkyy poliittisen demokratian vajavuus, demokratiavaje. *Paholaisen haarukassa* työtön Jumalan Kyynel ei pääse nousemaan uudelleen yhteiskunnallisilla rappusilla, kun taas varallisuudenhoitaja Lari Laine tunnustaa uskoaan demokratiaan järjestelmänä, joka on käyttökelpoinen hänen asemansa säilyttämisessä:

Siinä suhteessa uskoin demokratiaan, että se ei koskaan pettänyt kapitalismia. Arvaamattomat itsevaltiaat tai uskonnolliset johtajat saattoivat niin tehdä.

Demokratia valitsi päättäjensä aina niiden ihmisten joukosta, joilla oli hinta, koska he olivat jo myyneet itsensä. He olivat pidättyviä myyntihintansa ilmoittamisen suhteen.

Demokratia oli kapitalismin paras työkalu. (PH, 213.)

Lari Laine kuuluu enemmistöön, ja enemmistölle demokratia sopii hyvin. Tämä enemmistöläisyys ominaisuutena on Lari Laineen paras ellei ainoa tae siitä, että hänen ääntään kuunnellaan. Enemmistön ääni juuri on se jota myös *Paholaisen haarukassa* eniten kuunnellaan. Varallisuudenhoitaja Lari Laine sanoo suoralla ja rehellisellä, mutta samalla epäsuorasti kritikoivalla, jopa moralisoivalla äänellä:

Minä en luovu mistään.

Minä syön ja ostan lisää.

Me ostamme lisää.

Meidän kirkkomme ei luovu ihokkaastaan, se sijoittaa. Miljoonat kuolevat nälkään, ja kirkko etsii itselleen konsulttiyhtiön, jolle se jäsenkatoaan murehtiessaan ja uusia markkinointikeinoja kehitellessään voi ulkoistaa sijoitustoimintansa etiikan.

Me emme luovu ennen kuin on pakko turvautua ihmiskunnan ikivanhaan selviytymiskeinoon, lajitovereiden syömiseen, mikä on paikoin jo sivistyneellä tavalla organisoitu.

Moraalisimmatkaan meistä eivät luovu mistään.

Miksi minun pitäisi? (PH, 124.)

Lari Laine ikään kuin pahoittelee moraalinsa puutetta, vaikka kysyykin, miksi juuri hänen pitäisi luopua jostakin. Hän moralisoi epäsuorasti sekä itseään että muita, ja tästä teksti saa osan merkityksestään.

Paholaisen haarukassa voittajat kyseenalaistavat vapauden, ei vain häviäjien vaan myös omansa. Erityisesti tämä tapahtuu siten, että ensinnäkin kyseenalaistajana toimii moderni teknologia, jonka pitäisi tarjota lisää vapautta sen sijaan että se poistaa sitä – erityisesti ihmissuhteissa. Ongelmana on toiseksi se, että ”tavalliset ihmiset eivät kyenneet tekemään rahaa” (PH 59) ja näin tutustumaan kokemukseräisesti sellaiseen oletettuun vapauden laajenemiseen, jota taloudellinen turvallisuus voi antaa. Kolmas kapitalismille, mutta ei vapaudelle pontta antava seikka on kapitalistisen järjestelmän luonnonmukaisuus järjestelmänä. Verkkotuottaja Kari Lehtonen kuvaa suhtautumistaan vapauteen seuraavasti:

Mitään vapautta ei ollut, tai jos olikin, se oli ihmisen vapautta, epätäydellistä, hyödyöntä.
Teoreettista, abstraktia, filosofista vapautta.
Tarjoa ihmiselle vapautta, niin hän juoksee karkuun.
Ihminen ei valitse, vaan kauhistuu.
Onneksi moderni teknologia oli vapauttanut ihmiset liian läheisestä kanssakäymisestä. (PH, 52.)

Kari Lehtosen mielestä ihmisten välinen liian läheinen kanssakäyminen voisi olla vapautta rajoittava asia, ja tämän seikan suhteen on vapautta siis tullut lisää. Tämäkin ajatus ilmaisee *Paholaisen haarukalle* tyypillisellä tavalla ironisesti ja epäsuorasti sen, että valitettavasti teknologia on eristänyt ihmiset toisistaan, eikä heillä ole vapautta suhteessa toisiin ihmisiin, koska läheistä kanssakäymistä ei ole. Postmoderni aika moninaisine vaihtoehtoineen tuottaa ”teoreettista, abstraktia, filosofista vapautta”, jota ei sitten kuitenkaan uskalleta käyttää, koska kunkin yksilön on otettava huomioon omat etunsa ja nämä edut ovat usein vastakkaiset suhteessa yksilön omaan vapauteen. Karkama (1998, 155) kirjoittaa, että tuotantovoimien ja teknologian nopea kehitys tuottaa jatkuvasti uutta todellisuutta ja jakaa ihmiset jatkuvasti uusiin asemiin ja tehtäviin. Hän jatkaa, että yhä kasvavalle joukolle tämä todistaa, että he ovat tarpeettomia, mutta useimmat se pakottaa etsimään uuden paikan koneistossa, alistumaan testeihin, kouluttamaan itseään jatkuvasti uudelleen, hankkimaan aseman ja tehtävässä tarvittavaa tietoa ja taitoa, muuttamaan paikkaa, alistumaan lyhyisiin ja jaksottaisiin työsuhteisiin – ja kaiken kaikkiaan ’ylittämään itsensä’ niin että ehdot tulevat täytetyiksi.

Karkaman mainitsema ’ehtojen täyttäminen’ näkyy *Paholaisen haarukassa* eritoten siinä, miten vahvasti teoksen voittajat joutuvat sitoutumaan asioihin, järjestämään ajattelunsa kapitalistisen järjestelmän mukaiseksi siitä huolimatta että he analysoivat sitä ikään kuin valitellen asioiden luonnonmukaista, ehdotonta tilaa ja analyysillaan kritikoivat sitä tämän tästä. Kun Karkaman (1979, 34) mukaan yhteiskunnallinen todellisuus muodostuu taloudellis-yhteiskunnallisista suhteista, joissa ihmiset osallistuvat aineellisten tuotteiden tuotantoon, vaihtoon ja jakoon, voi todeta, että *Paholaisen haarukan* henkilöiden välittämä yhteiskunnallinen todellisuus vaatii hinnakseen

henkilöiden ajattelun vapauden. Kyse ei ole vain järjestelmän omaksuneiden vapauden uhraamisesta kapitalistisen ajattelun alttarille. Samassa pisteessä on myös järjestelmästä näennäisesti erillään elävä, mutta sen määrittelemä häviöjä Jumalan Kyynel. Voittajat tunnistavat tilanteen ja varallisuudenhoitaja Lari Laine miettii:

Kun yhteys katkesi, lasikuitukaapelilla, satelliittikommunikaatiolla tai sujuvasti toimivilla logistisilla ketjuilla ei ollut mitään arvoa. Ubiikkiyhteiskunnassa esineet saivat jatkaa keskinäistä kommunikaatiotaan. Sillä hetkellä ihminen oli mekaaninen lelu, joka huomasi vetonsa loppuvan.

Vain ihmisten välillä oli yhteys. (PH, 77.)

Lari Laine tietää mikä on totuus, mutta hänen on silti sopeuduttava kuten muidenkin *Paholaisen haarukan* voittajien. Toisin sanoen voittajat ovat voittajia siksi, että he rakentavat ajattelunsa talousjärjestelmän mukaiseksi, ja jotta tämä onnistuisi, heidän on asetettava kapitalistinen järjestelmä korokkeelle välttääkseen liian suurta ristiriitaa järjestelmän asettamien vaatimusten, heidän henkilökohtaisen menestymisensä ja heidän oman ajattelunsa välillä. Jotta henkilöt voivat glorifioida kapitalistisen järjestelmän uskoakseen siihen juuri sen verran, että kykenevät siinä elämään ja toimimaan, he rakentavat sille mielestään epäilemättä vankimmat perustelut, jotka löytyvät tässä tapauksessa luonnonlaeista. Jumalan Kyynel, jota menestys ei kosketa, mutta jonka kapitalistinen järjestelmä myös määrittää, miettii:

Hän eli systeemissä, jossa tehtiin strategisia päätöksiä instrumentaalisen järjen ohjaamana, systeemissä jota integroi raha ja hallinnollinen valta ja jossa voittajiksi selviytyneistäkin tiristettiin elämänvoima pikkuhiljaa, tasaisesti puristamalla, kuin oikeaoppisesti aseiden liipasinta vetämällä, laukauksen ja valehtelemisen hetkellä silmää räpäyttämättä. Silmiä räpäyttämättä systeemi toisti sanomaa, että talous toimi luonnonlakien alaisena vastaavalla tavalla kuin toimivat fysiikan lait. (PH, 10.)

Maailmankatsomus¹, kun se on säilyttänyt läheisen kosketuksen yhteiskunnan käytäntöön, tekee mahdolliseksi valita todellisuudesta sellaiset ilmiöt, jotka ovat merkittäviä sekä yksilölle ja hänen kehitykselleen että myös ryhmille ja luokille. Ihannetapauksessa maailmankatsomus mahdollistaa koko yhteiskunnalle, vieläpä ihmiskunnalle olennaisten ongelmien tiedostumisen sekä tarjoaa samalla keinot ja päämäärät yhteiskunnalliselle toiminnalle. Parhaassa tapauksessa maailmankatsomus vapauttaa yksilön, ryhmän tai luokan todellisuutta muuttavaan tekoon, pahimmillaan siitä voi tulla ajattelua ja toimintaa kahlitseva side. (Karkama 1979, 39.) *Paholaisen haarukan* voittajat ja häviäjät tuottavat maailmankatsomusta, jossa yksi olennainen piirre on rahavallan ja luonnon käyttäytymisen yhteneväisyys. Tätä yhteneväisyyttä tuodaan esille siten, että teos perehtyy kapitalistisen järjestelmän oikeuttamiseen ainoana mahdollisena järjestelmänä.

¹ Maailmankatsomus toimii perustana, jonka pohjalta kyseinen luokka, ryhmä tai yksilö asettaa todellisuuden ilmiöt valikoiden arvojärjestykseen (Karkama 1979, 35). *Paholaisen haarukassa* maailmankatsomus ilmenee esimerkiksi voittajien ja häviäjien luottamuksena kapitalismiin sekä toisaalta esimerkiksi voittajien huolena luonnon tuhoutumisesta.

Erityisesti voittajien maailmankatsomus kapitalismeineen ei teoksessa sisällä mahdollisuutta muutokseen sen koommin yksilön, ryhmän tai luokan todellisuuden muuttamisen suhteen. Pikemminkin teoksessa manifestoituu toivottomuus, ahdistus ja tietoisuus luonnonlakien mukaisen kapitalismin tyranniasta. Terry Eagleton (1991, 41) väittää, että jälkikapitalismi on sellainen peli, joka pitää ihmiset aloillaan ei niinkään ideoiden kuin materiaalistien tekniikoiden avulla. *Paholaisen haarukassa* nämä ”materiaaliset tekniikat” vaativat sopeutumista ja sitä, että aineellinen todellisuus asettaa reunaehdot myös ajattelulle. Näin maailmankatsomus pysyy kovin materialistisena, mutta ei toki marxilaisessa mielessä. Kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine asian ilmaisee:

Talouteen piti aina puhaltaa ulkopuolelta rahaa tarjonnan ja kysynnän mukaan, jotta järjestelmä säilyi ja toimi ja täytti alituisesti oman jatkuvan läsnäolonsa. Tuuli puhalsi. Raha oli aina, pääoma syntyi itsestään, kuin tuuli, sillä ei ollut mitään tekemistä inhimillisen työn ja tuotantoprosessin kanssa. Tuuli pyöri taukoamatta, se oli sähköenergiaa, se oli raaka-aine ja työväline, tiedonsiirto, koodi, kieli ja sen jaetut merkitykset. Se oli raha. (PH, 216.)

Raha jäsentyy luonnonvoimaksi, jonka alustana on talous. Työllä ja tuotantoprosessilla ei ole merkitystä. Näin raha ja kapitalismi mystifioituvat, sillä ne saavat deterministisen sisällön kun ne kytketään yhteen luonnonvoimien kuten tuulen, mutta myös ’koodin’, kielen ja tiedonsiirron sekä sähkön kanssa. Raha ja kapitalismi siirtyvät inhimillisen toiminnan, inhimillisen työn ja tuotantoprosessin alueelta kohtalonomaisuuden alueelle, jolla ihminen ei voi samaan tapaan myötävaikuttaa rahan liikkeisiin. Tässä mielessä raha myös personoituu, eikä se ole suoranaisesti ihmisen hallinnassa. Myös ’tarjonta’ ja ’kysyntä’ mystifioituvat kasvottomaksi, tuulen tapaiseksi voimaksi. Ideana on se, ettei tällaista voimaa voi kyseenalaistaa eikä vastustaa.

Paholaisen haarukassa kapitalismi haluaa oikeuttaa itsensä hallitsevana järjestelmänä siten, että kapitalismi ei olisi ideologia lainkaan vaan luonnonjärjestys. Tämä usko kapitalismiin luonnonjärjestyksenä on sekin taustaltaan ideologista. Karkama (1998, 119) kirjoittaa, että kun ideologia on voittanut taistelun käsitteiden merkityksistä ja saavuttanut siten ylivallan, sitä aletaan sitten pitää itsestään selvänä ja luonnollisena arvomaailmana, jonka puitteissa kaikki elävät. Valtaideologia määrittelee oikeuden ja totuuden. Niiden, jotka ovat sisäistäneet hallitsevan ideologian, ei tarvitse perustella käsityksiään. Argumentoiko *Paholaisen haarukka* sen puolesta, että kapitalismi yrittää vakiinnuttaa itsensä ei-ideologisin perustein, sisällyttämättä ideologiaan sen uskomusluonteista perustaa? Näin näyttäisi todellakin olevan, mutta se edellyttäisi nähdäkseni, että kapitalismi perustuisi luonnontieteellisiin tosiasioihin. *Paholaisen haarukassa* todetaan, että ”talous toimi luonnonlakien alaisena vastaavalla tavalla kuin toimivat fysiikan lait” (PH, 10; ks. myös PH, 212), joten tällainen perustelu on teoksessa havaittavissa.

Joka tapauksessa *Paholaisen haarukan* sisältämä kapitalismin analysointi ja kapitalismin ironinen kritiikki pohjaavat käsityksiin, joiden mukaan kapitalistisella järjestelmällä ei voi olla vaihtoehtoa, koska historia olisi muutoin jo sellaisen konkreettisesti osoittanut. Jean Peyrelevade (2009, 70) toteaa, ettei ainutkaan toinen järjestelmä kuin kapitalismi ole kyennyt tuottamaan yhtä paljon koko ihmiskuntaa hyödyttävää taloudellista kasvua. Tässä mielessä *Paholaisen haarukan* voittajat ovat realisteja siinä, että he haluavat itsepintaisesti olla ”rahan puolella”, olkoonkin että näin menetetään moraalit ja etiikka. Heidän valintansa asettua kapitalismin puolelle on nimenomaisesti älyyn perustuva, mutta siitä huolimatta älyn mahdollisuuksia epäillä. Tämä tapahtuu siten, että ihminen menettää kokonaisvaltaisuutensa eikä näin ole tässä mielessä enää älykäs, kun moraalit ja äly eivät mahdollisesti voi olla samanaikaisesti käytettävissä. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kysyy: ”Olemmeko tulleet kehityksessä vaiheeseen, jossa moraalit ja äly sulkevat toisensa pois? Kieltämättä vähän pelkään, että niin on.” (PH 177.)

Paholaisen haarukka voittajineen rikkoo kapitalismissa olennaisena vaikuttavaa onnellisuuden myyttiä. Teoksen voittajat eivät ole onnellisia, vaikka ovat ”kytkeneet kohtalonsa rahaan”. Voittajan on keskityttävä asemansa jatkuvaan ylläpitoon ja uusintamiseen. Kapitalismin ylle ripustettu sädekehä riisutaan pois ja tilalle tulee valkokaulustyöntekijän vaihtoehdoton ja tapahtumaton arki. Barry Smart (2003, 63) kirjoittaa, että ennen kapitalismin kulttuuri edisti askeettista käyttäytymistä ja vaati kovaa työtehoa. Mielihyvän kokeminen miellettiin häiriötekijäksi. Moderni kapitalismi pyrkii edistämään mielihyvän ideaa ja rohkaisee saavuttamaan tätä mielihyvää kuluttamalla, koska se tarvitsee loputtoman määrän kuluttajia jatkuvasti tavoittelemaan tyydytystä, jonka markkinat lupaavat. Tähän jatkuvan tyydytyksen illuusioon *Paholaisen haarukan* voittajat iskevät koko ajattelunsa voimin, niin että heidän todellisuudessaan voi havaita onnellisuuden ja tyydytyksen sijaan rutiineja, ikävystymistä, enemmän tai vähemmän rikkonaisia ihmissuhteita ja maailmantuskan kokemista. Kapitalistinen järjestelmä ei tarjoa palvelijoilleen todellista vapautta, vaan päinvastoin riistää sen ja teknologisoit ihmisen elämysmaailman niin, ettei ole mahdollista pelastaa luontoakaan kapitalistisen maailman toiminnan melskeissä. Varallisuudenhoitaja Lari Laine on vakuuttunut talouden kysymysten ensisijaisuudesta:

Saatoin olla varma siitä, että vaikka valtio pakon edessä puhui kauniita sanoja luonnon uusiutumiskyvyn merkityksestä, se tiukan paikan tullen asettuisi kuitenkin suojelemaan finanssijärjestelmän vakautta ja rahoitusinstituutioiden vakavaraisuutta (PH, 32).

Kuluttaja ei ole itsenäinen, vaan pikemminkin postmoderni orja, joka ei ole sidottuna maahan vaan kulutukseen. Ei ole kyse myytävistä tuotteista vaan elämäntyylien, kokemusten ja identiteettien kauppaamisesta. (Smart 2003, 77.) Näin kauppa on levinnyt näkymättömälle alueelle, jossa

onnellisuus, elämäntyyli ja identiteetti ovat muuttuneet kauppatavaroiden mielitelevän hyökkäyksen kohteiksi. *Paholaisen haarukan* voittajat kuitenkin sivuuttavat tämän kapitalismiin liittyvän aspektin lähes kokonaan, sillä he keskittyvät tietyssä mielessä olennaiseen eli luotaamaan kapitalismin olemusta suoraan, ei tuotteiden maailman kautta. He ovat tavallaan jo lunastaneet sekä paikkansa kapitalistisessa yhteiskunnassa että myös kapitalismiin liittyvät tavarat. *Paholaisen haarukka* keskittyykin tässä suhteessa pohtimaan näkymättömän alueen olemassaolon seurauksia – eli kapitalismin vaikutusta ihmissuhteisiin, elämään, yhteiskuntaan. Tästä kaikesta nousee tyytymättömyys sekä myös Lari Laineen ja Kari Lehtosen tekstissä ylläpitämä tiukka kapitalismin analyysi. Kaikki kulkee ikään kuin näkymättömään lankaan sidottuna, taianomaisesti, aivan kuin Adam Smithin ”näkymätön käsi”² todellakin johdattaisi ihmisiä – tosin niin, että vain voittajat tulevat johdatelluksi ja hekin vain ideologian tasolta.

Persoonaton markkinamekanismi on tuotettu yksilöllisten strategioiden kautta ja nämä strategiat maksimoivat kiinnostuksen sekä varmistavat, että kaikki resurssit käytetään. Toimijat palkitaan sen mukaan mikä on heidän toiminnallinen panoksensa ekonomisessa prosessissa. Toisin sanoen tässä mielessä markkinat ovat tehokkaat ja reilut. Markkinavalta on jaettua, valta on poissa kun markkinat ovat täydellisesti kilpaillut. (Ingham 2008, 95.) Näin valta hajaantuu, eikä *Paholaisen haarukan* voittajilla ole viime kädessä sen enempää kuin häviäjillä tietoa siitä, missä valta piileksii. Varallisuudenhoidtaja Lari Laine valistaa asiantuntevasti:

Ongelma on siinä, että edes te, jotka finanssoidussa todellisuudessa kuvittelette hallitsevanne elämääne, ette tiedä mikä näkymätön käsi nyt on: itsekseen osakekauppaa käyvä ja sitä algoritmeilla ohjaava tietokoneorganismi, joka etsii jatkuvasti teknisen analyysin keinoin erilaisia trendejä, ja kun sellainen löytyy, alkaa vahvistaa sitä (PH, 117).

Voittajat kuten häviäjätkin purkavat puheellaan illuusiota siitä, että kaikki on itsekunkin hallinnassa kapitalistisessa järjestelmässä. Bill Graham (2006, 55) näkeekin, että olennainen tuote globalisoituneessa järjestelmässä on systemaattinen vieraantuminen, josta syntyy illuusio siitä, että poliittinen, taloudellinen ja institutionaalinen ympäristö on ihmisten hallinnassa ja ymmärryksessä. Liberalistinen ideologia korostaa yksilön vapautta ja onnellisuutta; kun ihmiset sitten alkavat ajaa omia etujaan ja vähät välittävät yhteisten asioiden hoidosta eli politiikasta, ihmetellään ihmisten välinpitämättömyyttä (Hellsten 1996, 10). *Paholaisen haarukassakin* näin käy, koska vastustaja, joka on viime kädessä myös voittajien vastustaja, on mahdoton hahmottaa. Vastustaja on sulautunut jokapäiväiseen elämään politiikan, talouden, kapitalismille otollisten verkottuneiden ihmissuhteiden

² ”Näkymätön käsi”- termi on sosiaalisen mekanismin metafora, jonka mukaan kapitalismissa yksilöiden oman edun tavoittelu toimii samalla yhteisen edun hyväksi. ”Näkymätön käsi” ikään kuin ohjaa ihmisiä siten, että kaikki hyötyvät. (Saastamoinen Kari 1998, 42–43.)

ja yhteiskunnallisten rakenteiden kautta. Kun tätä kehitystä on vielä tukemassa teknologian kapitalismille myönteinen kehitys, ihmiselle luontainen omaneduntavoittelu ja maapallon ehtyvistä luonnonvaroista kumpuava epätoivo, sekoitus tuottaa tulokseksi paradoksin, itsekkään joukkosielun, joka on otollinen työkumppani kapitalistiselle järjestelmälle. Varallisuudenhoitaja Kari Lehtonen ajattelee itsestään, että hän on kuin kuka tahansa ja sellaisenaan hän täyttää velvollisuutensa järjestelmää kohtaan: ”Hän saattoi kritisoida joukkosielua, mutta edusti sitä itse. Toisin sanoen hän oli varsin sovelias työhönsä, yksi meistä, ei kukaan ja kaikki”. (PH, 59.)

2.2. Häviäjien rooli

Toinen *Paholaisen haarukan* häviäjistä on tehtaasta työttömäksi joutunut, psyykenlääkkeitä ja alkoholia käyttävä Jumalan Kyynel, joka on kaikille vihainen asemansa menettämisen takia ja näyttää sen milloin rähinöimällä, milloin lähettelemällä negatiivisävyistä postia voittajille. Toinen taas on taksikuski-opiskelija Klaus, joka taksin ajamisen lisäksi opiskelee yliopistossa maisemantutkimusta ja kulttuurituotantoa sekä on mukana myös Creative Business Management -maisteriohjelmassa. Klaus opiskelee, mutta ei halua valmistua lainkaan, ”opiskelun tuloshakuinen logiikka ei pääsisi hipaisemaan häntä, hän oli kirjoilla kusettaakseen sitä” (PH, 21). Häviäjät eivät voi päällisin puolin syyttää ketään huonosta asemastaan *Paholaisen haarukan* kuvaamassa kapitalistisessa järjestelmässä, sillä järjestelmä on kasvoton, kaikkialle levinnyt ja sen rakenteet ilmentävät paikallistamatonta valtaa.

Teoksen kuvaamaa kapitalismia leimaa tässä mielessä kuvitteellisuus ja sen lisäksi ideologisuus. Kuvitteellisuus on järjestelmän piirre silloin kun kapitalismia ei voi suoraan havaita, eikä siihen siksi voi kohdistaa reaktiota niin kuin selvärajaiseen subjektiin. Ideologinen järjestelmä on, koska se ei ole konkreettista, luonnonlakien mukaista todellisuutta, vaan ihmisen rakentama, systeeminen kokonaisuus johon ihminen voi vaikuttaa muuttamalla sitä. Louis Althusser (1984, 130) kirjoittaa, että se mitä tapahtuu ideologiassa, näyttää tapahtuvan sen ulkopuolella. Yksi ideologian vaikutuksista on sen oman ideologisen luonteen kieltäminen; ideologia ei koskaan kerro olevansa ideologiaa. Jumalan Kyynel ei kuitenkaan juuri ajattele ideologisesti, hän ei erityisemmin sitoudu mihinkään eikä etsi yhteyttä muihin työttömiksi joutuneisiin. Syynä lienee se, että kyseessä on korostetusti henkilökohtainen tragedia, jota hän ei kykene kokemaan yhteisöllisesti. Hän myös epäilee, että kapitalismin kuvitteellisuus, so. se ettei sitä voi paikallistaa, kuuluu nimenomaan voittajien ja kapitalismin juoneen: ”Te olitte menneet piiloon, mutta toisin kuin luulitte te ette olleet

päässeet tavoittamattomiin. Te luulitte antaneenne minulle kurjuuden, josta minä en voisi syyttää ketään.” (PH, 11.) Kun Jumalan Kyynel ei löydä parempia kohteita, hän lähettelee viestejä verkkotuottaja Kari Lehtoselle, jonka hän katsoo edustavan vihollisiaan. Lopulta hän hyökkää varallisuudenhoitaja Lari Laineen kelloseppä-isän kimppuun tämän myymälässä sillä seurauksella, että tästä tulee aivokuollut. Lari Laine ei kannata kaunaa vaan pitää tapahtunutta vain yhtenä vaihtoehtona, joka voi tapahtua Jumalan Kyynelen kaltaisen ihmisen elämässä:

En toivo tälle ihmiselle pahaa.

En toivo hänelle mitään.

En ajattele sitäkään, että ryöstäjä on ollut taitamaton, pillereiden ja alkoholin sekoittama ihminen, sitä että hän olisi voinut päätyä mihin tahansa tekoon. Sitä että isääni vastaan kohdistuneessa rikoksessa ei ollut mitään henkilökohtaista. Ei tuo olento pyrkinyt edes varallisuuden uudelleenjakamiseen. [--]

Teko oli vaihtoehto vaikkapa sille, että tämä mies olisi juonut itsensä kuoliaaksi kaupungin Vuokrayksiossaan, tappanut itsensä lääkkeillä tai saanut perhosveitsetä jonkun räkälän vessassa. (PH, 236–237.)

Tässä ilmenee *Paholaisen haarukan* voittajille tyypillinen käsitys: Lari Laine ei pidä Jumalan Kyynelen tekoa henkilökohtaisena, vaan hän asettaa myös tämän tyyppisen väkivaltaisen teon yleisiin mittapuihin, joissa teon ensisijainen merkitys katoaa näkyvistä. Yleisesti ottaen *Paholaisen haarukan* kuvaamalla kapitalismilla voi nähdä olevan, kuten teos epäsuorasti esittää, elämää teoretisoiva ja abstrahoiva vaikutus yksilöihin, lähinnä teoksen voittajiin. Voittajien maailmankuva teoretisoituu, häviäjien pikemminkin konkretisoituu. Sekä voittajat että häviäjät käyttävät teoreettisia termejä (esim. ”sensorinen deprivaatio”), kaupallisia termejä (esim. ”ulkoistettu toiseuteen”). Nämä ovat merkkejä järjestelmän ideologian eli kapitalistisen ideologian olemassaolosta. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ajattelee loppia ensin lintuna, mutta kun mukaan tulee rahan tekeminen, hänen puheensa sävy muuttuu teoreettisemmaksi:

Sen, että lokki nauliutui paikalleen niin että sen olisi voinut poimia käteensä tai iskeä pitkään neulaan, minä aioin muuttaa rahaksi. Näin tuossa fyysisessä ihmissä sekä teollisen kehittämisen että strategisen järjestelyn mahdollisuuksia. (PH, 31.)

Konkreettinen dialogi muuntuu varallisuudenhoitaja Lari Laineen ajattelussa teoreettiseksi sijoittamisen pohdinnaksi:

Pahoittelen, että minun on hetkeksi palattava teille outoon rahan maailmaan kuvatakseni dialogin perimmäistä luonnetta.

Osakesijoituksen tuotto merkitsee yksittäiselle sijoittajalle yksittäisellä ajanjaksolla samaa kuin omistusajan osingot plus myyntihinta miinus ostohinta. Arvonnousu osinkoihin lisättyä muodostaa hänen tuottonsa. Mutta kun hän myy osakkeensa, joku toinen ostaa ne samaan hintaan. Jokaisessa kaupassa on kaksi osapuolta. Sen vuoksi sijoittajat kollektiivina eivät saa osakesijoituksistaan muuta tuottoa kuin osingot. (PH, 188.)

Raha ja kapitalismin ideologia muuttavat Lari Laineen ajattelua siten, että kun rahalliset hyötynäkökulmat tulevat hänen ajatteluunsa, hänen maailmankuvansa väkisinkin muuttuu sitä teoreettisemmaksi, mitä syvemmälle hän uppoo kapitalismiin ajattelussaan. Jumalan Kyynel

menettää teoreettista ajatussisältöään sitä mukaa kun hänen tunteensa nousevat pintaan ja hänen osansa kovuus paljastuu hänelle:

Hänet oli ulkoistettu toiseuteen.

Hänet oli siirretty kivuttomasti kuin pääoma.

Hän ei tiennyt siirtyneensä sääntelytaloudesta avoimeen markkinatalouteen eikä sitä, että sivuun siirrettynä hänkin omalta vaatimattomalta osaltaan oli kilpailukykytekijä.

Hän oli ollut pelkkä koneen jatke, ja kun hänet irrotettiin siitä, hän ei ollut mitään.

(--)

Häneltä oli viety työpaikka ja tilalle oli annettu lääkkeitä, joiden kanssa ei saanut juoda viinaa, koska silloin hän saattoi menettää kontrollinsa. (PH, 68.)

Jumalan Kyynel kokee menettävänsä abstraktin, teoreettisen kaavansa. Hänet poistetaan piirustuksista ja sivuhistoriasta, siis kaikesta teoreettisestakin:

Piirustukset olivat tyhjä valkea paperi, josta hänet oli poistettu niin kuin hän ei olisi koskaan niissä ollutkaan. Tuolle paperille ei ollut tarkoitus kirjoittaa hänestä uusimpia ja kauneimpia sanoja, hänen sivuhistoriansa hävitettiin. Hänet purettiin osiin, hänen kaavansa tyhjennettiin, mutta hänet haluttiin ainoastaan pyyhkiä pois, ei luoda uudelleen. (PH, 147.)

Teoreettisen ja konkreettisen ero voittajan, verkkotuottaja Kari Lehtosen ja häviäjän, Jumalan Kyynelen välillä ilmenee jyrkästi myös tapahtumisen tasolla, ja tämä ero määrittelee samalla heidän ajattelunsa erilaisuutta:

Keskittynyt pääoma omisti kaikki mediat ja sähköiset kommunikaatiovälineet, seuloi ja kontrolloi uutisten ja viestien sisällön ja määräsi myös Kari Lehtosen kuten käytännössä kaikkien muidenkin työpaikoista. Jumalan Kyynelen se määräsi puistoon kanadanhanhen nokkaistavaksi. (PH, 159.)

Häviäjien ajattelu eroaa voittajien ajattelusta myös siksi, että voittajat työskentelevät teoreettista ajattelua vaativissa ammateissa, kun taas Jumalan Kyynelen työttömyys ja tausta tehdastyöläisenä sekä Klausin taksikuskin ammatti vaativat aivan erilaista, konkreettista ajattelua. Voittajien teoreettisuus kasvaa sitä mukaa kun heidän kokemuksensa kapitalistisen järjestelmän ja ideologian ehdoilla elämisestä ja työskentelystä kasvaa. Häviäjät taas joutuvat yhä syvemmälle konkretiaan. Jumalan Kyynelen kohdalla asioiden konkretisoituminen saavuttaa huippunsa, kun hänet vangitaan Lari Laineen kelloseppäisän lyömisestä aivokuolleeksi. Neste muovisessa putkessa ei ilmaise enää mitään ja teoreettinen puhe on tukahtunut syvään konkretiaan:

Vangitsemisoikeudenkäynnissä me näemme miehen takaa. Me näemme punertavan pisaran hänen oikean korvansa takana kuin Kari Lehtosen typerässä lämpömittarissa, jossa neste on jakaantunut pätkiksi pitkin muovista putkea ilmaisematta mitään. (PH, 235.)

Jumalan Kyynel joutuu eristyksiin voittajien kielestä toisinaan käyttämistään teoreettisista termeistä huolimatta. Samoin hän joutuu erilleen työpaikoista ja niiden tavoista, voittajien ajatusmaailmasta, asemasta, menestymisen tunteista, sosiaalisuudesta, moraalista, terveydestä, elämän kontrolloinnista työn kautta. Hänelle häviäjäksi joutuminen on hyvin monitahoinen kokemus. Klausin asiat ovat

paremmin, hän voi ajaa taksia ja opiskella. Jumalan Kyynelen asema on merkittävästi huonompi, koska hänellä ei ole rahaa, jota hänen mukaansa ”maailman kaikki perimmäinen puhe, Lari Laineen ja hänen private-asiakkaidensa puheesta Jumalan Kyynelen ja kaupungin sosiaalitoimiston virkailijan puheeseen” (PH, 71) koski. Pertti Karkama (1998, 142) toteaa, että työttömällä ei ole yhteistä arvomaailmaa, kieltä eikä yhteistä elämäkokemusta ja suurta kertomusta, joka antaisi toiminnalle tavoitteet ja päämäärän. Heillä ei ole omaa kulttuuria. Näin jokaisen syrjäytyneen ahdistus jää useimmiten hänen omaksi ahdistukseksi eikä laajene yhteiskunnalliseksi tietoisuudeksi. Poliittiset puolueet eivät voi edustaa heitä, koska heitä ei kollektiivina ole lainkaan olemassa. Kuitenkin tuo syrjäytyneisyys sisältää yhteisen nimittäjän, uusliberalistisen kapitalismin.

Se että Jumalan Kyynel ei kykene astumaan yksilötason huolensa yli ja ottamaan osaa esimerkiksi työttömien yhdistyksen toimintaan, johtuu siitäkin, että kuten *Paholaisen haarukan* voittajat selkeästi ilmaisevat, kapitalismissa kilpailu tapahtuu yksilötasolla – *Paholaisen haarukassa* aina siinä määrin, etteivät sen henkilöt oikein tunne kykenevänsä täysipainoisesti ihmissuhteisiin. Karkama (1998, 147) kirjoittaa, että nykyään enemmän kuin ehkä koskaan ennen puhutaan yksilön vapaudesta ja annetaan se kuva, että mahdollisuus määrätä omista asioistaan on nyt suurempi kuin koskaan. Syrjäytyneillä ei ole kuitenkaan minkäänlaista mahdollisuutta vaikuttaa elämänsä kulkuun ja muuttaa olosuhteita vastaamaan ihmisarvon vaatimuksia. Jumalan Kyynel on kapitalismin alaspainama henkilö joka (vaikka näyttäisi elävän kapitalistisen järjestelmän ulkopuolella) määrittelee kuitenkin itsensä suoraan sen kautta ja tuntee näin epäonnistuneensa, koska kapitalismi sanoo niin. Kyse on siitä, että *Paholaisen haarukan* voittajat ovat kehittäneet itselleen sopivan järjestelmään sopeutuneen pakkoidentiteetin, ja koska tämän pakkoidentiteetin valta yhteiskunnassa on kovin suuri, ei häviäjille taas jää muuta mahdollisuutta kuin omaksua häviäjän pakkoidentiteetti. Kapitalismin ideologia leviää, tihkuu itsensä ylitse siten, että itsensä sisäpuolella se tuottaa vaurautta, ulkopuolella kurjistumista. Tällainen rakenne on omiaan vahvistamaan kapitalismia siten, että kukaan *Paholaisen haarukan* henkilöistä ei mitenkään halua luopua pakkoidentiteetistään. Voittajat toimivat hyvinä esimerkkeinä, häviäjät taas varoittavina esimerkkeinä. Karkama (1998, 156) toteaa, että sellainen henkilö, joka ei asetu pakkoidentiteetin edellyttämään asemaan, on luuseri, joka syrjäytetään ilman, että häneen varsinaisesti kohdistettaisiin minkäänlaisia sanktioita. Pakkoidentiteetin takaa erottuu aina tiedostettu tai usein, koska ideologiasta on kyse, tiedostamaton liberalistinen individualistinen ihmiskäsitys.

Itse laajentaisin pakkoidentiteetin käsitettä siten, että yhtä hyvin kuin varallisuudenhoitaja Lari Laineella ja verkkotuottaja Kari Lehtosella on kapitalismin mukainen pakkoidentiteetti, myös

Jumalan Kyynelen identiteetti rakentuu negatiivisesti, kapitalismin pakkojen mukaisesti, vaikka hänet onkin syrjäytetty järjestelmästä. Itse asiassa on jopa kyseenalaista, onko häntä tietyssä mielessä syrjäytetty ollenkaan, sillä hän toimii vertailukohtana, pelotteena edustaen toiseutta kapitalistisen ideologian ja järjestelmän sisällä toimivien henkilöiden suhteen. Hänellä on rooli suhteessa vaihtoehtoisuuteen, ja tässä roolissaan hän täydentää kapitalistisen näytelmän hahmoja niin, että kuva tavallaan täydellistyy, vieläpä kapitalistiselle ideologialle mainiosti sopivalla tavalla: ei ole jumalaa ilman paholaista.

Jumalan Kyynelellä on myös kapitalismille suoraan alisteinen funktio olemassaoloonsa järjestelmän laitamilla: häntä nimittäin tarvitaan varatyövoimana. Ellen Meiksins Woodin (2005, 31) mukaan valtion on autettava pitämään hengissä omaisuudeton väestö, jolla ei työttömyyden aikana ole muuta keinoa selviytyä. Näin ylläpidetään työläisten vara-armeijaa kautta työvoiman kysynnän väistämättömien suhdannevaihteluiden. Valtion on myös huolehdittava pakoreittien tukkimisesta ja siitä, ettei muita kuin pääoman eteen tehtäviä palkkatöitä elinmahdollisuuksineen helposti ilmaannu, jotta köyhät eivät vapautuisi pakosta myydä työvoimaansa aina pääoman sitä tarvitessa. Jumalan Kyynelelle tämä on abstraktio, hän näkee tilanteensa selvästi konkreettisemmin:

Hänelle oli puhuttu sanoja jotka olivat valtaa.
Hänet oli ulkoistettu toiseuteen.
Hänet oli siirretty kivuttomasti kuin pääoma.
Hän ei tiennyt siirtyneensä sääntelytaloudesta avoimeen markkinatalouteen eikä sitä,
että sivuun siirrettynä hänkin omalta vaatimattomalta osaltaan oli kilpailukykytekijä.
Hän oli ollut pelkkä koneen jatke, ja kun hänet irrotettiin siitä, hän ei ollut mitään. (PH, 68.)

Jumalan Kyynelen tarinaa *Paholaisen haarukassa* on kuvitettu hänen lapsuudestaan saakka, jossa ei ollut mitään muuta hyvää kuin mukava Eero-vaari, ja näin taustoitetaan sitä, ettei hänen asemansa sittemmin 'koneen jatkeena' työskennellessä ollut alkujaankaan hyvä. Näin *Paholaisen haarukka* ottaa kantaa siihen, että ihmisen asema voi jo lähtökohtaisesti lapsuudesta alkaen olla sellainen, että se determinoi tulevaisuuden. Jumalan Kyynelen taustalla voi toisin sanoen olla merkitystä siihenkin, että hän lopulta päätyy työttömäksi. Varallisuudenhoitaja Lari Laineen ja hänen elokuvaohjaaja-siskonsa Luran lapsuudenkoti oli ”pullantuoksuinen” (PH, 167), mutta Jumalan Kyynel otettiin aikanaan lapsena huostaan huonomaineisessa lähiössä, ja hänen oli aloitettava elämänsä äitinsä hänelle jättämällä ”puolella pussillisella luumuja”(PH, 163–164.)

Samaan aikaan kun Jumalan Kyynel on todellinen henkilö *Paholaisen haarukan* todellisuudessa, hän on kuvitteellinen henkilöahmo elokuvaohjaaja Laura Laineen elokuvassa. Romaani leikkii tällä Jumalan Kyynelen kaksitasoisella osalla siten, että se saa romaanissa aivan oman

merkityksensä, johon palaan myöhemmin. Lari Laine kuvaa Laura Laineen ajatuksia Jumalan Kyynelen hahmosta näin:

Jossain vaiheessa sisareni mietti myös mahdollisuutta kytkeä Jumalan Kyynel *supermarket-* tai *library shooting-* formaattiin. Epäilemättä tämä olisi kyennyt hankkimaan aseensa. Mutta olisiko hänestä ollut niin systemaattiseen toimintaan? Tuskin käytännössä, ja Laura halusi säilyttää Jumalan Kyynelen todellisena syrjäytyneenä, sellaisena joka ei olisi kyennyt käyttämään uusmedian mahdollisuuksia pahan olonsa ja patologisuutensa ilmentämisen välineinä. (PH, 122.)

Jumalan Kyynel on häviäjähahmo, jolla ei ole voimia muuttaa elämäntilannettaan positiivisella tavalla. Hän käyttää alkoholia ja lääkkeitä eikä kykene hallitsemaan elämäänsä, eikä eritoten vihaansa, jonka kautta hän on jonkinlaisessa kontaktissa muiden teoksen henkilöiden kanssa. Tuo viha on likipitäen hänen ainoa kuvattu sosiaalisuutensa ilmenemismuoto, koska hän ei useimmiten kykene muunlaisiin tunteisiin. Richard Wilkinson ja Kate Pickett (2011, 157) kirjoittavat, että miehet kilpailevat statuksella. Tunteet alakynteen jäämisestä, kunnioituksen puutteesta ja nöyryytyksestä ovat yleisimpiä väkivallan laukaisevia syitä, ja miehillä on enemmän hävittävää ja voitettavaa kuin naisilla, kun on kyse statuksesta. Jumalan Kyynelen viha kumpuaa juuri nöyryytyksestä ja tappioista yhteiskunnassa, eikä hän näe minkäänlaisia keinoja elämänsä muuttamiseen. *Paholaisen haarukka* kuvaa yhteiskuntaa ja siinä toimivia ihmisiä melko armottomasti; yhteistä säveltä ei henkilöillä ole, pikemminkin kyseessä on kaikkien sota kaikkia vastaan, tilanne jossa mahdollinen uhka voi tulla miltä taholta tahansa. Kapitalistinen järjestelmä vaatii kaikilta, – sekä voittajilta että häviäjiltä – , kilpailullista asennetta elämässä. Voittajat onnistuvat hyödyntämään tämän vaatimuksen, Jumalan Kyynel ei tämän asenteen avulla voi onnistua. Hänelle se on hyödytön ja sopimaton hänen elämäntilanteeseensa. Sen tiedostamaton omaksuminen osana kapitalismin ideologiaa johtaa hänet yhä syvemmälle kriisiin.

Wilkinson ja Pickett (2011, 237) jatkavat, että on olemassa monia sosiaalisia strategioita. Yhdessä ääripäässä on oman edun ajaminen ja statuskilpailu. Yksilöt luottavat vain itseensä, muut nähdään pääasiassa ruuasta ja kumppaneista kilpailevina yksilöinä. Toisessa päässä on keskinäisen riippuvuuden ja yhteistyön järjestelmä, jossa jokaisen turvallisuus riippuu hänen suhteistaan muihin ja jossa omanarvontunto ei synny statuksen avulla vaan muiden hyvinvoinnin edistämiseksi annetusta panoksesta. Veljeysstrategia on riippuvainen molemminpuolisuudesta, vastavuoroisuudesta ja kyvystä empatiaan ja sitoutumiseen. Minkäänlaista veljeysstrategiaa ei *Paholaisen haarukan* kyynisessä ihmis- ja ihmissuhdekuvauksessa voi havaita. Pikemminkin teos argumentoi sen puolesta, että yhteiskunta on rikkinäinen, toinen toisiaan uhkaavien ihmisten järjestelmä, joka armotta polkee maahan jokaisen, joka jostakin syystä menettää asemiaan liikaa tai

ei muuten sovi kapitalistisen järjestelmän kehikkoihin siten, että voisi hyödyttää itseään ja muita nimenomaisesti kilpailullisella tavalla. *Paholaisen haarukan* voittajat torjuvat epäsuorasti kaiken yhteistyön ja samalla yhteisöllisyyden häviäjien kanssa, sillä häviäjät eivät kuulu heidän elämänpiiriinsä. Tätä teos ilmentää ja myöskin alleviivaa monessa kohdin. Varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa, ettei kuulu taksikuski Klausin elämään: ”Klausilla oli äskettäin alkanut hoito, yyy-sopimus, vakipano, tai miten asiaa kuvataankin termein joita minä ja minunkaltaiseni emme käytä emmekä edes tunne. Mistä olisin voinut tietää.” (PH, 105.) Lari Laineen tietämyksen aukot korostavat hänen erilaisuuttaan ja ylemmyyttään suhteessa Klausiin. Siten voittajien ja häviäjien ero korostuu sekä asenteiden että puhetapojen kautta.

Voittajien ja häviäjien erottaminen luo saman tyyppistä kahtiajakoa kuin aiemmin työväestön ja porvariston välillä on vallinnut. Erotuksena on ainakin se, että häviäjät eivät ole yhtenäinen ryhmä, ja toisaalta keskiluokka on vaurastunut ja laajentunut. *Paholaisen haarukan* häviäjien identiteetti rakentuu eritoten häviämisen varaan, muita erityisiä määreitä ei tarvita. Häviäminen on teoksessa korostetusti luonteeltaan sosiaalista ja luo tiukkoja rajoja jo käyttäytymisenkin suhteen. Toki myös työssäolo ja rahan hankkiminen ovat keskeisiä – siten että teoksen henkilöiden identiteetit rakentuvat enimmäkseen työn ja rahan keskinäisen vuorovaikutuksen varaan. Kun työtä ei ole, ei ole rahaakaan, ja samalla Jumalan Kyynel menettää identiteettinsä. Merkittävää on siis, että Jumalan Kyynelen työttömäksi joutuminen on hyvin kokonaisvaltainen, koko elämää koskeva kokemus, joka muuttaa hänen persoonallisuuttaan. Jumalan Kyynel ajattelee jouduttuaan työttömäksi:

Nyt hänen olonsa ei parantunut, vaikka hän olisi tehnyt mitä, syönyt pillereitä, juonut, oksentanut. Piirustukset olivat tyhjä valkea paperi, josta hänet oli poistettu niin kuin hän ei olisi koskaan niissä ollutkaan. Tuolle paperille ei ollut tarkoitus kirjoittaa hänestä uusimpia ja kauneimpia sanoja, hänen sivuhistoriansa hävitettiin. Hänet purettiin osiin, hänen kaavansa tyhjennettiin, mutta hänet haluttiin ainoastaan pyyhkiä pois, ei luoda uudelleen. (PH, 147.)

Hänen persoonallisuutensa katoaa, esiin tulee epätoivo ja kiukku, sellainen vääryyden kokeminen, johon hän ei ole aiemmin osannut varautua. Wilkinsonin ja Pickettin (2011, 243) mielestä valta ottaa mukaan tai jättää ulkopuolelle nousee elintärkeästä sosiaalisen yhteenkuuluvuuden tarpeestamme. Ystäväpiiri ja sosiaalinen sitoutuminen ovat hyväksi terveydelle. Luokka- ja statuserot aiheuttavat sosiaalista kipua. Epäreiluus, eriarvoisuus ja yhteistyön torjuminen ovat ulkopuolelle jäämiseen liittyviä asioita. Jumalan Kyynelen ongelmaksi nouseekin näin psyykkis-sosiaalinen kipu, jonka käsittelemiseen hänellä ei ole keinoja jo siksi, ettei hänellä ole rahan lisäksi tietoaakaan, joka voisi auttaa häntä jäsentämään tilannettaan. Risto Heiskalan (2004, 43) mukaan yksilöiden suhteen on yhä enemmän kyse siitä, että heillä pitää olla jotakin erityistä myytävänä

työmarkkinoilla; tällaisessa tilanteessa luokkataistelut ja luokkakompromissit korvautuvat tilanteella, jossa ”voittaja vie kaiken”. Tämäntyyppinen eriarvoisuus korostuu *Paholaisen haarukassa*, jossa voittajat ovat omaksuneet kaikki kapitalismin teesit, kun taas häviäjille ei jää mahdollisuutta kannattaa mitään, koska kapitalismi on virallistettu ja ainoa hyväksyttävä yhteiskunnallinen ideologia. Juuri tämä häviäjien ideologiattomuus on yksi *Paholaisen haarukan* kriittisen analyysin kohde silloin kun teos puhuu epäsuorasti nykyajan vastakkainasetteluista. Voittajilla on verkosto, häviäjät ovat aina yksin ja näin varteenotettavaa vastavoimaa hallitsevalle kapitalismin ideologialle ei teoksessa tule esille. Käytännön tasolla voittajat eristävät elämänsä elämänsä yleiseen erilaisuuteen – ja siihenkin, että sosiaaliset erot nyt vain ovat ylittämättömiä eikä niille oikein voi tehdä mitään. *Paholaisen haarukassa* ei voi havaita kovin suurta kollektiivisuutta, joskin voittajat ovat jossakin määrin lojaaleja toisilleen ja ajattelevat toisinaan myös Jumalan Kyyneltä.

Heiskalan (2004, 57) mukaan vastarintaidentiteetit saattavat tehdä poikkeavien elämän helpommaksi, mutta ne eivät kykene muuttamaan yhteiskunnan kokonaisrakennetta. Jumalan Kyynelellä voi ajatella olevan tällainen vastarintaidentiteetti, mutta se on kovin tyypistetty, koska sen luomiselle ei ole edellytyksiä, toisin sanoen rakennuspuita mistä sitä rakentaa. Tämä johtuu siitä, että Jumalan Kyynelen häviäjäksi joutuminen on yksilökohtainen kokemus, mikä sopii hyvin kapitalismin ideologialle: yksilö yksin ja itse kantaa vastuun, yksilö voi kokeilla onneaan ja voittaa tai menettää jotakin – kapitalismi paljastuu näin ollen eräänlaiseksi peliksi, jossa ihmisten yhteisiä asioita ei enää ole. Karkaman (1998, 118) mielestä poliitikkojen menettäessä kiinnostustaan yhteisten asioiden ajamiseen ja taistellessa vallasta, yhteiskunnallinen elämä muistuttaa yhä enemmän peliä, jossa jokainen käyttää kaikki kykynsä ja voimansa omien etujensa puolesta muiden etuja vastaan. Elämästä tulee kilpailu, johon on käytännössä pakko osallistua mikäli mieli elää. Kilpailu elämän metaforana ei tosin *Paholaisen haarukassa* korostu, sillä voittajat tuntevat jo voittaneensa, häviäjät taas hävinneensä, ja näin teos kuvaakin eräänlaista valmista lopputilaa, jossa vallitsevat jo vakiintuneet asemat. Näitä asemia voittajat eivät voi muuttaa, sillä he katsovat, että ne ovat kapitalistisen ideologian ja todellisuuden heille sellaisenaan antamia, ja häviäjät taas eivät ole saaneet itselleen kapitalistisen ideologian taholta mitään sellaista, jolla he kykenisivät osallistumaan peliin muuttaakseen tilannettaan. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kertoo sisarensa Laura Laineen hahmottelemasta elokuvahahmosta, Jumalan Kyynelestä näin:

Sisareni on synopsisessa hahmotellut miehen vastuuttomaksi ja vapaaksi siitä syystä, että hänellä ei ollut enää mitään velvoitteita yhteiskuntaa kohtaan, jolta hän ei saanut mitään. Sairaus oli eristetty, koteloitu yksilöön, yhteen ihmiseen: ”Syrjäytyminen, masennus, rinnastuu

fysiologisena sairautena syöpään. Sairaus ei ole hänen, hän ei voi sille mitään, hän on vapaa vihaamaan”. (PH, 113.)

Jumalan Kyynelen vastuuttomuus johtuu siitä, ettei hän voi eikä hänen anneta ottaa vastuuta mistään – ja itsestään hän ei halua, osaa tai jaksa ottaa vastuuta, koska hänen elämänsä on omien sanojensa mukaan ”ulkoistettu toiseuteen” (PH, 68). Hän on tilanteensa parantamisen suhteen passiivinen, mutta tuo passiivisuus on tullut ulkoapäin, eikä siis ole johdettavissa hänestä itsestään. Kapitalistisen ideologian mukaan hän itse on vastuussa itsestään ja näin ollen muutoksen tulisi alkaa hänestä itsestään – syyn vierittäminen muille tahoille ei osoittaudu hedelmälliseksi. Silti voi syystä kysyä, onko tasa- ja ihmisarvon suhteen oikein, että toiset saavat kantaakseen huomattavasti raskaampia taakkoja ja selvittääkseen paljon suurempia ongelmia kuin toiset – jos ja kun pyritään siihen, että jokaiselle olisi annettava mahdollisuus. Kuitenkin on mahdollista vähentää taakkojen määrää ja poistaa ongelmia ilman kohtuuttomia uhrauksia. *Paholaisen haarukassa* tämän taakkojen määrän vähentämisen ja ongelmien poistamisen esteenä on jossakin määrin jo vallitseva kapitalismin tapa: ei ole tarpeellista helpottaa heikompien yksilöiden elämää, on vain luonnollista, että jotkut putoavat samalla kun jotkut toiset menestyvät. Tämän kysymyksen suhteen asetelma teoksessa näyttää hyvin darwinistiselta: heikot kuolevat elämän taistelussa kun taas ”voittajat saavat kaiken”. Hyväosaisuuden ja huono-osaisuuden raja näyttää kulkevan yksilötasolla, kunkin yksilön työtilanteessa, kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine ilmaisee:

He olivat hyväosaisia, jotka glorifioitiin siksi, että he eivät joutuneet pätkätöihin tai kortistoon. Niihin joutuneet – joilla ei ollut työtä eikä vaihtoehtoja – olivat todellisuudessa ehkä sankarillisempia kuin nuo isänmaan eteen raataneet stahanovit, joiden ei tarvinnut päätään vaivata sillä mitä huomenna tekisi ja mistä leipä lohkeaisi. (PH, 206–207.)

Jumalan Kyynel ei kuitenkaan koe itseään sankarilliseksi, vaan kaiken menettäneeksi, jolla ei ole muuta mahdollisuutta kuin viime kädessä turvautua väkivaltaan purkaakseen huonoa oloaan. Hän kokee, että väkivalta on ainoa asia, jonka kautta häntä ymmärretään. Tämä ajatus epäilemättä syntyy hänen mielessään siten, että yhteiskunnan taholta väkivalta on rakenteellista ja siihen voi rakenteiden ulkopuolelta vastata vain fyysisellä väkivallalla. Kertoja toteaa: ”Väkivalta oli ainut yhdistävä linkki hänen ja ympäröivän maailman välillä, kieli jota kumpikin käytti ja viime kädessä myös ymmärsi” (PH, 10). Pakkotila synnyttää väkivaltaa ja muita äärimmäisiä reaktioita. Jumalan Kyynelen elämän väkivaltainen muuttaminen ja tuhoaminen paikallistuu kapitalistisiin rakenteisiin siten, että syylliseksi osoittautuvat juuri nuo rakenteet, mutta pahan olon purkamisen voi kohdistaa vain ihmisiin. Romaanin kertoja esittää lisäksi oman mielipiteensä seuraavasti:

Hänet taannutettiin ensin lapsen, sitten eläimen asteelle.
Eläin oli vangittu, mutta ei tapettu.
Muuten järjestelmä ei näkyvästi puuttunut hänen elämäänsä, yhtä vähän kuin se halusi puuttua hänet kadulle paiskanneen pörssiyhtiön päätöksiin ja toimintaan. Hän ei tiennyt olevansa lastu vapaiden markkinoiden laineilla, joiden haluttiin huuhtovan rantaan

tuottoja tilanteessa, jossa julkishallinto piti saada muistuttamaan kilpailullisia markkinoita.
(PH, 69.)

Jumalan Kyynel tiedostaa aggressiivisuutensa primitiivisyyden ja tätä kautta sen, että hänen reagointinsa tilanteeseen on alkukantainen, mutta hänelle ainoa mahdollinen – hän ei löydä voimia eikä keinoja valita muunlaisia käyttäytymismuotoja. Kapitalistisessa yhteiskunnassa vallalla olevat yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien korostumat ajautuvat tässä ristiriitaan yhteisöllisistä tarkoitusten kanssa siten, että koska Jumalan Kyynel ei havaitse yhteiskunnassa yhteisöllisiä keinoja tilanteensa ratkaisemiseen, hän joutuu näkemään tilanteensa ainoastaan yksilön näkökulmasta, joka ei sitten taas avaa mahdollisuuksia parantaa hänen tilannettaan. Karkaman (1998, 118) mukaan ylikansallisella ja kansallisella taloudellisella kilpailulla on ensiarvoinen merkitys, ja siksi oman edun tavoittelusta tulee yksilöiden ja ryhmien ainoa järkevä ohjenuora. Yhteisen asian ajaminen on epätaloudellista ja uhkaa toimijan omaa asemaa. Voittajat menestyvät ja heiltä vaaditaan yhä enemmän niin, ettei heille jää vapaa-aikaa, kun taas luusereiden joukko kasvaa koko ajan. *Paholaisen haarukka* kertoo kapitalistisesta yhteiskunnasta, jossa yhteisöllisyyttä ei voi juuri havaita, ja kaikki sen keskeiset henkilöt Jumalan Kyyneltä ja taksikuski Klausia myöten määrittelevät asemaansa yhteisen nimittäjän, kapitalistisen järjestelmän arvojen ja ideologian kautta. Myös häviäjät määrittelevät asemansa suhteessa kapitalistiseen järjestelmään, vaikka ovat päällisin puolin sen ulkopuolella. Järjestelmän ulkopuolelle ei voi kuitenkaan varsinaisesti asettautua muutoin kuin vähintäänkin eristäytymällä erämaamökkiin asumattomalle alueelle, tiedon ja rahan kulttuurin ulottumattomiin.

Paholaisen haarukassa postmoderni hajanaisuus näyttäytyy puhtaimmillaan: kaikki on todellakin sirpaleista. Teoksessa ei postmodernin ajattelun kautta tulkittuna ole edes varsinaisia selkeitä minuuksia, vaan henkilöt esitetään tekstissä niin, että he saattavat tietää jotakin, josta he eivät omien sanojensa mukaan tiedä mitään. Kyseessä on teoksessa esiintyvä paholaisen haarukka –illusio, johon palaan tarkemmin luvussa 4.1. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kertoo tietämättömydestään huolimatta:

Ensimmäisellä kerralla musta koira, labradorinnoutaja, murisi.
Siitä lähtien he tapasivat kerran, pari viikossa, joskus harvemmin. Klaus ei tiennyt, mutta hän oletti olevansa ainoa. Toisinaan Henna oli työmatkoilla, koulutettavana, kursseilla, joskus hän teki tyttärensä kanssa matkoja.
Klaus ei koskaan kysynyt.
Mutta mistään tämmöisestä minulla ei tietenkään voinut olla minkäänlaista käsitystä sillä ainoalla kerralla, kun näin Klausin ja nousin hänen kuljettamaansa autoon. (PH, 109.)

Jumalan Kyynel on pudonnut tämän 'postmodernin' kyydistä. Hän ei voi ratsastaa monilla minuuksilla tai minuuden eri puolilla, koska hän ei kykene osallistumaan yhteiskunnalliseen

kapitalistiseen peliin. Hänen osakseen tulee kohdata postmodernin negatiiviset piirteet: irrallisuus, yksinäisyys, epävakaus, tasapainottomuus, identiteettittömyys, kaaos. Karkama (1998, 142) toteaa, että postmoderniteoreetikkojen käsitysten mukaan kukaan ei voi edustaa yhteiskunnassa ja kulttuurissa ketään toista. Samoin kenelläkään ei voi olla hallussaan minkäänlaista edes väliaikaista syrjäytettyjen totuutta, eikä mitään yhteisyyttä arvojen kannalta kannata edes etsiä. Nämä käsitykset ovat kyynisiä ja ristiriitaisia kulttuurisen keskustelun kannalta. Lisäksi nämä käsitykset ovat suorastaan vahingollisia silloin kun kuitenkin jokainen ympäristöään havainnoimalla voi todeta, että eri eturyhmät eivät eturistiriitoineen ole kadonneet minnekään.

Paholaisen haarukan voittajilla on kapitalismin analyysissään hyvinkin yhtenäinen käsitys asioista ja he varmasti tulevat edustetuksi enemmistön äänellä kaikissa niissä yhteyksissä, joissa on kyse vallasta tai rahasta. He eivät puutu suoraan politiikkaan tai valtaan, mutta he ilmaisevat epäsuorasti kaiken sen mitä he edustavat – ja usein myös napakasti sen, mitä he nimenomaisesti eivät edusta. Syrjäytetyn Jumalan Kyynelen tuska on yksilökohtaista ja henkilökohtaista, hänen hahmossaan manifestoituu täydellinen yhteisöllisyyden puute. *Paholaisen haarukka* kuvaa sellaista kapitalismia, jolle epäilemättä on eduksi, jos työssä käyvä keskiluokka tuntee yhteisöllisyyttä ainakin rahaan liittyvien arvojensa ja päämääriensä suhteen, so. kapitalismin arvojen ja päämäärien suhteen. Toisaalla taas kyydistä pudonneet (Jumalan Kyynel) tai muuten huonommassa asemassa olevat (Klaus) joutuvat selviämään omin avuin hajanaisessa, postmodernissa maailmassa, josta tavallaan on yhteisöllisyys kielletty tai sitten se muuten puuttuu. Teosta voi lukea myös satiirina, jolloin sen kärki suuntautuu ideaalin yhteiskuntajärjestyksen, tässä tapauksessa kapitalistisen järjestelmän, kaikkivoipuuteen. Satiirisesta näkökulmasta tutkin *Paholaisen haarukkaa* luvussa 4.3.

2.3. Voittajien ja häviäjien välinen ongelma

Paholaisen haarukka ilmentää ristiriitaa voittajien ja häviäjien välillä asettaen nämä vastakkain ja lisäksi analysoiden kapitalismia sisältäpäin siten, että kapitalismin kritiikki ja analyysi tulee kahdesta suunnasta – sekä voittajien että häviäjien puolelta. Tähän asetelmaan sisältyy teoksessa käytetty ja olennainen käsite 'paholaisen haarukka', jota käytän myöhemmin tulkinnallisena apukeinona teoksen todellisuuden ymmärtämiseen. 'Paholaisen haarukka' on teoksen sosiaalisen maailman sekä kapitalismin muodon manifestaatio; kapitalismi on muodoton, mahdoton, mutta tunnistettava järjestelmä, jossa sen sisällä vaikuttavat ihmiset heijastavat sen mahdottomuutta samalla kuitenkin sulautuen sen rakenteisiin ja toimintoihin. Näistä rakenteista ja toiminnoista

tulkintani mukaan syntyvät teoksen jännitteet, joista voittajien ja häviäjien välinen ristiriita on olennainen. Ristiriitaa kuvaa teoksen pääasiallisen häviäjän, Jumalan Kyynelen mainitsema 'Koodi':

Aikaisemmin te omistitte tehtaat, koneet, työntekijät. Vähät työntekijänne te omistatte yhä.
Te luulette, että te omistatte henkisen omaisuuden, kaiken.
Te luulette että tieto on yksityinen resurssi.
Että te omistatte tylsän kielenne, digitaalisesti esitetyt ykkösten ja nollien jonot, tuotannon raaka-
aineen.
Että teillä on Koodi.
Että sen nojalla teillä oli oikeus siirtää minun työpaikkani Kiinaan, Viroon tai Romaniaan.

Että hallussanne oleva Koodi merkitsi oikeutusta tehdä jokaisen ihmisen elämä ja olemassaolo uhatuksi ja epävarmaksi.
Kenties te luulitte, että Koodi on jotain, minkä te voitte viedä mukanaan kun lähdette.
Siinä te olitte väärässä.
Minua te ette koodaa.
Kun minä avaan suuni, minä puhun sivullisten kieltä ja minun suustani tulee räikeitä, terävasakaraisia merkkejä.
Minä olen vanha barbaari.
Jos tietoa ei ole, se hankitaan, kuin raha. (PH, 11–13.)

'Koodi' on nimitys tilanteessa, jossa ei tunneta vastustajaa. 'Koodi' edustaa kaikkea sitä, mikä on vastakkaista, persoonatonta ja kuitenkin persoonallista. Se on mystinen käsite, jonka avulla Jumalan Kyynel voidaan erottaa ja hänen työpaikkansa siirtää muualle; se koostuu salatusta vallasta ja tiedosta, se on ilmiasu kahdelle vastakkaiselle, mutta samanaikaisesti adekvaatille ilmaisulle: 1. "Kaikki tiesivät, kenellä oli valta ja ketä piti vihata. He tiesivät, kuka heidän vihollisensa oli, ja se tiesi, keitä he olivat". (PH, 10–11.) 2. "Kukaan ei tiennyt, missä te olitte. Kukaan ei tiennyt, keitä te olitte". (PH, 11.) 'Koodi' kattaa nämä kaksi ilmaisua ja on siinä mielessä psykologinen ilmiasu kaikelle sille, mikä Jumalan Kyynelen mielestä on vastakkaista, ja joka kuitenkin pitäisi saattaa yhteen hänen mielessään. 'Koodi' kertoo epävarmuudesta vaikeasti tai mahdottomasti hahmotettavan asian edessä, joka aiheuttaa mystifioinnin. Mystifiointi viittaa epäsuorasti myös kapitalismiin, joka on teoksen toisille henkilöille varmuuden, toisille epävarmuuden järjestelmä, kasvoton ja mekaaninen. Tämä kapitalismin kasvottomuus ei voi olla vaikuttamatta ihmissuhteisiin, ikuiseen riitaan voittajien ja häviäjien välillä. Heidän kasvonsa muodostuvat sen järjestelmän näköisiksi, jossa he elävät. 'Koodi' tulee vaikuttaneeksi yhteiskunnallisiin suhteisiin, työn eetokseen ja työttömyyden kokemiseen. Karkama toteaa, että marxilaisen käsityksen mukaan yhteiskunnalliset suhteet perustuvat yhdessä suoritettuun työhön ja siis yhteiskunnalliseen tuotantoon. Aineellinen tuotanto ja sen suorittamiseen vaadittavat ihmissuhteet (tuotantosuhteet) määräävät viime kädessä myös ihmisen ajattelun. Tässä mielessä ajattelu on *yhteiskunnallista tajuntaa*. (Karkama 1979, 29.) Kun ihmissuhteissa välittyy 'Koodi' ja sen kokeminen, ihmisen ajattelu ja sen myötä yhteiskunnallinen tajunta saa määreekseen pelottavan kohdistamattomuuden

siten, että ihminen (subjekti) ei näe eikä löydä sitä toimijaa, joka olennaisin osin vaikuttaa hänen elämäänsä ellei peräti hallitse sitä. 'Koodi' on yksi niistä tekijöistä, jotka luovat ja ylläpitävät teoksessa ”voittajat vastaan häviäjät”-asetelmaa. Tämä asetelma on hyvin samankaltainen kuin marxilainen jako työväenluokkaan ja kapitalisteihin. Erona on se, että *Paholaisen haarukassa* perinteistä työväenluokkaa edustavat ensisijaisesti työtön Jumalan Kyynel ja toissijaisesti työssä oleva, mutta samanaikaisesti yliopistossa mm. kaupallisia aineita opiskeleva taksikuski Klaus, joka ei kuitenkaan aio valmistua miksikään vaan opiskelee ikään kuin kiusan vuoksi.

Paholaisen haarukassa on havaittavissa dialektisuus. Teoksen voittajat samanaikaisesti puolustavat kapitalistista järjestelmää ja ideologiaa sekä purkavat sitä analyysillaan yrittäen ikään kuin hajottaa sen pieniksi palasiksi. Häviäjät toimivat kapitalismin säännösten puitteissa, vaikka toisaalta selvästi vastustavat kapitalistista järjestelmää niissä puitteissa, joissa ideologian voimakas vaikutus antaa niin tapahtua. Sosiaaliset suhteet määräytyvät teoksessa siten, että varakkailta ja varattomilla ei ole käytännössä paljonkaan mahdollisuuksia tai edellytyksiä kohdata toisiaan. Teoksessa ilmenevä ympäristö on rakenteellisesti dominoiva ja alistava kaikin puolin, eikä se tarjoa portteja ulos. Voittajat kantavat vastuunsa siinä mielessä, että he tekevät osansa niin kuin kunnan kapitalismin palvelijan kuuluu. Samalla he väistävät henkilökohtaisen vastuunsa yhteiskunnan ja omaan alistaisuuteensa aktiivisesti reagoimisen osalta. Häviäjät eivät toimi kuten kunnan kapitalistiset työntekijät, mutta heillä on lopultakin enemmän aktiivista muutospotentiaalia kuin voittajilla, jotka on järjestelmän taholta palkittu, vietetty, mielistelty ja rangaistu istumaan aloillaan. Vain Jumalan Kyynel kaikessa epätoivossaan on henkilöistä ainoa, joka varsinaisesti on elossa kaikessa reagoivuudessaan. Hän tuntee tuskaa ja hänen vihansa konkretisoituu teoiksi, vaikkakin ne ovat yleisesti ottaen negatiivisia ja usein jopa itsetuhoisia. Voittajat kätkevät tuskansa ajattelemiseen, häviäjät reagoivat epätoivoisesti milloin mihinkin sen mukaan, mitä heidän eteensä sattuu tulemaan.

Teos painottaa jakoa työttömiin ja toisaalta kapitalistisen järjestelmän hyväksyneisiin keskiluokkaisiin työntekijöihin, jotka sitten analysoivat kapitalismia sijoittuen käytännössä kapitalismin kriitikoihin. Painotuksen havaitsee siitä, että Jumalan Kyynelen ja taksikuski Klausin elämä on alleviivatun erilaista kuin keskiluokkaisten voittajien. Jumalan Kyynel käy jonkinlaista eloonjäämistäistelua perustarpeidensa tyydyttämisen turvatakseen, kun taas voittajat ovat pääosin huolissaan laajemmista asioista, kuten talouden tilasta, luonnosta, tietokoneverkoista, ja niin edelleen. Merkille pantavaa on juuri se, että oppositiossa kapitalismia vastaan ovat myös sen omat edustajat. Näin teos epäsuorasti artikuloi sen puolesta, että järjestelmää, kapitalismia, voi vastustaa, yrittää muuttaa tai purkaa ainoastaan kapitalismin sisältä päin, koska se on vallitseva järjestelmä,

jonka ulkopuolelle ei voi asettua muuten kuin järjestämällä vallankumous. Karkama toteaa, ”ettei mikään luokka tai ryhmä voi toimia päämäärätietoisesti ilman selkeää ja jäsentynyttä ideologista näkemystä todellisuudesta” (Karkama 1979, 70). Mikäli tämä käsitys hyväksytään, voi todeta, että koska *Paholaisen haarukan* kapitalistiset keskiluokkaiset henkilöt toimivat järjestelmän sisällä, mutta kritikoivat analysoimalla sitä puhki, heillä ei ole tällaista ”selkeää ja jäsentynyttä ideologista näkemystä todellisuudesta”, sillä muutoin he toimisivat aktiivisemmin joko järjestelmän puolesta tai sitä vastaan – nyt signaalit menevät ristikkäin ja sekoittuvat toisiinsa. Syynä jäsentyneen ideologisen näkemyksen puuttumiseen lienee, että varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen eivät koe edustavansa varsinaista kapitalistista luokkaa tai ryhmää – heidän eroavuutensa erottaa heidät vain työttömistä tai järjestelmästä pudonneista, jotka eivät nämäkään mielly teoksessa yhtenäiseksi ryhmäksi. Jumalan Kyynel toimii yksin, samoin taksikuski Klaus. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kuitenkin perustelee asemaansa seuraavasti:

Olin kytkenyt elämäni ja kohtaloni rahaan, eikä minulla ollut oikeutta valittaa. En pitänyt itseäni kansalaisena, olin rahan puolella. Koska suuryrityksillä ei ollut perimmäisiä oikeuksia ja velvollisuuksia samalla tavalla kuin ihmisillä oli – ne olivat pelkkiä rahan tekemistä varten rakennettuja koneita – ei minullakaan niitä ollut. Nuo koneet olivat määritelmällisesti itsekkäitä olioita. Olin asettunut vetämään niiden vankkureita. (PH, 79.)

Tässä kapitalismi näyttäytyy koneellisena, itsekkäänä subjektina, joka olemassaolollaan oikeuttaa voittajan, Lari Laineen toimimaan samalla tavalla. Karkaman mielestä jokaisen kansalaisen edellytetään taistelevan omaa etuaan tavoitellen yhdessä niiden kanssa, jotka kuuluvat samaan tiimiin ja joiden edut ovat yhdensuuntaiset. Vastustajia ovat periaatteessa kaikki ne, joiden edut eivät ole samoja ja joiden aggressiivinen toiminta estää omien etujen saavuttamisen. Jokainen yksilö on omaa etuaan ajava toimija, joka toimii hyötyperustein. (Karkama 1998, 122.) Se että signaalit sekoittuvat, keskiluokkaiset henkilöt eivät selvästi identifioitu edustamiinsa ryhmittymiin, kertoo kapitalismin hajautuneesta, persoonattomasta luonteesta. Sen vaikutus voittajiin ja häviäjiin näkyy tietyssä asemattomuudessa, paikattomuudessa, siinä että henkilöt kokevat kapitalismin muuttamisen likipitään mahdottomaksi, koska se on luonnonlakien mukainen voima ja tekijä.

Kapitalistisessa yhteiskunnassa ei ole sosiaalisten muodostelmien koheesiota, kehittynyt kapitalistinen järjestys ei ole menestyksekkäästi saavuttanut yhtenäisyyttä ja konflikteja ja vastakkainasetteluja esiintyy. Erilaisten ryhmien ei ole tarpeen sisäistää hallitsevia ideologisia arvoja niin kauan kuin ne tekevät enemmän tai vähemmän sitä mitä niiltä vaaditaan. Useimmat alistetut ihmiset kautta historian eivät ole taanneet hallitsijoilleen täyttä uskottavuutta: hallituksia on siedetty pikemminkin kuin ihailtu. (Eagleton 1991, 35–36 .) Juuri tästä on kyse *Paholaisen*

haarukassa: sen keskiluokkaiset henkilöt ainakin väittävät uskovansa kapitalismiin, mutta koska he sitä analysoivat ja kritisoivat, on kyse pikemminkin kapitalismin sietämisestä kuin sen kaikkivoipuuden tunnustamisesta.

Teoksessa riidan keskipiste on raha ja sen kautta myös työ – onko näitä vai ei, ja jos on, niin kenellä ja millä ehdoilla. Varallisuudenhoitaja Lari Laine koee olevansa turvassa kapitalismin mystifikaation hellässä huomassa; irtisanomiset eivät voi koskettaa ”rahan palvelijoita”, jotka tuottavat lisää rahaa toisille ihmisille. Varallisuudenhoitaja Lari Laine selittää:

Työpaikkoja ei ulkoisteta halpatuotantomaihin, ne ulkoistetaan historiaan. Tosin ei meidän työpaikkojamme. Meitä tarvittaisiin, vaikka varallisuudenhoidon ja sijoitusneuvonnan kriteereitä oli tiukennettu, koska me olimme yhteisön pappeja, shamaaneja, jotka saimme ihmisten puolesta yhteyden tuonpuoleiseen.

Me astuimme kuvaan tilanteessa, jossa ihmiset eivät enää tienneet.

Me myimme sitä varallisuudenhoitona.

Me olimme shamaaneja, johdimme uusia rituaaleja, uhrasimme jumalille vuohen, purimme pässin kieltä ja kiipesimme lopulta paalun nokkaan silmät sidottuina ja eläimen sydäntä suussamme kantaen. (PH, 28-29.)

Näin kapitalismi tulee temaattisesti yhdistyneeksi jumaluuteen saakka, mikä sisältää epävarmuuden, onko tällainen jumala todella olemassa. Tämän tyyppinen ”jumalallisuus” on yksi vallan tai hegemonian oikeuttamisen keinoista. Käsittelen niitä luvussa 4.2. kapitalismin hegemoniaa tarkasteltaessa.

Verkkotuottaja Kari Lehtonen kirjoittaa blogissaan nimimerkillä ’Break a leg’, että ”Tosi-tv voi jo melko peittelemättä esittää kuukaudeksi koppiin suljettujen luusereiden välisen yhdyntän -- ” (PH, 52). Jumalan Kyynel vastaa hänelle seuraavasti:

Kuka on luuseri? Mitä Break a leg tarkoittaa luuserilla? Millä oikeudella BAL kutsuu jotakuta luuseriksi? Sillä, että hänellä on työpaikka ja kuukausipalkka? Vakinainen työpaikka? Onko? Luuleeko BAL, että hän on kaiken ulottumattomissa? Että kukaan on? Kaiken, mikä on maailmassa pahaa ja epävakaa? Lähetti: Tavallinen stallari 3:52 A.M. (PH, 52.)

Verkkotuottaja Kari Lehtonen mustamaalaa tosi-tv:ssä esiintyviä ihmisiä kutsumalla näitä ’luusereiksi’ ja näin luo ristiriitaa suhteessa Jumalan Kyynelen kaltaisiin ihmisiin. ’Luuseri’ on ilmaisu, joka kattaa yhteiskunnan, so. kapitalistisen järjestelmän ulkopuolelle jäämisen/joutumisen lisäksi sellaisen vapauden, jossa ei tosin ole velvoitteita yhteiskuntaa kohtaan, mutta ei ole vapautta toimiakaan, koska ei ole rahaa eikä asemaa. ’Vapaus’ on näin halvaannuttava pakkotila, joka asettaa kiellon myös tavaroiden ostamiselle. Barry Smart (2003, 69) toteaa, että kapitalismi ei voi sallia edistettävän vapautta olla kuluttamatta; ostamisen lopettaminen on kustannus, jota ei voi sietää. Näin työttömän Jumalan Kyynelen pakkotila koskettaa suoraan keskeisimpiä markkinatalouden rakenteita, ja sen voi nähdä uhmaavan voittajien kapitalismiuskoa juuri tavaratasolla, joka on

kapitalismin ehkä näkyvin ja sen toimivuuden kannalta olennaisin piirre. Sirkku Hellsten (1996, 29) kirjoittaa, että yhteiskunnalliselle oikeudenmukaisuudelle keskeistä on vastavuoroisuuteen perustuva yhteiskuntasopimus, ja vain niillä, joilla on jotakin tarjottavaa yhteistyön tuloksiin, on oikeus osallistua sosiaalisten resurssien jakoon. Tästä seuraa, että yksilöt, jotka eivät voi tai halua osallistua yhteistyöhön, jäävät sopimuksen ulkopuolelle. Näin huono-osaiset jäävät oikeudenmukaisuuden ulkopuolelle muiden säälin ja armon varaan.

Norbergin (2004, 59) mukaan molempien osapuolien on tunnettava voittavansa, muuten kauppaa ei olisi. Voi sanoa, että mitä suuremmat tulot ihmisillä on markkinataloudessa, sitä enemmän he ovat tehneet tarjotakseen muille sitä mitä nämä haluavat. Tämä merkitsee sitä, että *Paholaisen haarukan* häviäjillä ei ole riittävästi tarjottavaa, jotta heidän osansa kapitalistisessa järjestelmässä paranisi, jotta he sittemmin voisivat tarjota jotakin riittävästi, ja jotta he silloin voisivat toisena osapuolena tuntea voittavansa jotakin. Saman logiikan mukaisesti heidän tulonsa siis suurenisivat, jos he tekisivät enemmän tarjotakseen muille sitä mitä nämä haluavat. Ongelma on, ettei kukaan halua heiltä mitään. Toisin sanoen he ovat markkinoiden ulkopuolella samanaikaisesti kun he kuitenkin tulkintani mukaan jäävät kapitalistisen järjestelmän sisälle hyödyttöminä, epäonnistuneina kauppiaina, joilta kukaan ei halua ostaa mitään. Sen sijaan voittajat ovat jatkuvassa transaktiossa työnsä kautta. He myyvät työtään ja osaamistaan, ja tämä takaa heille paikan kapitalistisessa järjestelmässä, jossa jokainen koulutetaan hyödyttämään jotakuta toista ja näin hyötymään itsekin. Kysymys lisäarvon oikeudellisuudesta manifestoituu Jumalan Kyynelen ajatuksissa. Hän ei pidä oikeudenmukaisena itse asiassa sitä, että vain jotkut saavat tuottaa lisäarvoa. Tämä ajatus osoittaa, että hän on lujasti kapitalistisen järjestelmän pihdeissä ja että hän on omaksunut sen tarjoaman ideologian. Hän haluaisi myydä, mutta hänellä ei ole mitään myytävää.

Voittajien ja häviäjien välinen ongelma *Paholaisen haarukassa* asettaa kyseenalaiseksi kapitalistisen järjestelmän päätösvallan ihmisten elämän suhteen kyseenalaistamalla tämän päätösvallan oikeuden ja samalla myöskin sen moraalin ja etiikan. Varallisuudenhoitaja Lari Laine suhtautuu moraalisiin välinpitämättömästi, mutta epäkohdat huomioiden:

Mikä oli huijausta?
Me etsimme aluetta jossa tiesimme tekevämme väärin mutta emme tehneet mitään rikollista.
(--)
Me huijasimme.
Me tiesimme, että se ei ollut osakesijoittamista, vaan meidän oma bisneskonseptimme. Se oli tökerö, mutta se sai olla. Ihmiset antautuivat mielellään huijattaviksi. Ihmiset tulivat katsomaan kun heitä huijattiin. (PH, 229–230.)

Varallisuudenhoitaja Lari Laine kertoo, että kapitalismissa on kyse suuresta petoksesta, jossa häviäjät menettävät kaiken ja voittajat saavat itselleen oikeuden laillistettuun huijaukseen, kunhan lakeja ei rikota. Tämä lakien tavoittamaton 'huijaus' on myös pitkälti kapitalismille ominainen tapa toimia – kapitalismiin sisältyy jo annettuna 'harmaa alue', joka mahdollistaa sellaisen toiminnan, joka ei ole selkeärajaista vaan hahmotonta, depersonaloitunutta, sattumanvaraista, identiteetitöntä, kasvotonta ja hämärtynyttä. Koska näin on, kaikki muuttuu tulkinnanvaraiseksi, ja tämä puolestaan aiheuttaa omalta osaltaan sen, että ihmiset voidaan 'tulkita' ulos järjestelmästä Jumalan Kyynelen tapaan. Kaiken tämän seurauksena Jumalan Kyynelellä on varsin epäluuloinen asenne hyvin menestyneitä ihmisiä kohtaan. Yhteiskunnassa, jossa pitää valmistautua suhtautumaan epäluuloisesti kaikkiin, vilkuilemaan olkansa yli ja taistelemaan mahdollisuuksistaan, tarvitsee erilaisia taitoja kuin yhteiskunnassa, jossa ollaan riippuvaisia empatiasta, vastavuoroisuudesta ja yhteistyöstä (Wilkinson – Pickett 2011, 238). Näin Jumalan Kyynel kokee elämän taisteluna, jossa ei armoa anneta: ”Väkivalta oli ainut yhdistävä linkki hänen ja ympäröivän maailman välillä, kieli jota kumpikin käytti ja viime kädessä myös ymmärsi” (PH, 10). Yhteiskunnallisella tasolla ilmiö näkyy laajemmin:

Itseorganisoituva kaupunkikulttuuri purkasi sisälmyksensä kaduille kuin oksennuksen työnnettyään sormet kurkkuunsa, ja hän näkisi aivan selvästi: ei ollut mitään yhteiskuntaa, oli vain toisiaan pelkääviä, uhkaavia ja vältteleviä ihmisiä (PH, 67).

Väkivalta, pelkääminen, uhkaaminen ja vältteleminen ovat kapitalismin piiriin kuuluvan kilpailukäyttäytymisen tulosta, jonka periaatteellinen syy on taloudellinen niukkuus. Tämän tyyppinen niukkuus asettaa *Paholaisen haarukan* kuvaamaan siihen liittyviä muita ilmiöitä, joista koskettavin on Jumalan Kyynelen ja taksikuski Klausin suhteen sosiaalinen niukkuus. *Paholaisen haarukassa* henkilöiden identiteetti määrittyy pitkälti heidän sosiaalisen asemansa perusteella. Karkaman (1994, 73–74) mukaan mitä uhanalaisemmiksi yhteiset päämäärät ja yhteisyys koetaan, sitä useammin identiteetti määritellään negatiivisesti jostain vieraasta, toisesta, uhkaavasta käsin; samuuden ja yhteisyyden määrittelyn perustana on aina vain useammin vastustaja tai vihollinen, jonka katsotaan uhkaavan omia etuja, omaa arvomaailmaa, omaa valtaa. Jumalan Kyynel kokee viholliseksi keskiluokkaiset, hänen näkökulmastaan ansiottomasti menestyneet ihmiset, kun taas varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen eivät koe Jumalan Kyyneltä merkittävässä määrin viholliseksi – pikemminkin hän on varoittava esimerkki siitä, miten voi käydä, kun menettää asemansa ja työnsä eli muuttuu luuseriksi. Jumalan Kyynel uhkaa olemassaolollaan kapitalistista järjestystä, joka on Lari Laineen ja Kari Lehtosen elämän se kulmakivi, johon he ovat sitoutuneet. Jumalan Kyynel edustaa vihamielistä, huonoon sattumaan tai

onnettomuuteen vivahtavaa elämänmuotoa siinä mielessä, että hän on hallitsematon riskitekijä, johon voi törmätä ”valitsemalla väärän baarin”. Sosiaalinen niukkuus ja henkilöiden identiteetin muotoutuminen käyvät käsi kädessä *Paholaisen haarukassa* siten, että mitä niukempaa on sosiaalisuus, sitä huonompi asema henkilöllä kapitalistisessa yhteiskunnassa on. Tämä ei teoksessa kuitenkaan tarkoita, etteikö sen keskiluokkaisilla henkilöillä olisi ihmissuhdeongelmia – heillähän niitä syntyy siitä, että kapitalismi tuottaa kilpailevuutta, pelkoa, uhkaa ja välttelevyyttä, myös hyvin menestyneiden keskinäisissä suhteissa.

Muutokset eriarvoisuudessa ja luottamuksessa seuraavat toisiaan läpi vuosien. Eriarvoisuuden kasvaessa ihmiset välittävät toisistaan yhä vähemmän, ihmissuhteet muuttuvat yksipuolisemmiksi ja ihmisten on turvauduttava itseensä ja pyrittävä saamaan itselleen mahdollisimman paljon. Tämä johtaa väistämättä luottamuksen vähenemiseen. Epäluottamus ja eriarvoisuus vahvistavat toisiaan. (Wilkinson – Pickett 2011, 75.) Jumalan Kyynelen epäluottamus on luonteeltaan syvää ja katkeraa, sillä hän ei ole tehnyt mitään ansaitakseen työpaikkansa menetyksen. Se tapahtuu ja antaa parempiosaisille oikeuden suhtautua Jumalan Kyyneleen kylmästi, välinpitämättömästi tai kyynisesti, kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine ilmaisee:

Minä uskon kahteen nousevaan toimialaan, energiantuotantoon ja ympäristöhuoltoon, joka on jätehuollon uusi nimi. Tämä mies kuuluu jälkimmäiselle. Hän on materiaalia, raaka-ainetta, jonka lajittelusta ja uusiutuvasta tuotannosta yhteiskunta pitää huolen. Valitettavasti hän on teknisten ja taloudellisten realiteettien vuoksi kierrätykseen soveltumaton, häntä on hankala hyödyntää varsinaisena energianakaan ja hänet on loppusijoitettava kaatopaikalle. Sijoitusstrategia sekin. (PH, 238.)

Lari Laine pitää tosiasioita valitettavina. Hänen on toimittava kapitalistisen järjestelmän puitteissa, eikä hän näin ollen voi suunnitella Jumalan Kyynelelle parempaakaan tulevaisuutta. Hän uskoo olevansa realistinen ja ajattelevansa niin kuin tosiasiat kehottavat ajattelemaan. Ensin hän on huolissaan ilmastonmuutoksesta, köyhyydestä ja syrjäytymisestä. Sitten hän toteaa todellisuudentajuisesti:

Ei, me emme tee mitään ennen kuin on pakko.
Ennen kuin suurkaupunkien slummit tyhjenevät ihmisistä, jotka lähtevät etsimään syötävää ja juotavaa ja jotka saavat tarpeekseen siitä että heidän nälkäänsä käytetään taloudellisen spekulatiion välineenä.
Me emme luovu mistään.
Ennen kuin kansat vaeltavat Venäjältä tulleiden tappajamehiläisten parvien lailla, mehiläisten joiden keskinäinen viestintä on peruuttamattomasti häiriintynyt.
Me emme luovu mistään, ennen kuin meiltä otetaan.
(PH, 123.)

Maailmassa kaikkialla näyttäisi olevan todisteita siitä, että oman aineellisen hyvän kerryttäminen on ihmiselämän tärkein periaate. Markkinatalouden tehokkuus todistaa, että ahneus ja kyltymättömyys ovat (kuten talousteoria osoittaa) ihmistä ensisijaisesti liikkeelle ajavat pyrkimykset. (Wilkinson –

Pickett 2011, 226.) Lari Laineen suhtautuminen tähän ahneuteen ja kyltymättömyyteen on samaan aikaan koomista ja todellista: itse asiassa todellisuus näyttäytyy teoksessa valeena, joka paradoksaalisesti *on* mitä totisinta totta, mutta vain sopivan tulkinnan myötä. Lari Laine on tietoinen tästä kaksinaisuudesta sekä toisistaan poikkeavien tulkintojen osuudesta todellisuuden määrittelyssä tai hahmottamisessa, ja kuten verkkotuottaja Kari Lehtonenkin, leikkii tällä merkitysten kaksijakoisuudella. He puhuvat ”tottakin todempaa todellisuutta”.

Paholaisen haarukan henkilöiden välittämä yhteiskunnallinen todellisuus vaatii hinnakseen heidän ajattelun vapautensa. Voittajat ovat voittajia siksi, että he rakentavat ajattelunsa talousjärjestelmän vaateiden mukaiseksi. Valtaideologia määrittelee oikeuden ja totuuden, eikä henkilöillä ole siihen paljonkaan sanomista. Voittajat ja häviäjät purkavat puheellaan illuusiota siitä, että kaikki on itsekköiden hallinnassa kapitalistisessa järjestelmässä. Teoksen kuvaamalla kapitalismilla on elämää teoretisoivat ja abstrahoiva vaikutus yksilöihin, lähinnä teoksen voittajiin. Voittajien maailmankuva teoretisoituu, häviäjien pikemminkin konkretisoituu. Teos artikuloi epäsuorasti sen puolesta, että kapitalistista järjestelmää voi yrittää muuttaa tai purkaa ainoastaan sen sisältä käsin, koska se on hegemoninen, vallitseva järjestelmä, jonka ulkopuolelle ei voi asettua muuten kuin järjestämällä vallankumous. Mitä niukempaa on sosiaalisuus, sitä huonompi asema *Paholaisen haarukan* henkilöillä kapitalistisessa yhteiskunnassa on.

3. IHMINEN JA RAHA TEOKSEN KESKEISENÄ ONGELMAKENTTÄNÄ

Tässä luvussa tarkastelen, miten *Paholaisen haarukassa* kapitalistinen järjestelmä vaikuttaa sen henkilöihin, millaisia asetelmia syntyy kun ihmissuhteet kapitalistisen järjestelmän piirissä näyttävät hankalina, subjektit hauraina ja vieraantuneina. Myös ihmisten kohtaaminen on ongelmallista. Luvussa 2 käsittelin voittajien ja häviäjien kautta kapitalismin todellisuutta, tässä luvussa painopiste on kapitalismin ja subjektin kohtaamisissa.

3.1. Kapitalismin vaikutus sosiaalisiin suhteisiin

Paholaisen haarukassa henkilöiden väliset sosiaaliset suhteet määräytyvät sen mukaan, millainen asema henkilöillä on yhteiskunnassa. Eri miljöissä elävät henkilöt katselevat mielellään asioita omalta tasoltaan tai omasta asemastaan, mikä näyttäisi osittain tapahtuvan klassisen miljöoteorian mukaan. Pertti Karkaman (1979, 43) esittelemän miljöoteorian mukaan ihminen on lähiympäristönsä määräysvallan alainen ja hänen tajuntansa rajoittuu ympäristön yksityiskohtien rekisteröintiin. Ympäristössä tapahtuva käytännöllinen toiminta ja arkiajattelu muodostavat kokonaisuuden.

Tämä teoria ei kuitenkaan näyttäisi ottavan huomioon yhteiskunnallisia, sosiaalisia, kulturaalisia, taloudellisia ja vallankäyttöön liittyviä Aspekteja, jotka voi nähdä eräänlaisina väliintulevina tekijöinä välittömän ympäristön kokemisen ja toisaalta abstraktin, teoreettisen, pohtivan ajattelun kohteiden välillä. Sen sijaan miljöoteoria tuo esille tilannekohtaisen aspektin, jonka kautta *Paholaisen haarukan* henkilöt jäsentävät ajatuksiaan konkreettisissa sosiaalisissa tilanteissa.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine alleviivaa erilaisuuttaan:

Näen tolpalla kolme autoa. Minun on noustava ensimmäiseen vapaana olevaan.
Kukin vuorollaan.
- Iltaa.
En tietenkään tiedä, että hän on Klaus.
En tiedä hänestä mitään, hän on taksinkuljettaja autossa.
Jos olisi tiennyt elämästä enemmän, olisin aistinnut sen että hän oli hiljattain saanut tai harrastanut seksiä.
[--]
Klausilla oli äskettäin alkanut hoito, yya-sopimus, vakipano, tai miten asiaa kuvataankin termein joita minä ja minun kaltaiseni emme käytä emmekä edes tunne.
Mistä olisin voinut tietää. (PH, 104–105.)

Lari Laine katsoo kuuluvansa eri ihmisryhmään kuin Klaus. Ympäristön tai miljöön havainnoinnin lisäksi Lari Laineen tilannetulkintaan vaikuttaa hänen asemansa, jonka hän katsoo olevan

ratkaisevasti parempi kuin taksinkuljettaja Klausin. *Paholaisen haarukan* miljööt ovat useimmiten hetkittäisiä kohtaamisia, joissa henkilöt vaihtavat muutaman sanan. Tämä tilanteiden pienimuotoisuus alleviivaa teoksen sosiaalisuuden alisteisuutta sellaisille taloudellisille realiteeteille, joissa toimijat käyttävät sosiaalisia suhteitaan edistääkseen asemansa parantumista tai sen säilyttämistä. Tehokkuus ja kapitalistisessa järjestelmässä oikein toimiminen täyttävät varakkaiden henkilöiden päivät kun taas työtön Jumalan Kyynel keskittyy pääosin vihaamiseen, eikä hänellä voi olla taustallaan samanlaisia miljöitä kuin varakkaammilla, sillä hänellä ei ole vaimoa, ihmissuhteita, työpaikkaa arvo- ja tavoiterationaalisine päämäärineen. *Paholaisen haarukalle* ominaisella tavalla Lari Laine kertoo myös toisinaan sen mitä ei tiedä. Tämä on tehokeino, jonka avulla teoksessa korostuvat voittajien ja häviäjien väliset erot. Lisäksi se on teokselle tyypillinen paholaisen haarukka -illuusio, johon palaan tuonnempana.

Kapitalistinen järjestelmä näyttää tuottavan ja ylläpitävän jakoja henkilöiden välillä, mutta ei enää nykymuotoisessa jälkikapitalismissa tuota puhtaita luokkajakoja, sillä luokkien ja erityisesti entisen työväenluokan suhteen on tapahtunut pirstoutumista. Kuitenkaan luokan käsite ei ole kadonnut minnekään niin kauan kuin ihmiset saavat erilaisia tuloja erilaisista töistä. Jo Karl Marx (1978/1848, 345) totesi, että proletaarien järjestäytymistä luokiksi pirstoo työläisten keskinäinen kilpailu.

Nykymuotoisessa kapitalistisessa järjestelmässä tämä kilpailu ei koske vain työläisiä, vaan mitä suurimmassa määrin myös keskiluokkaa. Lisäksi kilpailu on koventunut yksilöllisyyden vaatimuksen korostuessa nyky-yhteiskunnassa. *Paholaisen haarukka* sanoo vieläpä epäsuorasti, että yleisesti ottaen kapitalistisessa yhteiskunnassa ei ole mahdollista sivuuttaa kilpailuasetelmia, olipa asema mikä tahansa. Työtön Jumalan Kyynel ja taksikuski Klaus elävät samassa kilpailuyhteiskunnassa kuin varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen, eivätkä kykene luomaan tietoisuutta, joka olisi riippumaton ympäristössä vallitsevasta kapitalismista siten, etteikö se kykenisi vaikuttamaan heihin niin miljöön kuin yhteiskunnallisten, sosiaalisten, taloudellisen tai vallankäyttöön liittyvien realiteettien kautta.

Rahan merkitys ei ole kadonnut minnekään, vaikkei yhteistä perustaa suoritusten tai ansioiden ymmärtämiselle ja arvostamiselle olisikaan. Tämän *Paholaisen haarukka* sanoo suoraan. Ansiot ovat siinä edelleenkin keskeisimpiä asioita elämässä, eikä sitä muuta se seikka, että sosiaaliset asemat ovat fragmentoituneita. Kilpailevuus, raha, asema, eriarvoisuus määräävät viime kädessä sosiaalisia suhteita, niiden määrää ja laatua ja ihmisiä kohdellaan varallisuuden mukaan.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa: ”Sitä paitsi me sanoimme että ’varallisuus ansaitsee arvoisensa kohtelun’, emme puhuneet ihmisestä” (PH, 38). Varakkaiden ihmissuhteet määräytyvät heidän ajattelunsa mukaan, köyhemmät taas menettävät ihmissuhteensa sitä suuremmassa määrin, mitä alempi heidän sosiaalis-ekonomisen statuksensa on. *Paholaisen haarukan* köyhät ja rikkaat eivät samastu puolueisiin ja niiden arvoihin, vaan kokevat ottavansa osaa kokonaisvaltaiseen, koko elämän kattavaan kilpailuun, jossa jokaisen on menestyttävä yksilökohtaisesti. Varallisuudenhoitaja Lari Laine tiivistää kapitalismin ideologian:

Olet vastuussa itsestäsi, et muista. Etiikka on sitä, että juuri sinä toteutat itseäsi.
Sinä rakennat kohtalosi.
Sinä olet oma projektisi. (PH, 111.)

Liisa Steinbyn (2008, 51–52) mukaan persoonallisuus ei ole enää ihmisen oma asia vaan rahanarvoinen etu tai haitta: siksi jokaisen on muokattava itsestään haluttava, rahanarvoinen hyödyke, jota voi käyttää taloudellisen tuloksen tuottamiseen, ja tämä koskee kaikkia työnhakijoita. Meidän on tuoteistettava minämme työmarkkinoille sopivaksi ja samalla manipuloitava toiset itsellemme edulliseen hyödyke-raha-hyödyke- vaihtosuhteeseen siten että jokainen ihmisten välinen kohtaaminen on rahanarvoisten hyödykkeiden vaihtotapahtuma. *Paholaisen haarukassa* tätä ”hyödykkeisyyttä” esittelee naisen markkina-arvon kannalta verkkotuottaja Kari Lehtosen vaimo, sosiologi Saija Lehtonen:

”Nainen voi pysyä seksuaalisesti attraktiivisena. Jos on varaa turvautua uusimpaan tekniikkaan, ei ole tarvetta vanheta. Mediatyhteiskunnassa nuoruus on normi ja menestymisen ehto. Keho täytyy ja on mahdollista säilyttää nuorena. Vain häviäjät vanhenevat. Kuolemaa ei ole.” (PH, 84.)

Barry Smartin (2003, 113) mukaan vapaiden markkinoiden filosofia on sitä, että ihmiset ovat motivoituneita omanvoitonpyyntiin, itsekkyyteen – ja tämä tapahtuu niin markkinoilla kuin niiden ulkopuolella. *Paholaisen haarukan* henkilöiden tavoitteet muodostuvat hieman yksioikoisiksi, koska raha ja siihen liittyvä ”rahan kulttuuri” näyttävät olevan suuresti merkityksellisempiä kuin kaikki muut asiat. Varallisuudenhoitaja Lari Laine (PH, 103) ajattelee, että ”todellisuudessahan meidät saa liikkeelle ainoastaan raha tai seksi. Entisestä pois, eteenpäin meitä vie vain kyltymättömyys, himo seksiin ja rahaan, kaikki muu on toisarvoista.” Tämän tyyppinen ajattelu ajaa individualismiin ja kilpailuun, jonka käyttövoimana on ollut toisaalta kapitalistinen järjestelmä ja toisaalta demokratia kapitalistisissa maissa. Kari Saastamoisen (1998, 92–93) mukaan individualismin on synnyttänyt demokratiassa eläville tyyppinen illuusio henkilökohtaisesta riippumattomuudesta. Kun olot demokratisoituivat, yhä suurempi joukko ei ollut välittömästi kenestäkään riippuvainen. He eivät kyenneet vaikuttamaan toisten elämään, mutta heillä oli koulutusta ja omaisuutta sen verran, että he kykenivät tyydyttämään omat materiaaliset tarpeensa

ilman muiden apua. Tämä riippumattomuus sai keskiluokan ajattelemaan, että heidän kohtalonsa oli heidän käsissään ja että he eivät olleet kenellekään velkaa. Tuo riippumattomuuden illuusio oli niin voimakas, että keskiluokka tuli haluttomaksi kantamaan vastuuta koko yhteisöä koskevista asioista. Niinpä keskiluokka alkoi keskittyä vain omaan lähipiiriinsä ja sen hyvinvoinnin edistämiseen.

Paholaisen haarukan keskiluokkaiset henkilöt varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen erottavat mielessään itsensä selkeästi työttömästä Jumalan Kyynelestä ja taksikuski Klausista, eivätkä he koe minkäänlaista vastuuta näiden suhteen, sillä he yksinkertaisesti mieltävät itsensä erilaisiksi ihmisiksi. Varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa:

Klausilla oli äskettäin alkanut hoito, yya-sopimus, vakipano, tai miten asiaa kuvataankin termein joita minä ja minunlaiseni emme käytä emmekä edes tunne. Mistä olisin voinut tietää. (PH, 105.)

Minua ei totta puhuen kiinnosta tietää miltä hänestä tuntuu kun hän [Jumalan Kyynel] herää poliisivankilan pidätyksellissä.

En toivo tälle ihmiselle pahaa.

En toivo hänelle mitään. (PH, 236.)

Heidän maailmassaan vallitsevat erilaiset lait ja todennäköisyydet, eikä ole heidän asiansa auttaa huonommassa asemassa olevia. He eivät tunne huonompiosaisia, eivätkä he tunne kykenevänsä auttamaan näitä, koska heidän kaikki aikansa kuluu heidän omassa elämässään selviämiseen. Tämä ”individualistinen selviäminen” ei kuitenkaan tuo mukanaan varmuutta, ja näin heillä on omat ongelmansa, jotka liittyvät toisaalta niin ihmisenä olemiseen kuin kapitalistisen, kumoamattoman järjestelmän osana toimimiseen. Saastamoisen (1998, 111) mukaan demokraattisessa yhteiskunnassa ihmisten ei tarvinnut tyytyä asemaan, johon he olivat syntyneet, vaan he olivat – tai ainakin uskoivat olevansa – yhtäläisesti vapaita tavoittelemaan valtaa, varallisuutta ja yhteiskunnallista arvostusta. Tämä loi kunnianhimoa ja energiaa, mutta samalla yhdenmukaisti ihmisten haluja ja pyrkimyksiä. Näin tapahtui jo siksi, että kaikki halusivat tulla mitatuksi samalla mitalla. Tästä seurauksena oli se, että vaikka demokraattisessa yhteiskunnassa vallitsi nyt periaatteellinen mahdollisuuksien moninaisuus, käytännössä ihmisten aktiivisuus suuntautui enemmän ja enemmän vain yhteen asiaan, nimittäin varallisuuden keräämiseen. *Paholaisen haarukassa* tämä omaisuusperustainen ajattelu näyttäisi sisältävän sen, että se estää samanaikaisesti kaiken ei-omaisuusperustaisen ajattelun, esimerkiksi altruistisen käyttäytymisen huonompiosaisia kohtaan.

Vaikka *Paholaisen haarukka* ei esitäkään selkeitä poliittisia luokkajakoja, niin Jumalan Kyynelen ja taksikuski Klausin materiaallinen ja sosiaalinen eriarvoisuus verrattuna varallisuudenhoitaja Lari Laineeseen ja verkkotuottaja Kari Lehtoseen on esitetty selkeästi. Jumalan Kyynelen osaksi tulee

tuskan ja pettymyksen kokeminen ja näiden läpieläminen, kun taas Lari Laine ja Kari Lehtonen voivat keskittyä kapitalismin ja rahan maailman analysointiin milloin rahan, sijoitusten ja aseman, milloin ihmissuhteiden, maapallon tulevaisuuden ja luonnon kannalta. Elämä näyttäytyy epävarmana kaikille, kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa:

Todelliseen järkytykseen ei voinut varautua, elämän nyrjähtämiseen paikaltaan, äkilliseen sairastumiseen, onnettomuuteen, yhteen ainoaan puhelinsoittoon, poliisiauton ja vakavien poliisimiesten ilmestymiseen ovelle, välttelevyyteen ja lohduttavuuteen, lopullisuuden kohtaamiseen, kaiken itsestäänselvyyden, merkityksen ja toivon haurauteen (PH, 77).

Kapitalistinen järjestelmä ei ole tuonut henkilöille turvallisuutta. Turvallisuuden puute korostuu itse järjestelmässä: alituinen huolehtiminen tekee elämästä raskasta, eikä rahallakaan voi ostaa varmuutta. Lisäksi jatkuva kilpaileminen, johon vielä liittyy ihmissuhteiden ongelmallisuus, pitää kyllä vireänä, mutta ei palkitse ainakaan vapauden kokemuksilla. Jumalan Kyynel miettii:

Hänellä ei ollut asuntolainaa, joka teki Saija ja Kari Lehtosesta nykyajan orjia, rahoitusmarkkinoiden vankeja, kuten suhteellisemmin myös Laura Laineesta. Jumalan Kyynelellä oli vapaus, joka musersi hänet. Hänellä oli syrjäytetyn vapaus. Hän ei kyennyt tuntemaan itseään palkkaorjia riippumattommaksi. (PH, 73.)

Karkaman (1998, 151) mukaan vapaalle markkinataloudelle ja liberalistiselle ajattelulle on ominaista muuttaa vapaus välttämättömyydeksi ja pakoksi. Vapaa rakkauden ideaali muuttuu vapaaksi seksiksi. Seksuaalisesta vapaudesta tulee mediajulkisuudessa ja terapeutti-ideologioiden toiminnassa postulaatti, kaikkia erikseen sitova vaatimus käyttäytyä määrättyllä tavalla vapaasti. Jokaisen on nyt käyttäydyttävä vapaasti, mutta vapaudella on ymmärrettävä sitä mitä mediajulkisuus haluaa sillä ymmärrettävän. Tämä Karkaman esimerkki seksuaalisesta vapaudesta kytkeytyy myös yleiseen käsitykseen vapauden ominaisuuksista. Kun ihmiset on pakotettu vapauteen, käyttäytymään vapaasti, ei vapautta tietenkään enää ole. *Paholaisen haarukassa* Jumalan Kyynelellä on ”syrjäytetyn vapaus” (PH, 73), kun taas menestyvillä henkilöillä on leimallisesti pakotettu vapaus, jonka luonteen ja laadun määrittelee kapitalismin ideologia, pelin henki. Karkaman (1994, 192) mukaan yksilön on joko annettava periksi ja pelattava annettujen sääntöjen mukaan, paettava omaan yksinäisyyteensä tai muutettava kriisikokemus toiminnaksi. Kriisikokemuksella Karkama (1994, 192) viittaa elämän arvoisältöjen kyseenalaistumiseen yhdessä arkielämän tyhjyyden ja moralismin kanssa, joka aiheuttaa identiteetin murroksen ja yksilöitymisen estymisen. *Paholaisen haarukan* henkilöt eivät juurikaan pidä olennaisena yksilöllisyyttä, sillä heillä ei ole siihen välineitä. Heidän on vain jotenkuten sinniteltävä elämässä, kunkin omalla paikallaan. Karkaman (1998, 153) mukaan sekä yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen että intiimin elämän tarkastelu paljastaa, että yksilön halutessa selviytyä hänellä on lopulta varsin

vähän mahdollisuuksia todella yksilöllisiin valintoihin ja näin individualistisen ideologian ja yksilöllisyyden ihanteen välillä on sovittamaton ristiriita. *Paholaisen haarukassa* yksilöllisyyttä on kuvattu kovin vähän, ehkä siitä syystä, ettei sillä kapitalistisessa yhteiskunnassa ole todellista merkitystä huolimatta muotien oikuista, koska varallisuuden kartuttaminen on monin verroin tärkeämpää kuin erottautuminen. Teoksen sosiaaliset suhteet perustuvat pikemminkin yhdenmukaisuuteen jonka markkinat tuovat mukanaan, ja tämä yhdenmukaisen ajattelun paine on siedettävää teoksen parempiosaisille, kun taas köyhälle Jumalan Kyynelille se on sietämätöntä:

Häneltä oli viety työpaikka ja tilalle oli annettu lääkkeitä, joiden kanssa ei saanut juoda viinaa, koska silloin hän saattoi menettää kontrollinsa. Hän ei enää ollut kenenkään kontrollissa, kaikkein vähiten niiden jotka olisivat halunneet hänen olevan. Lääkkeet olivat ainut yhdysside kontrolloijan ja kontrollin kohteen välillä, lieka. (PH, 68.)

Paholaisen haarukassa kapitalistinen järjestelmä ulottaa valtapiirinsä selkeästi yli taloudellisten kysymysten ja näyttäytyy yhtä vahvana sosiaalisissa ja kulturaalisissa yhteyksissä. Ellen Meiksins Wood (2005, 24) toteaa, että taloudellisen vallan ja alistuksen etäännyttämisen yksi tärkeimmistä seurauksista on, että pääoman taloudellinen hegemonia ulottuu paljon kauemmas kuin suora poliittinen kontrolli. Kapitalismille on erityistä, että se kykenee laajentamaan valtapiiriään pelkin talouden keinoin. *Paholaisen haarukka* ilmentää sellaista kapitalismin todellisuutta, jossa tehokkuuden palvonta imaisee sisäänsä ihmissuhteet ja todellisuudentajun siten, että käytännössä elämä koostuu ihmisen paniikinomaisesta yrityksestä pidentää elämäänsä tekemällä se tehokkaammaksi. Varallisuudenhoitaja Lari Laineen mukaan raha ja aika ovat elämän keskeisiä asioita:

Sijoittaminen on pyrkimystä varallisuuden lisäämiseen suhteessa kaiken aikaa hupenevaan elämään.

Koska raha on ajan funktio.

Meillä ei ollut mitään sitä vastaan, että ajasta oli tehty hyödyke, kelloon sidottu kaupankäynnin väline.

Hyvätkin sijoitukset on realisoitava ennen yksilöllisen elämän päättymistä, rajan tällä puolella. Eniten tuottaneilla sijoituksilla ei ole hirveästi elinaikaa. (PH, 40.)

Lari Laine on epärealistinen siksi, että hän näkee elämän jonkinlaisena tuottavana projektina, joka pitää suorittaa loppuun ennen pakollista kuolemaa. Rahasta muodostuu toiminnan ja elämän itseisarvo, ja tämä seikka saa *Paholaisen haarukassa* vähintäänkin irvokkaan ilmiäsun, jonka piirissä teoksen henkilöiden väliset ihmissuhteet 'tuotteistuvat'.

Paholaisen haarukassa on nähtävissä, että keskiluokkaiset henkilöt Lari Laine ja Kari Lehtonen eivät toimi kovinkaan aktiivisesti näkemiensä maailman epäkohtien korjaamiseksi. He ovat passiivisia yksityisajattelijoita, jotka luotaavat maailman ja sen ihmisten tilaa, mutta eivät usko voivansa siihen vaikuttaa, koska persoonaton kapitalistinen järjestelmä ja talous toimii

luonnonlakien mukaisesti. He pohtivat, mutta eivät tee mitään asioiden hyväksi. Saastamoinen (1998, 94) toteaa, että vapaaksi kasvaminen vaatii aktiivista kanssakäymistä ja ajatuksenvaihtoa erilaisten yksilöiden välillä. Individualismi on tuhoisaa vapaudelle, sillä mitä enemmän demokraattisessa yhteiskunnassa elävät ihmiset hylkäävät yhteiskunnallisen kanssakäymisen ja vetäytyvät pieneen ja suljettuun elämänpäiiriin, sitä vähäisemmäksi tulee heidän kykynsä itsenäiseen ajatteluun ja oma-aloitteiseen toimintaan. *Paholaisen haarukassa* keskiluokkaiset Lari Laine ja Kari Lehtonen tuntevat olevansa mukana järjestelmässä, mutta heidän kapitalismin ja rahan analyysinsä ei ole luonteeltaan vallankumouksellista vaan sen toteamista, ettei yksittäinen ihminen voi muuttaa mitään. Toiseksi, jos jotakin muutettaisiin, olisivat omat edut vaarassa. He uskovat demokratiaan, kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa:

Demokratia valitsi päättäjensä aina niiden ihmisten joukosta, joilla oli hinta, koska he olivat jo myyneet itsensä. He olivat pidättyviä myyntihintansa ilmoittamisen suhteen. Demokratia oli kapitalismin paras työkalu. (PH, 213.)

Jumalan Kyynel kokee voimakkaasti olevansa syrjäytetty ja sen myötä erillään myös ihmissuhteista, sillä kapitalistisessa järjestelmässä yhteisyyden kokeminen on heikkoa. Hän toteaa, ”ettei ollut mitään yhteiskuntaa, oli vain toisiaan pelkääviä, uhkaavia ja vältteleviä ihmisiä” (PH, 67). Hän ei perusta demokratiasta, vaan näkee sen ainoastaan työskentelevän menestyneitten etujen turvaamiseksi. Saastamoisen (1998, 254) mukaan mikäli jokin ihmisryhmä jää yltäkylläisyyden keskellä osattomaksi materiaalisesta hyvästä, se ei kovin pitkään koe olevansa mukana pelissä nimeltä demokratia. Tällöin heikommalle jäänyt kansanosia menettää mielenkiintonsa järjestelmää kohtaan ja muuttuu sitä kohtaan vihamieliseksi. Jumalan Kyynel voi huonosti, on vihainen, käyttää lääkkeitä ja alkoholia, pahoinpitelee pojan ravintolan edustalla (PH, 110), lähettelee katkeria viestejä verkkotuottaja Kari Lehtoselle, kunnes lopulta iskee Lari Laineen kelloseppäisää päähän niin, että tästä tulee aivokuollut (PH, 235). Jumalan Kyynel kokee näin olevansa ulkopuolinen, jota koskevat ulkopuolisuuden säännöt, jotka toimivat toisin kuin järjestelmän sisälle kuuluvilla. Hän katkaisee toiminnallaan siteet hyvään ja oikeaoppiseen, järjestelmän mukaiseen käyttäytymiseen ja ajatteluun. Hän kieltäytyy ottamasta vastaan sosiaalisia arviointeja parempiosaisilta rikkomalla parempiosaisien maailmaan kuuluvan käyttäytymisen rajat siirtyen näin kokonaan hyväksyttävyyden ulkopuolelle. Koska hän ei enää sovi järjestelmään, hänen on pitääkseen identiteettinsä ja minänsä koossa rakennettava ulkopuolisen häviäjän identiteetti, joka ei voi erottautumisen takia olla samaa tyyppiä kuin menestyneiden. Järjestelmän taholta hän on saanut osakseen rakenteellista väkivaltaa, ja koska hän ei yksilönä kykene siihen (abstraktiin väkivaltaan) vastaamaan, hän joutuu vastaamaan siihen konkreettisella, fyysisellä väkivallalla. Hänelle demokratia näyttää pikemminkin diktatuurina, ainakin suhteessa häneen itseensä:

Hänen suhteensa päästiin tuloksiin, joita tavoiteltiin sensorisen deprivaaation kuulustelutekniikalla. Häneltä vietiin ajantaju. Päivä ja yö menivät sekaisin. Ei ole inhimillistä tapaa hallita ihmistä tahtonsa vastaisesti. (PH, 68.)

Jumalan Kyynel ei koe menestyvänsä enää sosiaalisissa vertailuissa ja siksi hän tuntee vihaa viime kädessä kaikkia itseään onnellisempia ihmisiä kohtaan. Richard Wilkinsonin ja Kate Pickettin (2011, 56) mukaan ajatus siitä että sosiaalisen arvioinnin pelko on vahvimmin vaikuttava stressitekijä, sopii hyvin yhteen lisääntyneen ahdistuneisuuden kanssa, johon yhdistyy huonon itsetunnon narsistinen puolustaminen. Jumalan Kyynelille hänen työttömyytensä on narsistinen loukkaus, joka estää häntä solmimasta uusia ihmissuhteita etenkin parempiosaisien kanssa, jotka sitäpaitsi eivät *Paholaisen haarukassa* halua tuntea Jumalan Kyynelen kaltaisia ihmisiä.

Jumalan Kyynelen ongelmat peilautuvat kapitalistisen yhteiskunnan kulutuskeskeisyydestä, joka pakottaa jokaisen tekemään vertailuja toisiin ihmisiin jo siksi, että identiteetinmuodostus mahdollistuisi järjestelmässä, joka toisaalta haluaa jokaisen erottuvan muista ja toisaalta taas pyrkii siihen että itsekukin olisi mahdollisimman samankaltainen kuluttaja-tuottaja kuin kaikki muutkin. Wilkinsonin ja Pickettin (2011, 60) mukaan kun kohtaamme tuntemattoman vuorovaikutustilanteessa, keskeistä on huoli siitä, millaisia sosiaalisia päätelmiä ja arvioita hän meistä tekee. Annoimmeko hyvän kuvan itsestämme? Tämä haavoittuvuus on modernin psyyken osa, ja se juuri ruokkii kulutushenkistä elämänasennetta. *Paholaisen haarukassa* moderni psyyke on alistainen kapitalistiselle järjestelmälle ja psyyken muotoutuminen tapahtuu kapitalistisen järjestelmän asettamien reunaehtojen puitteissa siten, että tavoitteet muotoutuvat ikään kuin miniatyyrikoossa järjestelmän tavoitteiden mukaisiksi. Kapitalistinen järjestelmä perustuu jatkuvaan kasvuun ja jotta tämä kasvu kyettäisiin pitämään jatkuvana, myös ihmisten tulisi kuluttaa ja ostaa jatkuvasti lisää. Samoin kapitalismin arvot siirtyvät järjestelmästä yksilöihin, kuten myös se tapa, miten kapitalistinen järjestelmä kohtelee yksilöitä. Järjestelmän arvojen ja tavoitteiden mukaisesta käyttäytymisestä palkitaan, ja yksilöt ryhtyvät omassa elämässään toimimaan näin toisia yksilöitä kohtaan. He alkavat uskoa siihen, että yksilö on kaiken mitta: ”Olet vastuussa itsestäsi, et muista. Etiikka on sitä, että juuri sinä toteutat itseäsi” (PH, 111).

Jumalan Kyynel on menettänyt luottamuksensa niin yhteiskuntaa kuin parempiosaisiakin kohtaan, jotka hän kokee vastustajikseen elämän mittaisessa kilpailussa. Wilkinsonin ja Pickettin (2011, 75) mukaan eriarvoisuuden kasvaessa ihmiset välittävät toisistaan vähemmän, ihmissuhteet yksipuolistuvat, ihmisten on turvauduttava itseensä ja pyrittävä saamaan itselleen mahdollisimman paljon. Tämä johtaa väistämättä luottamuksen vähenemiseen, sillä epäluottamus ja eriarvoisuus

vahvistavat toisiaan. Sosiaalinen luottamus vaikuttaa yksilöiden ja kansalaisyhteiskunnan hyvinvointiin. Korkea luottamustaso merkitsee, että ihmiset tuntevat olonsa turvalliseksi ja näkevät muut ihmiset yhteistyökumppaneina eivätkä kilpailijoina. Jumalan Kyynel tuntee olevansa syrjäytetty elintasokilpailusta, jossa hänellä ei alkujaankaan ollut kovin kummoista osaa; hän tunsi entisessä työssään olleensa vain ”koneen jatke” (PH, 68). Loukkaavinta onkin ehkä juuri tuon kilpailijan roolin menettäminen: häntä ei voi enää ottaa vakavasti otettavana tekijänä työelämän kannalta. Koska hän on syvästi loukkaantunut, se osoittaa että hän on omaksunut kapitalistisen järjestelmän arvot ja tavat aivan samoin kuin varallisuudenhoitaja Lari Laine tai verkkotuottaja Kari Lehtonen, joista kumpikin on ”valkoihoinen, keski-ikä kynnöksellä oleva keskiluokkainen mies, kaiken mitta” (PH, 179).

Paholaisen haarukassa menestyneet, varallisuudenhoitaja Lari Laine, verkkotuottaja Kari Lehtonen sekä Lari Laineen sisko, elokuvaohjaaja Laura Laine ja Kari Lehtosen vaimo, sosiologi Saija Lehtonen elävät kaikki toisessa elämänpiirissä kuin Jumalan Kyynel ja taksikuski Klaus. Elokuvaohtaja Laura Laine luonnostelee elokuvaa Jumalan Kyynelestä, joka on toisaalta Laura Laineen kuvitelmaa, toisaalta todellinen hahmo teoksen todellisuudessa. Tämä erottelu alleviivaa piirien erilaisuutta ja menestyneiden tapaa muuttaa häviäjät teoreettiseksi ainekseksi sen sijaan että nämä aidosti kohtaisivat ”elokuvahenkilönsä” todellisuudessa. Wilkinsonin ja Pickettin (2011, 69) mukaan eriarvoisuus jakaa yhteiskuntaa tehokkaasti. Meillä on tapana ystäväystyä samalla tulotasolla olevien kanssa. Mitä vähemmän olemme tekemisissä erilaisten ihmisten kanssa, sitä vaikeampi meidän on heihin luottaa. Paikkamme sosiaalisella arvoasteikolla vaikuttaa siihen, kenen katsomme kuuluvan joukkoon ja kenen emme, eli ketkä ovat meitä ja ketkä heitä. Tämä vaikuttaa kykyymme samastua muihin ihmisiin ja tuntea empatiaa heitä kohtaan. Sen lisäksi, että *Paholaisen haarukan* jaot kulkevat sosiaalisen statuksen, aseman ja omistamisen mukaan, myös menestyneillä on omat jakonsa, mutta nämä ovat jakoja yksilöiden välillä, sillä jokainen menestynyt henkilö on kilpailemassa samoista niukoista resursseista. Tätä pessimististä kuvaa hahmottaa varallisuudenhoitaja Lari Laine: ”Juna kiittää vinhaa vauhtia eteenpäin. Toinen hiukkanen on maassa, toinen kuussa. Mahdollisuutta hiukkasten keskinäiseen vuorovaikutukseen ei ole. Sama aika kuluu eri tavalla” (PH, 139).

Tietotekniikan kehitys kapitalismin kehityksen aisaparina on saanut aikaan sen, että ihmiset menettävät oman merkityksensä muuttuessaan osaksi kapitalistista järjestelmää ja teknistä kommunikointiverkostoa. Verkkotuottaja Kari Lehtonen miettii tietokoneiden kautta tapahtuvan kommunikoinnin ongelmaa:

Jos kone oli lähellä, ihminen ei ollut.

Kirjoitukset olivat täynnä tyydyttämättömiä tarpeita, katkeruutta, inhimillistä puutetta; niiden kirjoittajat istuivat koneillaan silloin kun heidän olisi pitänyt tehdä muuta, sitä mihin elämä oli tarkoitettu.

Verkon piti saattaa ihmiset yhteyteen toistensa kanssa, mutta todellisuudessa se teki heistä yksinäisiä olentoja.

He olivat maan alle painettujen uskonsotureiden lahko, jonka jäsenet heristivät nyrkkiä maan pinnalla eläville.

Jos joku avasi kiven haudan edestä ja katsoi.

Heitä oli miljardeja, mutta heillä oli vain yksi ääni. (PH, 160.)

Tietotekninen kehitys irrottaa ihmisiä toisistaan, abstrahoi jossakin määrin verkossa olevien ihmisten ajattelua ja saa ihmiset näkemään toisensa teoreettisina olioina, osana tietokoneilla pelattavaa peliä, sosiaalisuutta jossa ei tarvitse kohdata ketään. Tietoteknisen kehityksen voi nähdä tuottavan samankaltaista sosiaalisuutta kuin kapitalistinen järjestelmä, jossa se on pitkälti kehittynyt: järjestelmä on harmaa, tuntematon, persoonaton, mutta ihmiseen voimakkaasti vaikuttava. Jussi Ojajärven ja Liisa Steinbyn (2008, 8) mukaan tuotantotapa ja yhteiskunnallisen järjestyksen muoto vaikuttavat siihen, miten ihminen kokee maailman ympärillään. Talous on yksi yhteiskunnallisen toiminnan ja kehityksen määräävistä tekijöistä, mikä on vaikuttanut yhteiskuntaelämään kuten myös yksilöiden toiminta- ja kokemustapoihin. Persoonallisuus on rahanarvoinen etu, ja siksi jokaisen on muokattava itsestään haluttava, rahanarvoinen hyödyke, jonka avulla tehdä tulosta (Steinby 2008, 51). Yhteiskuntamuodostuman muuttumisen mukana muuttuu ihmisen jokapäiväinen ympäristö ja arkiajattelu (Karkama 1979, 48).

Paholaisen haarukassa on tyypillistä, että talouselämän termit valtaavat alaa henkilöiden kielenkäytössä myös sosiaalisella areenalla. *Paholaisen haarukan* henkilöiden tunne-elämän merkitys ihmissuhteissa käytännöllistyy arkiselle sijoitustasolle, koska kapitalistinen järjestelmä vaatii että kaiken on oltava mitattavissa ja mahdollisimman paljon on oltava sijoitettavissa tehokkuuden areenalle. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kuvaa rakkauden merkitystä:

Siitä, etteikö sitoutuminen ja rakkaus käytännössä tarkoittanut samaa kuin investointi, minulla ei ollut missään vaiheessa harhakäsitystä. Riskiä, tappion, häviämisen vaaraa minulla ei ollut, toisin kuin sekä Saija että Kari Lehtosella, jotka olivat toisilleen pelkkiä riskejä, hajauttamattomia kohteita, joiden arvonkehitys oli voimakkaassa keskinäisessä riippuvuussuhteessa. (PH, 108.)

Yleisesti ottaen *Paholaisen haarukan* henkilöiden sosiaaliset suhteet eivät sinänsä pohjautu luokkajakoihin, vaan rahan määrään. Näin on siitä huolimatta, että luokkajaot eivät ole menettäneet merkistystään yleisellä tasolla, eikä *Paholaisen haarukan* kuvaama kapitalistinen todellisuus ole tästä poikkeus. Tätä käsitystä perustelen sillä, että niin kauan kuin on ihmisiä eri tuloluokissa, ja näiden tuloluokkien edut ovat jossakin määrin ristiriidassa, ei voida väittää luokkien hävinneen minnekään. Termi 'luokka' kuitenkin viittaa jossakin määrin kiinteään ihmisjoukkoon, mutta

tällaista kiinteyttä ei *Paholaisen haarukassa* voi havaita, vaikkakin on todettava, että ideologiselta pohjalta tarkasteltuna teoksesta välittyy selkeä ideologinen sisältö toisaalta keskiluokan kapitalismin analyysin ja toisaalta yksin jääneen Jumalan Kyynelen epätoivon kautta. Mutta jos ajatellaan individualistista jakoa, jossa ryhmiä ei varsinaisesti ole vaan kaikki toimivat ainoastaan oman etunsa mukaisesti, voitaisiin yksinkertaistaa teosta liikaa. Tämä individualistinen tulkinta antaa tulokseksi vain sen, miten kapitalismia pyritään markkinoimaan edelleen järjestelmänä jossa jokainen on oman onnensa seppä, - ja samalla kilpailuasetelmassa suhteessa jokaiseen toiseen yksilöön. *Paholaisen haarukan* sosiaaliset suhteet ovat alisteisia kapitalistiselle järjestelmälle ja niitä leimaa epäsuorasti materiaallinen kilpailu työstä, asemasta ja rahasta, joiden niukkuus asettaa toimintamallin, josta ei voi poiketa. Ojajärvi ja Steinby (2008, 10) toteavat, että uusliberalismi korostaa kilpailukykyä ja suhdanteita ja näkee markkinat tavoiteltavimpana sosiaalisen toiminnan mallina, organisointitapana. Tällaisen sosiaalisen toiminnan soveltaminen kapitalismissa johtaa *Paholaisen haarukassa* jyrkkiin rajanvetoihin, joiden seurauksena erilaiset ihmiset eivät kohtaa toisiaan. Jouko Kajanojan (2002, 160) mukaan olosuhteet, joissa on edellytyksiä erilaisten ihmisten kohtaamiselle, ovat tie menestykseen ja hyvinvointiin. Jyrkät yhteiskunnalliset jaot ovat menestyksen este ja ne murentavat sosiaalista pääomaa sekä estävät erilaisuuksien luovan ja rikastavan vaikutuksen. Tätä Kajanoja pitää yhteiskunnallisten jakojen tuhoisuuden ytimenä.

Paholaisen haarukassa kapitalistisesti määräytynyttä sosiaalisuutta uhkaavat toisaalta Jumalan Kyynelen väkivalta ja toisaalta järjestelmän sisältä tulevat, sitä kritisoivat varallisuudenhoitaja Lari Laineen ja verkkotuottaja Kari Lehtosen ajatukset. Järjestelmästä erotettu Jumalan Kyynel toimii, mutta sekä itsensä että järjestelmän muuttamisen kannalta väärin ja huonosti, kun taas keskiluokkaiset Lari Laine ja Kari Lehtonen eivät toimi lainkaan, mutta tosin ajattelevat sitäkin enemmän, vaikka juuri heillä voisi nähdä olevan jonkinlaisia mahdollisuuksia muuttaa järjestelmää sisältäpäin. Yhteistä kaikille *Paholaisen haarukan* henkilöille on, että he näkevät järjestelmän enemmän tai vähemmän muuttumattomana. Sosiaaliset suhteet sellaisina kuin ne kapitalismissa ovat, ovat annettu ja valitettava totuus, jota ei käy muuttaminen.

3.2. Hauras subjekti kapitalismin maailmassa

Paholaisen haarukan miehet ja naiset tuntevat olevansa (kapitalistisen) maailman armoilla, vaikka kukin Jumalan Kyyneltä lukuunottamatta ”varustautuu” kapitalistisessa kilpailussa omalla tavallaan ja mahdollisuuksiensa mukaan. Ihmiselämä näyttäytyy teoksessa jokseenkin alttiina

vastoinkäymisille ja onnettomuuksille, joita ei kapitalistinen järjestelmä lupauksineen kykene poistamaan, ja joiden keskellä yksilö on hauras. Varallisuudenhoitaja Lari Laine luettelee erilaisia riskejä:

Yhteiskunta koostuu riskeistä ja riskinotosta: ruoan alkuperä ja puhtaus, terrorismi, ennakoimaton väkivalta, sairaudet, sairaalabakteerit, virukset, liikenneonnettomuudet, osakekurssien volatilititeetti. Toisia riskejä on kontrolloitava, toisten ottamiseen kannustetaan. Vähiten riskiä ottavat ne, joilla on varaa olla ottamatta.
Me valitsemme erilaisten riskien välillä ja asetamme niitä järjestykseen. (PH, 88.)

Kapitalistinen järjestelmä näyttäytyy pelinä, jossa riskien ottamisen säätelykyky tai vaihtoehtoisesti mahdollisuus ja kyky olla kokonaan ottamatta niitä, ratkaisee. Raha ja varallisuus takaavat tilanteen, jossa voi välttyä riskien ottamiselta, ja tässä mielessä ne tuovat mukanaan turvatumpaa ja helpompaa elämää tiettyyn rajaan saakka, jonka jälkeen jokainen on elämänsä suhteen tavallaan ”samalla viivalla”, sillä elämään kuuluvia riskejä ei voi aina kontrolloida.

Karkaman (1994, 132) mukaan naturalistisessa mielessä yksilön itseidentiteetti on itsetuntoa ja luottamusta omiin voimiin ja paremmuuteen taistelussa muita vastaan. Se joka ei selviä olemassaolon taistelussa, tuhoutuu kuin sairas ja vanha eläin tai hänet suljetaan heikompana astiana pelin ulkopuolelle. Sulkeminen turvapaikkaan, *asylumiin*, perustellaan sekin näennäisen humanisti. Tällainen yksilö on kykenemätön toimimaan yhteiskunnallisissa kehyksissä, mutta hänelle annetaan turvapaikka, jossa hänen ei tarvitse osallistua yhteiskunnalliseen, kapitalistisen järjestelmän sisältämään kilpailuun ja siten hän on näennäisesti myös turvassa. Hänen asemansa on turvattu, vaikkakin hänen mahdollisuutensa elintasokilpailussa on samalla typistetty minimiin.

Paholaisen haarukassa ei esitetä humaaneja perusteluja Jumalan Kyynelen sulkemiselle ulos, vaan ulossulkemisen prosessi on automatisoitunut: Jumalan Kyynel valitsee häviäjän osan, koska hänen k u u l u u valita se. Hän on sellainen, jolla ei ole työtä, itseidentiteettiä, asemaa, itsetuntoa, itsekunnioitusta. Tämä johtuu siitä, että kapitalistinen järjestelmä on opettanut s o s i a l i s e s t i työttömälle työttömän häviäjän osan näytelmässä, jota Jumalan Kyynel ei yksin kykene muuttamaan. Jumalan Kyynel ajattelee, että järjestelmä on aiheuttanut hänen suistumisensa.

Pahan olon poistamiseksi hänelle oli tarjottu samoja asioita, jotka olivat aiheuttaneet sen. Järjestelmä, joka oli tehnyt hänet sairaaksi, lupasi poistaa hänen sairautensa. Epäilemättä joku teki hänen ahdistuksellaan rahaa. (PH, 9.)

Hän uskoo, että kapitalistinen järjestelmä vaikuttaa hänen psyykeensä taannuttavasti siten, että tuo taannuttaminen voidaan tulkita sosiaalisen opettamiseksi:

Hänet taannutettiin ensin lapsen, sitten eläimen asteelle.
Eläin oli vangittu, mutta ei tapettu.

Muuten järjestelmä ei näkyvästi puuttunut hänen elämäänsä, yhtä vähän kuin se halusi puuttua hänet kadulle paiskanneen pörssiyhtiön päätöksiin ja toimintaan. (PH, 69.)

Paholaisen haarukassa on nähtävissä, kuinka sidonnaisia sen henkilöt ovat sosiaalisuuteen ja sosiaalisuuden kautta määrittymiin itsetulkintoihin. Jumalan Kyynel puhuu ”niistä”, jotka ovat tehneet hänelle pahaa. Hän identifioi toisin sanoen sosiaalisesti vaikeuksien syyn ”joihinkuihin”, vaikka ei tarkkaan näytä tietävänsäkään, keitä nämä ”jotkut” ovat:

Ne kohtelivat häntä huonosti, ja siksi vihasivat, halusivat hänet äkkiä pois.

Ne tekivät hänet sairaaksi ja sanoivat että hän on sairas. Hänet liitettiin sairauskertomukseksi sairauskertomusten paisuvaan ja sähköiseksi muuttuvaan arkistoon.

Hän ei kantanut enää elämää. Hänessä oli käynnistetty korkeaenergisien säteilyn prosessi. Se tuhosi aineenvaihdunnan ja elävän kudoksen.

Hän oli titaania, johon tassut eivät enää tarttuneet.

Ne hävittivät hänen olemassaolonsa perusteet ja toivoivat, että hän olisi lakannut olemasta.

Hän oli muistutus siitä, että ne olivat tehneet hänelle pahaa.

(PH, 70.)

Jumalan Kyynelen tapa hahmottaa paikkansa on myös ideologian seurausta, tässä tapauksessa kapitalistisen. Louis Althusserin (1984, 120) mukaan ideologia ei ilmaise yksilöiden olemassaoloa hallitsevien todellisten suhteiden järjestelmää, vaan heidän kuvitteellista suhdettaan niihin todellisiin suhteisiin, joiden alla he elävät. Jumalan Kyynel on muodostanut kuvitteellisen ”vastakkaisen osapuolen”, joka on syntynyt hänen kokemuksistaan hyvin ja myös huonosti menestyvistä ihmisistä, jotka ovat omaksuneet kapitalistisen järjestelmän niin kuin jokainen, joka elää kapitalistisessa talousjärjestelmässä, olipa tämä sitten voittaja tai häviö. ”Hyvät” ovat niitä, joiden maailmaan hän ei enää yllä. ”Huonot” taas ovat niitä, joihin hän ei halua kuulua, sillä hän haluaa säilyttää sosiaalisuutensa työssäkävien, terveiden joukossa. Kumpikin ryhmä on Jumalan Kyynelelle siis ”vastakkainen”, koska toiseen hän ei yllä, toiseen ei halua kuulua, ja näin hän jää yksinään edustamaan tätä ”vastakkaisuutta”. Hän joutuu ”vastakkaisuuteen” suhteessa menestyneisiin ja huonosti menestyneisiin. Tämä on kapitalistisen ideologian individualistinen ansa, johon Jumalan Kyynel paikallistuu.

Jumalan Kyynelellä on lisäksi tietty suhtautuminen kapitalistisen järjestelmän ideologiaan kokonaisuutena, jonka hän on koonnut kokemuksistaan ja sosiaalisesta ymmärryksestään. Jussi Ojajärven (2006, 45) mukaan Althusser selittää yksilön kääntymistä ideologisen kutsun puoleen siten, että tuo kutsu vetoaa yhtenäisyyden tarpeeseen antaen mahdollisuuden todellisen sosiaalisen tilanteen idealisointiin (ks. Althusser 1984, 118–137). Jumalan Kyynel on omaksunut ideologisen ajattelumallin, koska sen omaksuminen vetoaa hänen sosiaalisuuteensa suhteessa menestyneisiin henkilöihin. Näistä hän kuitenkin on tullut erotetuksi työnsä menettämisen kautta, ja juuri siksi hän potee tuskaa eikä kykene samastumaan toisiin vastaavan kohtalon kokeneisiin, eikä tietenkään

menestyneisiinkään. Toisin sanoen hänen oma sosiaalisuutensa on uhattuna. Hänen sosiaalisuutensa taas on osa hänen identiteettiään, eikä hän ole riittävän nopea, jotta voisi muuttaa potkut saatuaan identiteettiään välittömästi siten, että se kehittyisi positiiviseen suuntaan. Siksi hänen on omaksuttava negatiivinen työttömän ja sairaan identiteetti, mikä tapahtuu suuremmin ponnistelematta, koska se tulee hänelle annettuna sen kapitalistisen ideologian kautta, jota hänen on pakko ylläpitää ajattelussaan, jotta hänen identiteettinsä pysyisi edes auttavasti koossa. Althusser (1984, 129) toteaa, että kaikki ideologia kutsuu yksilöitä konkreettisiksi subjekteiksi subjektin käsitteen välityksellä. Ideologialla on toisin sanoen konkretisoiva voima ja sen kutsu tuottaa subjektiutta, jota ilman Jumalan Kyynel ei voi elää. Hänen on hankittava tuo subjektiutensa keinolla millä hyvänsä, eikä hän voi siirtyä ideologian tuolle puolen ilman voimakasta identiteetin menetystä, joka tapahtuisi mikäli hänen onnistuisi luopua kapitalismin ideologiasta ja näin lakata määrittelemästä itseään tuon ideologian kautta työttömäksi ja sairaaksi.

Jumalan Kyynelen kipu on aktiivista, kun taas verkkotuottaja Kari Lehtonen kuvaa keskiluokkaista elämää passiivisemmin eletäväksi seuraavasti:

Virran sumeana pääjuonteena kulki aluksi viaton, hellyttävä tapahtumattomuus, tai pienet inhimilliset tapahtumat, sitten tylsyydeksi muuttuva tosiasia, että yleisesti ottaen ihmisille ei tapahtunut mitään. He olivat loukussa toimistoissaan, projekteissaan ja kodeissaan. (PH, 53.)

Verkkotuottaja Kari Lehtonen kokee arjen harmaaksi tapahtumattomuuden jatkumoksi, joka on kumoamaton. Karkaman (1998, 140) mukaan jos yhteiskuntaa tarkastellaan vain pelin ja pelin hengen valossa, ihminen näyttäytyy viime kädessä kärsivänä, passiivisena olentona, jolla ei ole mitään todellisia mahdollisuuksia muuttaa maailmaa laadullisesti paremmaksi. *Paholaisen haarukan* keskiluokkaiset varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen eivät usko, että yhteiskuntaa tai elämää voisi todella muuttaa paremmaksi; kapitalistinen järjestelmä, joka sisältää oletusarvoisesti pelin ja pelin hengen, sulkee tien muutoksilta siksi että kaikki tapahtuu pelin sisällä, eikä peli voi milloinkaan loppua tai muuttua, sillä pelin loppuminen tai muuttaminen vaatisi käytännössä uuden pelin aloittamista, eikä sellaista ole näköpiirissä sosialismin luhistuttua. Toisin sanoen, kapitalismin periaatteisiin kuuluu jatkuva kasvu, jonka voi nähdä toteutuvan pelin ja pelaamisen kautta. Toimijat kilpailevat ja pelaavat keskenään, eikä peli voi koskaan loppua muuten kuin itse kapitalistisen järjestelmän romahdukseen. Tämä taas vaatisi tilalle uudenlaista yhteiskuntajärjestelmää ja sen myötä uudenlaista peliä. *Paholaisen haarukassa* peli on staattisessa vaiheessaan, sen henkilöt ovat lukinneet itsensä asemiinsa. Mutta he ovat tietoisia pelin tilanteiden mahdollisesta uhkaavastakin muuttumisesta. Verkkotuottaja Kari Lehtonen kertoo:

Hän [Kari Lehtonen] kuului keskiluokkaan, jonka kohtalo tulisi olemaan kova.
Joka hävitettäisiin maan päältä.

Keskiluokka hävitti.

Keskiluokalla oli aina teetetty likaiset työt ja se oli aina lopulta ollut myös uhri. Sen varaan rakennettiin petos, voitot ja tappiot. (PH, 179.)

Paholaisen haarukan henkilöt haluavat tulla kokonaisiksi, vaikka ajalle on ominaista vaatimukset jatkuvasta muuttuvuudesta, liikkuvuudesta ja epävarmuuden sietokyvystä, jotka osittain toimivat tätä kokonaiseksi tulemista vastaan. Varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa:

Kokonaisiksi ihmiset haluavat tulla ja palautua, kokonaisiksi ja kokonaisuuden osiksi, se pyrkimys ja tahto on rakennettu heidän sisäänsä. Alku on kaikilla eliöillä ja olennoilla yhteinen, jaettu, myös ihmisillä: yksisoluisesta organismista kohti kokonaisuutta, eheyttä. Sillä raskaalla taipaleella he tarvitsevat muita vajavaisia, toisia ihmisiä. Heidän on kerättävä toisistaan voimaa jotta he jaksaisivat hajota, saatava ja annettava rakkautta, jotta kaikki voisi päättyä. (PH, 171.)

Tämä 'kokonaiseksi tuleminen' vaatii ihmissuhteita ja elämänhallintaa, joka toteutuu *Paholaisen haarukassa* vaillinaisesti, eikä Jumalan Kyynelen kohdalla lainkaan. Richard Wilkinsonin ja Kate Pickettin (2011, 95) mukaan jos emme hallitse elämäämme, se vaikuttaa fyysiseen terveyteemme. Lisäksi siihen vaikuttavat onnellisuus, pessimismi ja optimismi sekä mahdollinen vihamielisyytemme ja aggressiivisuutemme muita ihmisiä kohtaan. Psykkisellä hyvinvoinnillemme on suora vaikutus terveyteemme, ja jos sosiaalinen asemamme on alhainen, on todennäköisempää, että tunnemme itsemme voimattomiksi sekä onnettomiksi ja ajattelemme pessimistisesti. Jumalan Kyynel on sairas, ja tämän sairauden takana voi hahmottaa myös sosiaalisia syitä, kun taas varakkaat henkilöt eivät kerro sairastavansa mitään; Jumalan Kyynel on aggressiivinen, kun taas varakkaammat henkilöt ovat pikemminkin puolustuskannalla suhteessa elämään ja toisiin ihmisiin, sillä heillä on riittävästi kaikkea sellaista, jonka voi menettää.

Wilkinson ja Pickett (2011, 227) kirjoittavat edelleen, että koska saman lajin jäsenillä on samat tarpeet, niistä voi tulla toistensa pahimpia kilpailijoita, jotka taistelevat kaikesta: ruoasta, suojasta, parittelukumppaneista, mukavasta sopeesta ja pesäpaikasta – elämän niukoista mukavuuksista ja välttämättömyyksistä. *Paholaisen haarukassa* tämä alituinen taistelu vaikeuttaa luottamuksen syntymistä henkilöiden välille. Luottamus on ihmissuhteiden luomisen perusta. Kaj Ilmosen (2004, 130–131) mukaan annettu luottamus kytkeytyy yleensä tiheään vuorovaikutukseen ja johtaa helposti jakoon me/he. Jos näin käy, luottamus ei yleisty eikä myöskään kasvata sosiaalista pääomaa. Se voi jopa heikentää sitä, jos jako ”meihin” ja ”heihin” johtaa pahoihin ristiriitoihin. Luottamus voi yleistyä jos tämä jako ei ole tiukka vaan sallii ryhmärajojen ylittämisen. Mutta se miten kauas yleistyminen ulottuu, liittyy aina vallitseviin poliittisiin ja taloudellisiin suhdanteisiin. *Paholaisen haarukan* menestyjät ovat linnoittautuneet kapitalistisen järjestelmän heille suomiin aseisiin, he mielestään perustelevat toimintansa ja asemiansa oikeudellisuuden vankasti. Luottamus

ja kilpailu näyttävät olevan ristiriidassa keskenään. Tämä ristiriita vaikeuttaa *Paholaisen haarukassa* ihmissuhteita toisaalta varakkaiden henkilöiden suhtautumisessa Jumalan Kyynelen kaltaisiin paikkansa menettäneisiin ja toisaalta ne vaikeuttavat varakkaiden suhteita toisiinsa. Kummassakin tapauksessa raha tai sen puute aiheuttaa ongelmia sosiaalisessa kanssakäymisessä.

Paholaisen haarukan kuvaamassa kapitalistisessa järjestelmässä yksilön tulisi samanaikaisesti olla vahva individualisti ja toimia omaksi edukseen sekä toisaalta toimia juuri niin kuin kaikki muutkin: osallistua rahan ja omaisuuden maksimaaliseen hankkimiseen, jotta talous kokonaisuutena menestyisi. Näissä olosuhteissa kilpailu on väkisininkin kova. Ilmosen (2004, 132) mukaan yleistynyt luottamus lienee vahvimmillaan, kun se saa tuekseen yhdessä jaetun moraalisen avaruuden, joka yhdistää ”meitä” ”heihin”, vaikka näkemyseroja olisikin. *Paholaisen haarukassa* moraalinen avaruus yhdistää kyllä menestyjiä, mutta ei avaudu häviäjille. Yleistynyttä luottamusta ei ole päässyt syntymään, eikä yhdessä jaettua moraalista avaruutta ole. Näin kapitalistinen järjestelmä ei ole vahvimmillaan, eikä sitä ole yleisen luottamuksen kautta hyväksytty. Häviäjät näkevät moraalin eri tavalla kuin menestyjät, vieläpä niin että häviäjien mielestä kapitalistinen järjestelmä ei toimi moraalisesti oikein. Jumalan Kyynelen ajattelu on kaukana ylevistä moraalisisista ajatuksista:

Nyt hänen olonsa ei parantunut, vaikka hän olisi tehnyt mitä, syönyt pillereitä, juonut, oksentanut. Piirustukset olivat tyhjä valkea paperi, josta hänet oli poistettu niin kuin hän ei olisi koskaan niissä ollutkaan. Tuolle paperille ei ollut tarkoitus kirjoittaa hänestä uusimpia ja kauneimpia sanoja, hänen sivuhistoriansa hävitettiin. Hänet purettiin osiin, hänen kaavansa tyhjennettiin, mutta hänet haluttiin ainoastaan pyyhkiä pois, ei luoda uudelleen. (PH, 147.)

Yksi *Paholaisen haarukasta* nousevista keskeisistä kysymyksistä on se, onko kapitalistisella järjestelmällä oikeus pakottaa jokainen hyväksymään järjestelmän arvot, silloinkin kun järjestelmä saattaa jonkun itsensä ulkopuolelle. Tämä rakenteellinen väkivalta ei voine olla puolustettavissa ainoastaan sillä, että k o k o n a i s u u t e n a järjestelmä toimii hyvin ja enemmistöä palkitsevasti. Johan Norberg (2004, 77) ajattelee, että tavoiteltavan asian pitäisi olla parempi elintaso, ei se, kuinka hyvin menee verrattuna muihin. Tärkeää on, että niin monella kuin mahdollista menisi paremmin, eikä ole huono tulos, vaikka joillakuilla menee paremmin nopeammin kuin toisilla. Toisin sanoen ratkaiseva kysymys ei olisi se, että talouskasvu merkitsisi sitä, että eriarvoisuus samalla kasvaa. *Paholaisen haarukassa* Jumalan Kyyneellä ei ole mahdollisuuksia tarjota muille mitään, kun taas kapitalistisen järjestelmän puolella olevat henkilöt joutuvat käytännössä jatkuvasti perustelemaan itselleen ja muille katsantokantojaan ja sitä, kuinka pakonomaisesti kapitalistinen järjestelmä asettaa heidät oikeisiin paikkoihinsa siten, ettei todellista mahdollisuutta voi järjestelmän muuttamiseen olla olemassa. Norberg ei ota huomioon yksilökohtaista tilannetta, vaan

esittää asiansa yleisen vaurastumisen näkökulmasta, ja tämä näkökulma *Paholaisen haarukassa* kyseenalaistuu niin moraalisesti, eettisesti kuin älyllisestikin.

Kalle Haatasen (2004, 144) mukaan kun yhteiskunnallinen kiinteys on kadonnut, ihmisten välinen kilpailu on säilynyt ja kiihtynytkin. Ei ole siirrytty jonkinlaiseen liikkuvaan markkinatalouteen, joka tuhoaisi ihmisten väliset luokkaerot. Nämä luokkaerot ovat muuttuneet yksilöiden välisiksi, ja yksilöistä on tullut kykenemättömiä vastaamaan markkinatalouden joustavuusvaatimuksiin. Juuri luokkaerojen muuttuminen yksilöiden välisiksi pirstoo *Paholaisen haarukan* yhteiskunnallisen tematiikan kärjistymään me-he- akselille, jossa siis jaetaan ihmiset ”meihin” ja ”heihin” eli ystäviin ja vihollisiin. Tämä tapahtuu kuitenkin yksilötasolla, jolloin menetetään entisaikojen luokkakäsite ja joudutaan kiinnittytymään ongelmallisiin moraal-, oikeus- ja velvollisuusmääritelmiin. Zygmunt Bauman (1996, 161) esittää, että joukko keskenään toisensa poissulkevia oikeuksia ja velvollisuuksia, moraalisia merkityksiä ja käyttäytymistä koskevia periaatteita erottaa ystävät ja viholliset toisistaan. Ulkopuolisen vihollisten piirin kanssa rakennetut suhteet, jotka eivät vahvista identiteettiä, rajoittavat ystävien sisäpiirin oletetun jäsenyyden tarjoamaa identiteettiä. Ystävien ”meisyys” voi kiittää materiaalisuudestaan vihollisten ”heisyyttä”. Identiteettiä uhkaavat tunkeilevat viholliset, voimien heikentyminen ja tarkkaavaisuuden herpaantuminen, ja siitä käydään jatkuvaa kamppailua, koska se on yleensä hauras ja epävarma. Ja juuri siksi me-puheen pitää jatkua. *Paholaisen haarukassa* me-puhe tarvitaan erottamaan identiteetti niistä, jotka eivät jaa syvemmän asteista kuuluvuutta kapitalistiseen järjestelmään, vaan erottautuvat siitä erilaisten moraalisten, eettisten ja myöskin älyllisten käsitysten kautta. Kapitalistisessa järjestelmässä elävien voittajien ja myöskin samaisessa järjestelmässä elävien häviäjien ongelmaksi muodostuu se, että nämä eriävät käsitykset ovat muodostuneet reaktioksi kapitalistisen järjestelmän luomiin pakkoihin, eivätkä ne näin ollen ole vapaan valinnan tuote. Voittajat joutuvat näin siloittelemaan näkemyksiään ja häviäjät joutuvat vastoin tahtoaan avoimeen konfliktiin kapitalistisen järjestelmän kanssa. He haluaisivat elää rauhassa, mutta se ei ole mahdollista, koska heidät on suljettu järjestelmän laitamille tai osittain ulkopuolelle.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen perustelevat asemansa oikeutusta myös sillä, että maailmassa kaikki on joka tapauksessa enemmän tai vähemmän epävarmaa, ja kaikki ovat siksi tavallaan samassa veneessä; kuolema, onnettomuudet ja sairaudet voivat koskettaa jokaista, olipa kyseisellä henkilöllä rahaa, töitä ja asema tai ei. Tämän myöntää myös Jumalan Kyynel, mutta se ei mitenkään helpota hänen elämäänsä:

Käry kävi liian sakeaksi hetkellä, jolloin olisi pitänyt nähdä tosiasia, että suuri osa maailman

talouskasvusta jo perustui uhkaan ja pelkoon ja että hänellä oli tässä speaktaakkelissa rooli. Että tuottavuutta määrittivät entistä enemmän odottamattomat ja ennustamattomat käänteet, katastrofit, hätätilanteet, ja kyky vastata niihin.

Käry oli läpitunkematonta silloin, kun olisi voinut nähdä, että joku sai rahaa siitä että hän oli riski. (PH, 71.)

Jumalan Kyynel kokee kaikesta huolimatta yhteisyyttä siinä mielessä, että hän näkee maailmallisen uhan ja pelon. Hän näkee, että hänellä on rooli kapitalistisessa järjestelmässä joka tapauksessa, vaikka hän ilman rahan ansaitsemismahdollisuutta mielessä onkin järjestelmästä poistettu. Mutta tämä yhteys menestyneisiin ”meihin” on hauras ja negatiivisesti määrittynyt, pikemminkin ”meidän” tilalle nousee uhkaava ”he”. Toista ”me”- klaania tasapainottamaan tilannetta ei Jumalan Kyynelen osalta oikein pääse syntymään, koska tämä näkee tilanteensa kovin yksilöllisesti, liian yksilöllisenä jotta kykenisi yhdistämään voimansa muiden työttömien ja sairaiden kanssa. *Paholaisen haarukassa* ei toisin sanoen konkretisoidu luokkakajo, vaan yksilöllinen putoaminen. Pudonnut Jumalan Kyynel tunnustaa kapitalismin ”uskontoa”, joka sanoo, että ’jokainen on oman onnensa seppä’. Jumalan Kyynel elää välitilassa, joka Karkaman (1994, 209) mukaan synnyttää sekä yksilöllisen että kollektiivisen subjektiivisuuden kriisin, mikä puolestaan pakottaa etsimään uutta identiteettiä. Tällainen välitila syntyy, koska Jumalan Kyynel ei osaa vielä identifioitua mihinkään, vaan on ’kahden vaiheilla’. Karkama (1998, 36–37) kirjoittaa myös, että elämän alkuperäinen, kesyttämätön energia tunkeutuu yksilön tajuntaan rajatilanteissa, jolloin yksilö joutuu elämän rutiinien ja käytännön toiminnan ulkopuolelle. Yksilö on hyvän ja pahan sekä järjellisen ajattelun ja käytännön intressien ulottumattomissa ja välittömässä kosketuksessa elämän voimaan ja samalla alkuperäiseen itseysteensä. Hän menettää subjektiivitensa ja identiteettinsä, antautuu elämän voimille ja kieltää näin entisen minuutensa saavuttaakseen itseytensä yhteydessä maailmaa hallitsevaan energiaan. Nämä rajatilanteet aiheuttavat nimetöntä kauhua ja ahdistusta. Yksilö tuntee olevansa salaperäisten ja uhkaavien voimien armoilla, joille hän ei oikein tunne voivansa mitään. Jumalan Kyynel on menettänyt rutiininsa, eikä jaksa välittää siitä, mikä on hyvää ja mikä pahaa. Hän tuntee vihaa ja epätoivoa, jotta voisi säilyttää edes osan identiteetistään samalla kun hänen tulee rakentaa uutta, josta hän ei vielä ole tietoinen. ’Salaperäisiä ja uhkaavia voimia’ ovat järjestelmän ohella menestyneet ihmiset, kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine, hänen siskonsa elokuvaohjaaja Laura Laine ja heidän isänsä, samoin verkkotuottaja Kari Lehtonen ja esimerkiksi hauskaa pitävä nuori mies kadulla, jonka päähän Jumalan Kyynel iskee olutpullon pahantuulisuuuttaan.

Baumanin (1996, 162) mukaan ”me” on tehty kuulumisesta, hyväksymisestä ja vahvistamisesta, ja se on turvallisuuden tyyssija, joka on erotettu tarkasti, mutta ei koskaan riittävän tarkasti ulkopuolen pelottavasta viidakosta, jota ”he” asuttavat. Tilannetta ei koettaisi turvalliseksi ellei ”meillä”

uskottaisi olevan yhdistävää voimaa, joka kumpuaa hyväksynnästä ja vallasta suojella hyväksytyjä. Identiteetti on kokemuspohjaisesti pysyvä silloin, kun sen takaavat voimat ovat voitolla vihollisista, jotka on konstruoitu identiteetin vahvistamisprosessissa. ”Meidän” palkitsevuus on se, että me olemme vahvoja. Varallisuudenhoitaja Lari Laineella ja verkkotuottaja Kari Lehtosella tämän tapainen me-kokemus on, taksikuski Klausilla vaillinaisesti ja Jumalan Kyyneellä ei lainkaan. Hyväksyntää Jumalan Kyynel ei edes odota, ei taksikuski Klauskaan. Turvallisemmin elävä keskiluokka on erityisesti Jumalan Kyyneelle se pelottava viidakko, jossa pätevät keskinäinen turvallisuus, hyväksyntä ja valta suojella hyväksytyjä. Toisin sanoen keskiluokassa vallitseva vakaus, rauha ja turva näyttävät uhkana Jumalan Kyyneelle, koska hänellä ei ole työtä ja sen mukanaan tuomaa suhteellisen itsenäistä asemaa. Keskiluokka ei aja hänen etujaan vaan mitä suurimmassa määrin hyväksyy hiljaisesti hänen putoamisensa järjestelmään kuuluvana piirteenä ja lisäksi se hyötyy välillisesti siitä, että Jumalan Kyynel joutuu käyttämään kalliita lääkkeitä ja näin osallistumaan kapitalistiseen järjestelmään kuluttajana. Vauraammat hyötyvät välillisesti siitä, että hän ei kykene kilpailijaksi kapitalismin pelissä, vaan putoaa vastaanottajan osaan. Tämä on esteenä hänen identiteettinsä vahvistumiselle. Jumalan Kyynelen identiteettiä takaavat voimat ovat vahvasti häviöllä suhteessa vihollisiin, ”heihin”, ja siksi hän ei kykene toimimaan järjestelmällisemmin tai organisoidummin ja siten rakentamaan identiteettiä, joka voisi olla riippumattomampi kapitalistisen järjestelmän sinnikkäästi vaatimista määrittelyistä. Varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa Jumalan Kyyneestä: ”Jumalan Kyynel on nyt liian hajalla, rikki, levällään, uupunut, jotta hän voisi toimia riittävän määrätietoisesti ja fokusoidusti. Hänet on revitty irti ympäristöstään ja pakotettu kääntymään itseensä, sisäänpäin, eikä hän joka hetki tiedä mihin hän on kulkemassa.” (PH, 89.)

Karkama (1998, 147–148) toteaa, että syrjäytetyt tuomitaan passiivisuuteen ja apatiaan. He ovat usein menettäneet toivonsa. He eivät ole omaa elämäänsä rakentavia subjekteja vaan ihmisarvonsa menettäneitä kohteita. Syrjäytetyn identiteetti on samanlainen paradoksi kuin kuvitelma syrjäytettyjen internationaalista. Syrjäytymisen toisella puolen ovat selviytyjät, ne joiden on pakko uhrata koko elämänsä pelatessaan liberalismien sääntöjen mukaisesti. Ei vain elämä vaan myös aika suhteutuu rahaan, kuten varallisuudenhoitaja Lari Laine kertoo:

Eriaikaisuus, samanaikaisuus, aika ei ollut muuta kuin sitä että kaikki ei tapahtunut samaan aikaan.

Meidän kaupankäyntiämme säätelivät atomikellot, se fyysikaalinen tosiasia että atomi ei ollut ykseys.

Aika saattoi banaalisti olla rahaa, mutta ennen kaikkea se oli *raha*.

Uusi talous, vanha talous, talous.

Vanha raha, uusi raha, pelkkä raha.

Talviaika, kesäaika, aika. (PH, 227.)

Karkama (1994, 195) toteaa, että arki ja työ tekevät tavoitteellisen toiminnan välttämättömäksi ja peittävät ahdistuksen ja kärsimyksen tunteen, mutta juuri tuossa pakkotahtisuudessaan ja suorituspaineessaan jokaisen yksilön elämä on kärsimystä. Passio saattaa ilmetä suorittamisen pakkona tai levottomana ja päämäärättömänä etsintänä. Poikkeuksia ovat ne, jotka eivät missään vaiheessa ole tunteneet putoavansa aktiivisen elämän ulkopuolelle tyhjään tilaan, jossa kaikki toiminnalliset sisällöt menettävät merkityksensä, ja joutuneet miettimään uudelleen elämänsä ja toimintansa mieltä ja merkitystä. Varallisuudenhoitaja Lari Laine miettii paljon kapitalismin ja rahan olemusta ja luonnetta, mutta hänen kaikki toiminnalliset sisältönsä ja elämänsä merkitys eivät suinkaan ole nousseet perinpohjaisen puntaroinnin kohteeksi. Hän kyseenalaistaa analysoidessaan ainoastaan annetun kapitalistisen järjestelmän sisällä piilevän, vältellen liian suuria kysymyksiä, jotka voisivat johtaa kohtalokkaisiin riskeihin tai muutoksiin. Raha on keino saavuttaa lisää subjektiviteettia, kapitalistisessa järjestelmässä jopa ehkä ainoa relevantti keino uusintaa ja tuottaa minuuden sekä identiteetin ristiriidatonta kokemusta – mikäli ajatellaan että kapitalistisessa maassa jokainen joutuu elämään jonkinlaisessa suhteessa kapitalismiin, myös ne jotka voivat mieltää ajattelunsa ja itsensä kapitalismin vastaiseksi tai ulkopuoliseksi. *Paholaisen haarukassa* subjektiviteetin saavuttaminen on sitä helpompaa mitä parempi yhteiskunnallinen asema on ja mitä mutkattomammin kapitalistisen järjestelmän epäkohtiin suhtautuu. Niitä voi kritisoida, mutta on kyse siitä, hyväksyvätkö teoksen henkilöt järjestelmän siitä huolimatta sellaisena kuin se on. Kapitalistisen järjestelmän hyväksyminen ja sen vastustaminen ovat *Paholaisen haarukan* keskeinen ristiriita, jonka ympärillä teos rakentuu sellaiseksi kuin se on. Tästä ristiriidasta nousee myös teoksen satiiri.

3.3. Vieraantuminen, tavanaistuminen ja esineistyminen

Monin paikoin *Paholaisen haarukan* henkilöt näyttävät kadottavan sosiaaliset mahdollisuutensa, koska rahan ja menestymisen eetos on kovin voimakas teoksessa piirtyvässä kapitalistisessa yhteiskunnassa. Henkilöiden luottamus toisiinsa on vähäinen ja he kokevat olevansa enemmän tai vähemmän olosuhteiden puristuksissa siten, että he eivät yksilöinä voi juurikaan vaikuttaa kohtaloonsa. Heidän maailmansa on hyvin sidoksissa heidän työhönsä tai työttömyyteensä, eivätkä varsinaiset omaa itseä tai toista yksilöä koskevat ajatukset pääse pinnalle kovin helposti. Suuri osa heidän ajastaan kuluu pohdiskelussa, joka liittyy tavalla tai toisella heidän asemaansa, sen saavuttamiseen, säilyttämiseen, parantamiseen, siihen sopeutumiseen tai sen menettämiseen. Marko Pyhtilä (2005, 73) kirjoittaa, että vieraantumiseen liitetään tiettyjä määritteitä, kuten

voimattomuus, hallinnan puute, tarkoituksettomuus, eristäytyminen, apatia ja tyytymättömyys. Toisin sanoen ihminen ei tunne olevansa kotona maailmassa, ja tämä maailma tuntuu vieroksuvan häntä. Vieraantuminen sanana implikoi sellaista tilannetta, jossa näin ei ollut, vaan ihminen oli sinut maailman ja luonnon kanssa. Kommunikointi ja ihmissuhteet olivat vapaita ja omaehtoisia, ihminen pystyi toteuttamaan itseään ja maailma oli onnellisempi paikka. *Paholaisen haarukassa* onnellisuutta ei juuri esiinny. Läsä ovat nimenomaisesti Pyhtilän mainitsevat voimattomuus, hallinnan puute, tarkoituksettomuus, eristäytyminen, apatia ja tyytymättömyys, jotka saavat henkilöt alakuloisesti pohtimaan elämää, maailmaa, paikkaansa siinä – ja sitä, että millään alueella muutos ei ole mahdollinen, koska kaikki on determinoitu joko talousjärjestelmän tai luonnon taholta tai näiden yhteistoimin.

Pyhtilän (2005, 74) mukaan vieraantuminen oli seurausta palkkatyöstä, jota tehtiin elämästä varten, ja joka ei ollut täysipainosta elämää. Työläinen tuotti voiman, pääoman, joka irtaantui hänestä ja toimi hänen etujaan vastaan. Ja mitä enemmän hän teki töitä, sitä mahtavammaksi tuo vihamielinen voima muuttui. *Paholaisen haarukka* ilmentää sellaista tilannetta, jossa pääomavalta ei ainoastaan vaadi ihmisiä tekemään töitä, vaan heidän on myös omaksuttava pääoman filosofia (kapitalistinen ideologia). Tämän ideologian omaksuminen johtaa siihen, että heidän on omaksuttava myös kapitalistiseen järjestelmään kuuluva rooli, jonka ylläpitäminen työn tekemisen lisäksi kaventaa heidän vapauttaan, niin ajattelun kuin tekojenkin. Näin tapahtuu myös heidän vapaa-aikanaan kaiken aikaa, ja se merkitsee sitä, että he eivät ole kapitalismin palveluksessa vain työaikana, vaan heidän koko elämänsä muuttuu kapitalismille alisteiseksi. Jumalan Kyynel puolestaan ei käy töissä, mutta se ei pelasta häntä: hän on omaksunut kapitalistisen järjestelmän tarjoaman häviäjän roolin ja käyttäytyy tuon roolin odotusten mukaisesti. Tämä työn, roolien ja ideologisen sitoutumisen pakonomaisuus irrottaa henkilöt heistä itsestään. Menettäessään kosketuksen itseensä he muuttuvat ainakin osittain ideologian heijasteiksi, jotka tukevat vallitsevan järjestelmän oikeuttamista sillä hinnalla, että elämästä ei tule onnellista ja vapaata. Lisäksi kapitalistisen työn ideologiaan liittyvä ajatustyö ei tapahdu ainoastaan työaikana, vaan verottaa suuren osan myös vapaa-ajasta, jolloin vapaa-aikakaan ei ole ”vapaata”. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kertoo rakkauden ja sitoutumisen olemuksesta:

Siitä, etteikö sitoutuminen ja rakkaus käytännössä tarkoittanut samaa kuin investointi, minulla ei ollut missään vaiheessa harhakäsitystä. Riskiä, tappion, häviämisen vaaraa minulla ei ollut, toisin kuin sekä Saija että Kari Lehtosella, jotka olivat toisilleen pelkkiä riskejä, hajauttamattomia kohteita, joiden arvonkehitys oli voimakkaassa keskinäisessä riippuvuussuhteessa. (PH, 108.)

Kapitalistinen ideologia tunkeutuu varallisuudenhoitaja Lari Laineen yksityiselämän ajatteluun tavalla, joka paljastaa hänen vieraantuneisuutensa. Hän tulkitsee investoinnin logiikan kautta tunnesiteitä siten, että läsnä on hänen työnsä ja sen kautta kapitalismin ideologia. Jean Baudrillard (1995, 123) kirjoittaa yksilöstä, joka on subjektiviteetin, vieraantumisen ja itsen sankarillisen haltuunoton katuja ja kärsijä, jolla on mielessä vain minän tekninen haltuunottaminen. Hän on suorituskyvyn, tehokkuuden, stressin ja ajoituksen uskonnon uhri. Tämä liturgia on armottomampi kuin tuotannon liturgia. Se merkitsee täydellistä lihan kidutusta ja peruuttamatonta uhrausta informaation jumalille, yksilön hyväksikäyttöä hänen itsensä toimesta – eli vieraantumisen äärimmäistä astetta. Baudrillard (1983, 6–7) kirjoittaa myös, että massa on se mitä jää jäljelle kun sosiaalinen on täydellisesti poistettu. Varallisuudenhoitaja Lari Laine uudelleentulkitsee sosiaalisen siten, että minuudet ovat teknisiä ja hajoavat massaan, jota rajaavat taloudelliset lainalaisuudet.

Kun kapitalistiset käytännöt yleistyvät, subjekti etäännyy itsestään ja sosiaalisista mahdollisuuksistaan; yhteiskunta vieraannuttaa estämällä sen vapauden toteutumista, jonka mahdollisuuden se samalla luo. Kun vieraantunut työ vieroittaa ihmisen luonnosta ja itsestään, hänen elämäntoiminnastaan, se vieroittaa ihmisen lajista, tekee lajinelämästä hänelle yksilöllisen elämän välineen. (Eagleton 2000/1997, 34–35; Schantz 1996, 88.) Vieraantuminen johtaa väärään tietoisuuteen, jossa yksilö ei voi havaita toimintaansa motivoivia tekijöitä ja toimintansa seurauksia suhteessa muihin. Ihmiset vieraantuvat keskinäisestä toiminnastaan ja voivat huonosti. *Paholaisen haarukassa* vieraantuminen tapahtuu sekä työssäkäyville että työttömälle Jumalan Kyyneelle. Vieraantuminen ei siis ole tässä tapauksessa vain työtätekevien ominaisuus vaan järjestelmälle ominainen piirre, joka koskettaa vaihtelevalla intensiteetillä kaikkien *Paholaisen haarukan* henkilöiden elämää. Seuraavassa on äänessä tulkintani mukaan varallisuudenhoitaja Lari Laine:

Pahoittelen, että minun on hetkeksi palattava teille outoon rahan maailmaan kuvatakseni dialogin perimmäistä luonnetta.

Osakesijoituksen tuotto merkitsee yksittäiselle sijoittajalle yksittäisellä ajanjaksolla samaa kuin omistujan osingot plus myyntihinta miinus ostohinta. Arvonnousu osinkoihin lisätynä muodostaa hänen tuottonsa. Mutta kun hän myy osakkeensa, joku toinen ostaa ne samaan hintaan. Jokaisessa kaupassa on kaksi osapuolta. Sen vuoksi sijoittajat kollektiivina eivät saa osakesijoituksistaan muuta voittoa kuin osingot. (PH, 188.)

Ihmissuhteet paikallistuvat rahan liikkeisiin järjestelmässä siten, että viime kädessä jokainen dialogi voidaan tulkita kaupaksi, transaktioksi. Ihmissuhteet pelkistyvät näiden transaktioiden kokoelmaksi ja tämän taustalla on ajatus siitä, että jokainen ihmissuhde ja tuossa suhteessa käytävä dialogi on vaihtotapahtuma. Tällainen tapahtuma perustuu tavalla tai toisella kaupalliseen hyötyyn tai vaihtoehtoisesti ainakin kaupallisen hyödyn tavalla rakentuneeseen sosiaaliseen, emotionaaliseen, tms. hyötyyn, jota yleisesti voi ihmissuhteissa saada tai ansaita. Toisin sanoen varallisuudenhoitaja

Lari Laine esittää dialogin yleisen teorian rahan maailman termein. Hän uskoo, että dialogi rakentuu hänen kertomallaan tavalla. Louis Althusser (1984/1976, 124) ajattelee, että kun puhutaan kenestä tahansa yksilöstä, tämän yksilön usko on aineellisesti olemassa siten, että se on yhtä kuin hänen aineellisiin käytäntöihinsä sisältyvät, aineellisten rituaalien säätelemät tekonsa. Rituaalinen puolestaan määräytyy aineellisesta ideologisesta koneistosta, josta subjektin ajatukset juontuvat. *Paholaisen haarukassa* henkilöiden ajatukset ovat ideologisesti kapitalistisen järjestelmän hallitsevuudesta johtuneita siten, että ne jatkuvasti tunkeutuvat sosiaalisen ja myöskin emotionaalisen alueille, toisinaan kieltäen näiden alueiden olemassaolon, toisinaan taas selittäen niitä kapitalistisen järjestelmän ideologian kautta. Varallisuudenhoitaja Lari Laine katsoo, että ihminen on vain järjestelmässä toimiva tavara:

Hän [Laura Laine] ei tiedä, että ihminen on tavara jolle määritellään hinta. Thomas Hobbes sanoi että ihmisen arvo on se hinta, jonka kuka vain joutuisi markkinoilla maksamaan oikeudesta käyttää tämän kykyjä ja avuja omana mahtinaan.
Ihmiset eivät tiedä, siksi eivät pelkää. (PH, 134.)

Järjestelmä on kaikkialla, mutta Lari Laine uskoo, että ihmiset ovat sokeita realiteeteille, joina hän pitää talousmaailman luonnonvoimien mukaista todellisuutta sellaisena kuin hän sen ymmärtää. Vieraantumista ei ole havaittavissa ainoastaan sosiaalisessa ja emotionaalisisessa. Sitä voi havaita suhteessa luonnonvoimiin ja luontoon, jotka myös palvelevat rahan valtaa tai ovat itse asiassa juuri sitä. Varallisuudenhoitaja Lari Laine tiivistää:

Korkeapaineesta virtaa ilmaa maan pintaa pitkin matalapaineen alueelle täyttäen ilman vajauksen siellä. Raha.
[--]
Tuuli on sitä nopeampaa, mitä suurempi on ilmanpaineiden ero ja mitä lyhyempi on korkea- ja matalapaine keskusten välinen matka. Tuulella lentää seteleitä, uusiutuvaa, koskaan häviämätöntä energiaa. (PH, 31.)

Raha vertautuu luonnonvoimiin niin sijainniltaan kuin laadultaankin. Raha, setelit muuttuvat Lari Laineen mielessä todellisuuden elementiksi, joka tulee ymmärtää sellaisenaan, annettuna kuin luonto itse. *Paholaisen haarukan* henkilöiden vieraantumisella suhteessa luontoon tarkoitan sitä, että raha ei näyntyä ihmisen luomana välineenä, vaan jonakin joka nimenomaisesti on olemassa ihmisestä riippumatta. Rahan sosiaalisuus on tässä mielessä kadonnutta ja se tekee sitä käyttävästä ihmisestä epäsosiaalisen suhteessa rahaan ja toisiin ihmisiin, kun rahan olemassaolosta on tullut luonnonlakien mukainen realiteetti sen sijaan, että se olisi muokattavissa oleva ihmisen itsensä kehittämä asia, jonka olomuotoon ja olemukseen voidaan tarvittaessa vaikuttaa monin tavoin. Luonnonvoimat voivat olla arvaamattomia kuten on myös pörssin käyttäytyminen. Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby (2008, 8) kirjoittavat, että talous on yhteiskunnallisen toiminnan ja kehityksen määräävä tekijä ja se on vaikuttanut syvästi yhteiskuntaelämän alojen toimintaan ja myös

yksittäisten ihmisten toiminta- ja kokemustapaan. Kansalaisten ja poliitikkojen asemasta ”markkinavoimat” näyttävät määrävän sen, mikä on yhteiskunnassa mahdollista. Markkinavoimat ovat subjekti yhteiskunnallisessa toiminnassa ennen muita: kaikkialla läsnä, vaikeasti tavoitettava ja vaikeasti kontrolloitavissa oleva subjekti.

Paholaisen haarukassa markkinavoimat vertautuvat luonnon arvaamattomiin voimiin samalla kun ne toisaalta ilmentävät luonnonlakien vääjämättömyyttä. Kapitalistinen järjestelmä korostaa sitä, että jokainen voi sen piirissä käyttää kykyjään vapaasti, mutta tuo vapaus ilmenee jokaiselle eri tavalla. Ojajärvi ja Steinby (2008, 11) sekä Pertti Karkama (1998, 133–134) kirjoittavat, että epätasaisia sosioekonomisia lähtökohtia, kuten luokka-asemia, jotka antavat toisille suuremmat vapaudet kuin toisille ja joita taloudellinen kilpailu tuottaa, vältellään näkemästä merkittävänä ongelmana. *Paholaisen haarukassa* nuo epätasaiset sosioekonomiset lähtökohdat luovat edellytykset vieraantumisen yhdessä sen tosiasian kanssa, että ne joilla lähtökohdat ovat paremmat, eivät halua tai kykene muuttamaan olosuhteita siten, että ne olisivat tasapuolisemmat kaikille. Syynä tähän on pääasiassa se, että henkilöt eivät usko voivansa muuttaa mitään ja he perustavat tämän epäuskonsa niihin samoihin asioihin, jotka tekevät heistä vieraantuneita. Yksi näistä on rahan ja kapitalistisen järjestelmän ylivalta sekä työn että vapaa-ajan ajattelun alueella, joka ilmenee ideologisen ilmoituksen halukkaana vastaanottamisena. Kertoja toteaa verkkotuottaja Kari Lehtosen ajatuksista:

Kari Lehtonen ei ollut vielä sisäistänyt kehitystä, tosiasiaa, että säästä oli tullut ideologinen, taloudellinen ja poliittinen ilmiö, sen lisäksi että se oli tullut korvaamaan arjen uskonnollisuutta. Ilmastomuutos oli totaalinen kertomus, helvettivisio, jonka avulla kyettiin hallitsemaan, tekemään uutisviihdettä ja rahaa. (PH, 81–82.)

Luonnollisesti verkkotuottaja Kari Lehtosen ja varallisuudenhoitaja Lari Laineen ajatuksissa luonnosta ja luonnon olemuksesta suhteessa perimmäisiin realiteetteihin on mukana luonnon käyttäminen varallisuuden lisäämisen keinona, mutta tulkintani mukaan tämä seikka ei poista (ihmis)luontoon liittyviä аспектеja vieraantumisen luonteesta. Kertoja yhdistää ideologisen, taloudellisen ja poliittisen uskonnollisuuteen, joka viittaa luonnon arvaamattomuuteen ja luonnonlakeihin sellaisina annettuina realiteetteina, joihin voi suhtautua samalla vääjämättömyydellä kuin jumalaan. Ideologinen, taloudellinen ja poliittinen voi saada uskonnollisia merkityksiä siinä mielessä, että ideologisiin, taloudellisiin ja poliittisiin ilmiöihin voi suhtautua uskonnollisella tavalla, siis kuten uskontoon. Annettu ”uskonnollinen” merkitys rahalle ilmenee seuraavissa varallisuudenhoitaja Lari Laineen ajatuksissa: ”Raha oli fysiikan lakien alainen, gravitaation veroinen mahti. Se eli muuttuvaisuuden ja pysyvyyden sekavassa

yhdistelmässä ja tarjosi joka sekunti tilaisuuksia, suuruuden hetkiä, merkitysten alati laajenevan kehän”. (PH, 212.)

Paholaisen haarukka painottaa voimakkaasti rahan asemaa elämässä ja maailmassa. Ojajärvi (2006, 28) kirjoittaa, että tavarautumisesta voi olla kyse muun muassa silloin kun sosiaaliset suhteet perustuvat tavaroihin ja rahaan – kun ne muistuttavat taloudellista hyödyntävoittelua, ostamista ja myymistä; kun kulttuuri velvoitetaan tuottamaan lisäarvoa. *Paholaisen haarukassa* lähinnä varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen kuvaavat rahan olemusta osana liiketapahtumaa myös siten, että sosiaaliset suhteet ovat vaihtotapahtumia, joiden perusta voidaan löytää kaupankäynnistä, liiketoiminnasta. Työtön Jumalan Kyynel ei taas kykene näihin vaihtotapahtumiin sen enempää niiden suorassa rahallisessa kuin niiden sosiaalisessakaan muodossa, sillä häneltä puuttuu niin taloudellista kuin sosiaalistakin pääomaa ja nämä pääoman puutteet kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa. Ojajärvi (2006, 126) jatkaa, että tavarautuminen eli kommodifikaatio on diskursiivinen ja institutionaalinen käytäntö, jossa pääoma artikuloi ja rajaa todellisuutta. Se johtaa helposti alati laajemman ihmisaktiiviteettien määrän myymiseen markkinoilla ja arvioimiseen kapitalistisen rationaliteetin puitteissa. Kapitalismissa asioiden pitää tuottaa rahaa, toisin sanoen säilyttää ja lisätä pääoman arvoa, ja tämä rajaa markkinoitavissa olevien aktiiviteettien laatua.

Jumalan Kyynelen työttömäksi joutuminen paljastaa järjestelmän oikeat kasvot, samoin myös osaltaan varallisuudenhoitaja Lari Laineen ja verkkotuottaja Kari Lehtosen analysointi. Kun vieraantumiseen liitetään myös tavarautuminen eli kommodifikaatio ja esineistymisen eli reifikaatio, kuva järjestelmän vapauden ehdoista ja sen hinnasta täsmentyy. Tavaroiden ja erityisesti kaikkein yleisimmän tavaran eli rahan viettelevyys yhdistyy mielitelevyyteen, jossa henkilöt sulautuvat järjestelmään tavaran ja rahan kautta. Tämä tapahtuu *huomaamattoman positiivisesti*, tavalla, joka liittyy menestyneisyyden hymyn ideologisille naamioille, joita voittajat joutuvat pitämään kasvoillaan. Viettelevyys ja mielitelevyys toisin sanoen sulattavat henkilöt kiinni järjestelmään. Näin käy myös häviäjille, joiden vihamielinen asenne kumpuaa siitä, että tavallaan he pitävät kiinni järjestelmästä, koska sen tarjoama onni ”vain antaa odotuttaa itseään”. He toivovat järjestelmältä jotakin parempaa. Tämän osoittaa se, etteivät he kyseenalaista järjestelmän valtaa, vaan pitelevät siitä kiinni kynsin hampain silloinkin, kun se erityisesti Jumalan Kyynelen kohdalla on osoittanut, ettei palkintoa ole tarjolla.

Paholaisen haarukassa todellisuus on vahvasti ideologisoitunut ja sen lisäksi se on keskittynyt muut vaihtoehdot pois sulkien kapitalismin tematiikkaan joko suoraan tai epäsuorasti. Esille nousevat esimerkiksi kysymykset maailman ja luonnon tulevaisuudesta, ihmissuhteiden kehittymisestä henkilöiden elämässä ja yleinen voittamisen eetos. Nämä kaikki kytkeytyvät siihen, kuinka elämässä ja maailmassa voi havaita rahan ja siitä kilpailemisen tunnusmerkit, toisin sanoen siihen kuinka voittamattomalta kapitalistinen järjestelmä ja ideologia saattaakaan vaikuttaa. Karkama (1994, 131–132) puhuu sosiaalidarwinistisesta ja naturalistisesta näkökulmasta, jossa teoksen inhimillisen toiminnan arvorationaaliset sisällöt sivuutetaan myyteinä, taikauksena tai hyötytavoitteiden näennäisinä perusteluina. Sosiaaliset sopimukset ovat vain pelisääntöjä, joiden tehtävä on itse asiassa kätkeä oma etu. Ihminen on sosiaalinen eläin, yhteiskunta kaikkien taistelua kaikkia vastaan. *Paholaisen haarukassa* vallitsee kaksinaisuus: toisaalta kapitalistinen yhteiskunta sisältää pelin ja pelaamisen yhteisesti ja yhteisöllisesti tulkitut koodit. Toisaalta kaupankäynti niin ihmissuhteissa kuin elämässäkin perustuu voittamiseen ja häviämiseen, eräänlaiseen binääriseen, ei niinkään dikotomiseen kompositioon, jossa voittaminen ja häviäminen alinomaan edellyttävät toisiaan ja muodostavat näin korostetusti determinoidun maailman ja maailmankuvan, jota kapitalistinen järjestelmä ylläpitää tuottaakseen itsensä psykologisesti ja sosiaalisesti ihmisten tajunnoissa aina uudelleen. *Paholaisen haarukassa* kuvatussa kapitalistisessa yhteiskunnassa tapahtuva tavaraistuminen kaventaa elämän ja siinä kokemisen akteja, sillä vain kapitalistisen järjestelmän mukaiset tai sitä tukevat toiminnot tapaavat tulla palkituiksi ja näin edistetyiksi. Sitä vastoin järjestelmän vastaiset reaktiot johtavat yksilön putoamiseen sen ulkopuolelle hyvin tehokkaasti, ja yksi kapitalistisen järjestelmän ongelmia onkin, että sen piirissä häviäminen katsotaan vihamieliseksi, aktiiviseksi teoksi järjestelmää vastaan siten, että periaatteessa häviäminen on kielletty. Tämän väitteen kuvaama tilanne taas on absurdi, mutta näin kuitenkin tapahtuu *Paholaisen haarukassa*. Työtön Jumalan Kyynel ei saa armoa varallisuudenhoitaja Lari Laineen arviossa:

Minä uskon kahteen nousevaan toimialaan, energiantuotantoon ja ympäristöhuoltoon, joka on jätehuollon uusi nimi. Tämä mies kuuluu jälkimmäiselle. Hän on materiaalia, raaka-ainetta, jonka lajittelusta ja uusiutuvasta tuotannosta yhteiskunta pitää huolen. Valitettavasti hän on teknisten ja taloudellisten realiteettien vuoksi kierrätykseen soveltumaton, häntä on hankala hyödyntää varsinaisena energianakaan ja hänet on loppusijoitettava kaatopaikalle. Sijoitusstrategia sekii. (PH, 238.)

Jumalan Kyynel ei varallisuudenhoitaja Lari Laineen mielestä ole enää tarpeellinen. Itse asiassa Lari Laine ironisoi tässä kapitalistista järjestelmää niin kuin yleensäkin *Paholaisen haarukan* henkilöt tekevät, mutta ironian läpi syntyy kivenkovan kapitalistisen järjestelmän kuva, joka vaikuttaa todellisemmalta kuin tuo ironia tai todellisuus ja josta *Paholaisen haarukka* saa merkityksensä.

Tavara yli muiden *Paholaisen haarukassa* on raha, kaikkein yleisin tavara jolla voi hankkia kaikki muut tavarat. Juha Siltala (2004, 39) kirjoittaa, että ”marxilainen kritiikki on määritelty kapitalistisessa yhteiskunnassa tehdyn työn rahan itsetarkoitukselliseksi lisäämiseksi, jolle ihmisten tarpeet on kaiken toiminnan tavaramuotoistumisen kautta alistettu”. Raha näyttäytyy *Paholaisen haarukassa* kaikkivoipana ratkaisuna, jonka takaa ei aina voi hahmottaa itse ongelmaa. Tämä johtunee siitä, että rahan itsetarkoituksellisuus on jättänyt alleen itse ne syyt, miksi sitä kerätään – eikä vähiten siitä syystä, että samalla kun raha on ”maagis-jumalisoitu” yleisväline, se on myös luonnonlakien ja toisaalta luonnon arvaamattomuuden piiriin asetettu muuttuja, jonka tavoittelemisen ei ole vain suotavaa vaan kapitalistisessa järjestelmässä myös pakollista. *Paholaisen haarukan* varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen ovat saavuttaneet rahan avulla jossakin määrin enemmän turvallisuutta, mutta onnellisiksi tai edes kovin tyytyväisiksi heitä ei voi luonnehtia. On ikään kuin he olisivat todellakin kaiken kapitalismin analyysinsa keskellä unohtaneet, miksi he sitä itse asiassa tekevät. Heidän elämänsä on toisin sanoen muuttunut alistaiseksi järjestelmälle, joka antaa heidän ajatella ja toimia vain niissä ulottuvuuksissa, jotka kapitalistinen järjestelmä on ”määrännyt” voittajilleen. Phil Graham (2006, 72) toteaaakin, että hyperkapitalistiset tuotantoprosessit ovat tavaraistaneet kaikki ajateltavissa olevat ihmisen sosiaalisen elämän aspektit, mukaanluettuna elämän, syntymän, kuoleman, seksuaalisuuden, mielipiteen ja ajatuksen. Jokainen elämän aspekti on mitattavissa poliittisia tarkoituksia varten rahassa. Varallisuudenhoitaja Lari Laine toteaa: ”[–] ihminen on tavara jolle määritellään hinta”. Myös seksuaalisuus värityy *Paholaisen haarukassa* vaihtosuhteiden mukaan. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ajattelee:

Sen verran olin avioliitossani oppinut, että pillulla oli vaihtoarvo, mutta sen todellisesta markkina-arvosta en tiennyt mitään. Olin mukautunut tarjonnan niukkuuteen, sillä – vaikka en juurikaan asiaa koskaan miettinyt – ymmärsin että Johannan ja minun välisessä seksissä oli kysymys enemmän sosiaalisesta kuin taloudellisesta vaihdosta.” (PH, 108.)

Reifikaatiossa eli esineistymisessä inhimillinen maailma tai jokin sen osa-alue koetaan esinemäiseksi, ei-inhimilliseksi tai jopa yli-inhimilliseksi, vaikka samalla ihmiset jatkavat sen tuottamista. Todellisuuden luonne jatkuvana inhimillisenä tuotoksena, subjektin ja objektin dialektiikkana hämärtyy. On kuin minä käyttäisi markkinoita, mutta ei itse olisi niiden väline. Minä on vain toimiva subjekti eikä lainkaan toiminnan kohde, objekti. Subjektin tajuisuus itsestään esineistyy näin. (Ojajärvi 2006, 61,131.) Toisin sanoen ihmisten väliset suhteet ja niiden myötä inhimillinen maailma muuttuvat esineiden välisten suhteiden kaltaisiksi, ei-inhimilliseksi tai yli-inhimilliseksi. Tällöin se mitä on yleensä käsitetty sosiaaliseksi, ei enää päde sellaisenaan.

Paholaisen haarukassa työtön Jumalan Kyynel kokee korostetusti olevansa toiminnan kohde, kun taas varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen kokevat olevansa aktiivisia toimijoita kapitalistisessa yhteiskunnassa, vaikka tämä toimiminen vaikuttaa pakonomaiselta ja pikemminkin sopeutumiselta vallitsevaan järjestelmään kuin tavoittelemisen arvoiselta elämältä sinänsä. Todellisuuden luonne ei heidän näkemystensä valossa ole pääasiallisesti inhimillistä tuotosta eikä subjektin ja objektin dialektiikkaa, vaan – kuten on myös työttömän Jumalan Kyynelen kohdalla – ulkoapäin saneltua, kasvotonta ja pakottavaa todellisuutta, jolle ei voi olla vaihtoehtoa merkittävässä määrin inhimillisenä tuotoksena. Inhimillisesti tuotettu todellisuus toisin sanoen jää taustalle *Paholaisen haarukassa*, jossa todellisuuden mittapuut koetaan esinemäisiksi, ei-inhimillisiksi. Tähän on syynä se että ensinnäkin kapitalismin ideologia vaikuttaa teoksessa kaikkialla, toiseksi tämä ideologia syventyy kokemuksellisesti tasolle, jossa kapitalismin käytännöt koetaan luonnonvoimien ja luonnonlakien mukaisiksi siten, että lopulta ideologinen maailman tai todellisuuden hahmottaminen saa henkilöiden kokemuspöydässä uskonnollisia piirteitä kaikessa vääjämättömydessään ja ehdottomuudessaan. *Paholaisen haarukka* ei ilmennä uskonnollisuutta, mutta sen henkilöt uskovat tai ovat uskomatta kapitalismiin ”jumalana”, joka vallitsee kaikkialla kapitalistisessa maailmassa. Myös teoksen nimi viittaa kaksinaisuuteen jumalan ja paholaisen välillä, eikä ole selvää onko kapitalismi jumala vai paholainen – todennäköisesti kumpaakin, ja tästä syntyy yksi sekä teoksen että kapitalismin itsensä keskeisistä ristiriidoista: jokainen valittava vaihtoehto sisältää sekä hyvää että pahaa ja näin on myös kapitalistisen järjestelmän kohdalla. Raha näyttäytyy hyvänä ja tarpeellisena asiana, mutta sen eteen on uhrattava paljon, ehkä liiankin paljon. Varallisuudenhoitaja Lari Laine tiivistää suhteellisuudentajuisesti, mistä elämässä rahan suhteen on kyse:

Sijoittaminen on pyrkimystä varallisuuden lisäämiseen suhteessa kaiken aikaa hupenevaan elämään.

Koska raha on ajan funktio.

Meillä ei ollut mitään sitä vastaan, että ajasta oli tehty hyödyke, kelloon sidottu kaupankäynnin väline.

Hyvätkin sijoitukset on realisoitava ennen yksilöllisen elämän päättymistä, rajan tällä puolella. Eniten tuottaneilla sijoituksilla ei ole hirveästi elinaikaa. (PH, 40.)

Ennen muuta *Paholaisen haarukassa* reifikoituu itse kapitalistinen todellisuus ja kapitalismin ideologia. Se on jähmeä kokonaisuus, liikkumaton liikuttaja ja samanaikaisesti ei-inhimillinen sekä yli-inhimillinen kaikessa luonnonlakien, fysiikan lakien mukaan toimivassa ilmiössänsä, jossa se teoksen henkilöille näyttäytyy. Yleisesti ottaen *Paholaisen haarukassa* on merkille pantavaa, miten yli-inhimillisen ja luonnonlakien mukaisen tasot sekoittuvat tai sulautuvat toisiinsa. Se mikä on täydellisesti luonnonlakien mukaisesti toteutunutta, on samalla vääjämättömydessään jumalallista, kumoamatonta ilmoitusta, johon on uskottava. Näin on, koska usko kapitalismin

kaikkivoipaan, iäti ylivoimaiseen voimaan on perustaltaan vain uskomista, ei tietoa. Luonnonlakien ja jumaluuden välinen suhde tulee ilmi luettaessa *Paholaisen haarukkaa* satiirina. Tällöin luonnonlait ja jumalan kaikkivoipa voima näyttäytyvät yhtenä ja samana, sinä tahona mihin eniten on mahdollista uskoa: ”Raha oli fysiikan lakien alainen, gravitaation veroinen mahti” (PH, 212).

Kun (luonnon)tieteellinen maailmankuva saa liikaa alaa ajattelussa, inhimillinen todellisuus kaventuu. Karkama (1979, 48) toteaa että nykytilanteessa tavaran kierto ja kulutus ovat tulleet ihmisten todelliseksi todellisuudeksi ja ihmissuhteet muuttuneet vaihtosuhteiden kaltaisiksi. *Paholaisen haarukassa* vaihtosuhteet ovat jossakin määrin liukuneet tieteelliselle perustalle, kuten ihmissuhteet ja vaikkapa rakkaus. Näin ajattelee rakkaudesta varallisuudenhoitaja Lari Laine:

Rakkaus oli tarkempaa kuin nanoteknologia.

Rakkautta oli se kun ihminen leijui yksin kuin tuhkan hiven sinne tänne maailman tuulten riepotelavana, mutta laskeutui lopulta johonkin, tiettyyn paikkaan, ei millin miljoonasosaakaan sivummalle, ja yhtyi toiseen samalla tavalla samaan kohtaan päätyneeseen tuhkan hiveneen. Ja kaiken tämän jälkeen on vielä sanottava, opittava: ollakseen yhtä alttiina myrskyille, tempautuakseen lopulta minne sattuu, epävarmuuteen, pelkoon ja yksinäisyyteen. Jokaista ajassa eteenpäin liikkuvaa hiukkasta vastasi antihiukkanen, joka liikkui ajassa taaksepäin. Hiukkasen ja antihiukkasen muodostama pari syntyi ja tuhoutui yhdessä, se oli yksi ainoa hiukkanen, joka liikkui suljetun silmukan sisällä aika-avaruudessa. Jäljelle jäi vain energiaa. (PH, 106.)

Raha esineenä on halukas muuttamaan todellisuuden ymmärtämistä aineelliseksi, koska se on esineistä yleisluontoisin ja samalla vaihdon ja liiketoimien keskipiste. Osa rahan olemuksesta on halukas siirtymään ihmiseen ja osa ihmisen olemuksesta rahaan, koska rahaan liittyy voimakas tavoiteltavuus. Tämä tavoiteltavuus sisältää tunteita ja tahtotiloja, jotka vaikuttavat helposti jo sinänsä maailmankuvan rakentumiseen tai alttiuteen tietynlaisen maailmankuvan muodostumiselle. Karkama (1979, 111) kirjoittaa, että dominoivan maailmankuvan omistajana esiintyy pääosin hallitseva luokka ja maailmankuvan mukaiset todellisuustulkinnat ilmenevät hyväksytyinä ja vaadittuinakin normeina ja normatiivisina malleina. Hallitseva luokka käyttää maailmankuvaa ideologisenä aseena luokkien välisessä taistelussa. *Paholaisen haarukan* voittajat haluavat säilyttää asemansa ja sen myötä myös kapitalismin ja sen ideologian, ja tästä halusta syntyy normi, joka tavallaan m ä ä r ä ä voittamaan, koska voittaminen sisältyy vallitsevaan todellisuustulkintaan (häviäminen ei voi olla minkään relevantin todellisuustulkinnan sisältö). Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen eivät merkittävästi esitä itseään objektina kapitalistisessa järjestelmässä siinä suhteessa, että he eivät näe olevansa kapitalistisen järjestelmän uusintamisen välineitä. Pikemminkin järjestelmä syöttää heille kaiken informaation siten, että he voivat rakentaa minänsä ja identiteettinsä tarvittavissa määrin järjestelmän mukaisiksi.

3.4. Henkilöiden kohtaamisen ongelma

Kun yhteiskunnan eriytyminen, kaupungistuminen ja väestön liikkuvuuden kasvu irrottivat esimodernien yhteiskuntien jäsenet vanhoista sukulaisuusverkostoista, vanhat roolit ja niihin kohdistuneet odotukset eivät enää sitoneet kuin ennen. Ulkopuolinen ei voinut enää tietää etukäteen, mitä sukua joku edusti ja missä roolissa toimi, jos toimi missään. Ihmiset kohtasivat toisensa yhä enemmän tuntemattomina, ”toisina”, joiden toimintaa ei voinut arvata etukäteen. (Ilmonen 2004, 123–124.) *Paholaisen haarukassa* elämänkohtalot kohtaavat toisinaan vain hetkittäisesti, sattumalta. Merkityksiä kasvaa arjen pienistä tilanteista. Ne paljastavat ihmisten erillisyyden ja ihmiskohtaloiden kaukaisuuden verrattuna toisiinsa. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kohtaa taksikuski Klausin:

Ensimmäisellä kerralla musta koira, labradorinnoutaja, murisi. Siitä lähtien he tapasivat kerran, pari viikossa, joskus harvemmin. Klaus ei tiennyt, mutta hän oletti olevansa ainoa. Toisinaan Henna oli työmatkoilla, koulutettavana, kursseilla, joskus hän teki tyttärensä kanssa matkoja.

Klaus ei koskaan kysynyt.

Mutta mistään tämmöisestä minulla ei tietenkään voinut olla minkäänlaista käsitystä sillä ainoalla kerralla, kun näin Klausin ja nousin hänen kuljettamaansa autoon. (PH, 109.)

Klaus on jotakin muuta kuin Lari Laine, ”toinen” ja erilainen. ”Toinen” hän on sikäli, että hän on voittaja/häviäjä –binäärisen oppositioparin toinen osa, ja vastakkainen voittajien kategorialle. Hän kuuluu *Paholaisen haarukan* häviäjiin, ja edustaa tässä asemassaan muukalaisuutta voittajille. Hän on tässä ominaisuudessaan potentiaalinen uhka samaan tapaan kuin Jumalan Kyynelkin. Hän ei tule toisesta maasta, mutta hänen statuksensa, ammattinsa ja työnkuvansa ja olemuksensa on erilainen kuin Lari Laineella, eikä hän kuulu hyväosaisten enemmistöön kuten Lari Laine. Klausissa ja Jumalan Kyyneessä on muukalaisuuden piirteitä suhteessa *Paholaisen haarukan* muihin henkilöihin. Lähinnä voittajat pitävät häviäjiä muukalaisina, häviäjät itse eivät juurikaan ajattele asiaa. Kyseessä on myös paholaisen haarukka –illuusio: tekstissä näkyy muoto, mutta se on kuitenkin mahdoton. Tämän paholaisen haarukan voi tulkita olevan allegoria kapitalismille, joka sisältää sisäisiä epäjohtonmukaisuuksia ja mahdottomuuksia, kuten kapitalismin perustana toimiva käsitys siitä, että kasvun on oltava viime kädessä ikuista. Tässä kohdin kyseeseen tulee myös tulkinta, jonka mukaan *Paholaisen haarukan* kuvaama kapitalismi sulkee silmänsä osalta sen piiriin kuuluvista ihmisistä, vaikka nämä ihmiset selkeästi ja todistettavasti ovat olemassa tuon kapitalismin piirissä. Kapitalistinen järjestelmä uskoo viime kädessä vain voittajien olemassaoloon.

Ansaitun rahamäärän koko jakaa teoksen henkilöitä kahteen luokkaan, jotka suhtautuvat toisiinsa välinpitämättömästi, vihaten tai siten kuten suhtaudutaan niihin, jotka ovat (luokka)muukalaisia.

Paholaisen haarukka kertoo epäsuorasti, että luokkia on olemassa, niiden muoto vain on muuttunut. Se on kapitalismisoitunut, eli muuttunut epäselväksi ja kasvottomaksi siten, että se muistuttaa kapitalismin kuvaa itsestään. Näin kapitalismi jäljentää itseään. Tämä jäljentäminen näkyy *Paholaisen haarukan* henkilöiden välisissä suhteissa, joissa heijastuu luokattomuus ja sen kokeminen. Mikäli luokan määritelmään sisällytetään kollektiivisuus ja yhteisyys, *Paholaisen haarukka* ei suoraan ilmennä luokkien olemassaoloa, mutta jos pitäydytään muissa eri yhteiskunnallisia ryhmiä erottelevissa piirteissä, luokkajaon voi havaita myös *Paholaisen haarukassa*. Häviäjien ja voittajien väliset yhteiskunnalliset eroavaisuudet ovat kiistatta havaittavissa koko teoksen mitalta. Häviäjät ovat köyhiä, voittajat rikkaita. Voittajilla on yhteys yhteiskuntaan, häviäjillä tuo yhteys on suurimmaksi osaksi katkennut. Jumalan Kyynel asuu ja elää yksin vailla kontakteja, taksikuski Klausin kontaktit ovat varsin rajattuja. Varallisuudenhoitaja Lari Laineen ja verkkotuottaja Kari Lehtosen maailmassa on ihmisiä, asema ja tietty määrä turvallisuutta.

Zygmunt Baumanin (1996, 55–56) mukaan muukalaiset eivät ole luokittelemattomia, vaan ratkeamattomia, ”kolmas elementti”, jota ei oikeastaan pitäisi olla. He ovat sekamuotoja, hirviöitä – ei vain luokittelemattomia, vaan myös mahdottomia luokitella. ”Avoimista” vihollisista poiketen muukalainen ei pysytele turvallisen välimatkan päässä, vaan vaatii osakseen ystävälle kuuluvaa oikeutta olla vastuun objekti. Mikäli pakotamme muukalaisen ystävä/vihollinen -muottiin, hänet määritellään yhtä aikaa liian tiukasti ja liian löyhästi. Näin hän tulee paljastaneeksi, kuinka keinotekoinen kyseinen vastakohtaisuus on.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine erottaa taksikuski Klausin selkeästi toisenlaiseksi ihmiseksi. Klaus ei uhkaa Lari Lainetta, mutta tekee hänet mielteliääksi, koska Klaus edustaa jotakin muuta kuin Lari Laine itse. Lari Laine ajattelee Klausia, ja tämän ajattelun myötä Lari Laineen ajatteluun tulee mukaan etiikka, vastuullisuus siitä(kin) mitä hän ei tunne. Tämä paholaisen haarukka tekee satiirin kohteeksi teoksen parempiosaisien suhtautumisen huonompiosaisiin siten, että parempiosaiset teeskentelevät etteivät he huomaa tai näe huonompiosaisia, vaikka kaikki tietävät huonompiosaisien olemassaolosta. Sinnikäs kieltäytyminen tosiasioiden näkemisestä ja tunnustamisesta on satiirin kärki tässä tapauksessa. Lari Laineen on joka tapauksessa kohdattava Klaus, vieläpä täysin tietämättömänä siitä, mikä ja millainen ihminen tämä on:

Näen tolpalla kolme autoa. Minun on noustava ensimmäiseen vapaana olevaan.
Kukin vuorollaan.
– Iltaa.
En tietenkään tiedä, että hän on Klaus.
En tiedä hänestä mitään, hän on taksinkuljettaja autossa.

Jos olisin tiennyt elämästä enemmän, olisin aistunut sen että hän oli hiljattain saanut tai harrastanut seksiä. Saaminen kuulostaa itsekkäältä, harrastaminen amatöörimäiseltä. Vaikka olisin ollut kokeneempi ja aistunut, että hän oli juuri ollut naisen kanssa, en olisi tiennyt, kenen.

Klausilla oli äskettäin alkanut hoito, yya-sopimus, vakipano, tai miten asiaa kuvataankin termein joita minä ja minunkaltaiseni emme käytä emmekä edes tunne. Mistä olisin voinut tietää. Jos minulla itselläni olisi Johannan ohella ollut hoito, taiteva prisma, toinen ulottuvuus, huohotus allani, olisinko ollut energisempi, työssäni parempi?

Haavoittuvan itsevarma?

Kuolematon?

Niinhän ei olisi saanut tuntea.

(PH, 104–105.)

Muukalainen häiritsee fyysisen ja psyykkisen välimatkan keskinäistä suhdetta, koska hän on fyysisesti lähellä vaikka säilyttääkin henkisen välimatkan. Hänen mukanaan läheiseen sisäpiiriin kulkeutuu erilaisuutta ja toiseutta, joita on totuttu pitämään kaukaisina asioina ja sietämään matkan päästä. (Bauman 1996, 57.) Varallisuudenhoidaja Lari Laine tunnustaa kuuluvansa ”meidän kaltaistemme” ryhmään ja ajattelee hieman pahoittelevaan sävyyn tietämyksensä vajavaisuutta. Samalla hän ihmettelee sitä tosiseikkaa, että ihmisten kohtaloiden erilaisuus johtaa siihen, etteivät he aina voi eivätkä kykene tuntemaan toisiaan paremmin. Lari Laine ei pidä Klausia ystävänä eikä vihollisena, mutta hän tekee jaon, jossa hän itse edustaa ylempää sosiaalista statusta paremman kielenkäyttönsä ansiosta. Yleinen ihmisten vieraus, muukalaisuus suhteessa toisiin korostuu.

Baumanin mukaan parasta on kokonaan välttää tapaamasta muukalaisia. Kun tämä ei toimi, joutuu pakostakin astumaan heidän jakamaansa tilaan. Toiseksi paras ratkaisu on tapaaminen joka ei ole varsinaisesti tapaaminen: tapaaminen, joka näyttää joltakin muulta ja jota voi kutsua ei-tapaamiseksi (*Vergegnung*, erotukseksi tapaamisesta, *Begegnung*). Ei-tapaaminen koostuu tekniikoista, joiden avulla minän ja toisen välisen suhteen eettisyys voidaan poistaa. Sen seuraus on muukalaisen moraalisen objektiuden ja subjektiuden kieltäminen tai sellaisten tilanteiden välttäminen, jotka sallisivat muukalaiselle suotavan moraalista merkitystä. (Bauman 1996, 61.) Lari Laine olettaa ironisesti Klausin moraalin omaa moraaliaan heikommaksi Klausin seksisuhteen takia, mutta myöntää, että sellaisista voisi olla iloa tai apua hänelle itselleenkin. Hänen kaltaistensa ryhmässä ei kuitenkaan saa tuntea kiellettyä itsevarmuutta ja kuolemattomuutta, tunteita joita seksiseikkailut voisivat edistää. Tässä on havaittavissa ironiaa, joka perustuu siihen että hänen asemassaan ei seksisuhde muka voi olla mahdollinen.

Ei-tapaaminen johtaa Lari Laineen tietoisuuteen ”omaan ryhmään” kuulumisesta tietämättömyytensä kautta. Samanlaisia määrittelyjä tapahtuu, kun Lari Laine miettii siskoaan Lauraa ja Jumalan Kyyneltä:

Laura sanoo tietävänsä mikä on elämä, mutta hän ei näe työpaikastaan tuotannollisista syistä irtisanottua Jumalan Kyyneltä monen kuukauden ajan potkujen jälkeen ylittämässä jokea, kulkemassa vastarannalle, humalassa, sokissa, koska ei muutakaan osaa. Jos Laura tietäisi, hän kirjoittaisi kohtauksen markkinariskin toteutumisesta, kohtauksen jossa Jumalan Kyynel seisoo syksyisessä illassa, katselee virrassa välkehtiviä tehtaan valoja ja kuuntelee tehtaan huminaa, tasaista hengitystä, jonka tahtiin hän oli hengittänyt ja johon hänen yhteytensä on katkaistu. Tehdas on syössyt hänet sisuksistaan ja jättänyt heitteille, oman onnensa nojaan. Mutta Laura ei tiedä siitä mitään, ja varainhoitaja miettii aivan muita asioita. (PH, 154–155.)

Elämänpiirit eivät kohtaa toisiaan, ja Lauran elämäntuntemus rajoittuu hänen kaltaisiinsa ihmisiin. Jumalan Kyynel on selkeästi siinä mielessä muukalainen, että tämän tavat, elinolosuhteet, käsitykset ja toiminta lähtevät kokonaan eri vaikuttimista ja tuottavat tulokseksi kokonaan erilaista käyttäytymistä kuin voittajilla.

Paholaisen haarukassa voittajien näkemys on, että ihmiset yleensäkin kohtaavat sattumanvaraisesti, jos sitenkään:

Juna kiittää vinhaa vauhtia eteenpäin. Toinen hiukkanen on maassa, toinen kuussa. Mahdollisuutta hiukkasten keskinäiseen vuorovaikutukseen ei ole. Sama aika kuluu eri tavalla. (PH, 139.)

Kohtaamisen ongelma on yleisestikin ajatellen pulmallinen kapitalistisessa järjestelmässä. Erot statuksessa ja työn kautta rakentuvien asemien periaatteellinen ylikorostuminen ovat yksi *Paholaisen haarukan* keskeisiä ongelmia. Henkilöt kokevat ihmissuhteet vaikeiksi, ja on selvää, että kapitalistisessa järjestelmässä eläminen vaikeuttaa niitä, koska yksilöiden välinen kilpailu on kova eikä yhteisyyttä juuri ole olemassa. Ojajärven (2006, 118) mukaan markkinajärjestelmän tehostamisella ja leviämällä, yhä uusien asioiden tarkastelemisella lähinnä rahan määrittelemänä, on taipumus rikkoa vakiintuneet sosiaaliset suhteet, myös perhesuhteet. Kun ihminen välineellistää itsensä ja toiset ihmiset pohjiaan myöten kilpailijoiksi, kilpailuvalteiksi ja hedonistisen nautinnon kohteiksi, lopputuloksena voi olla ainoastaan pahoinvointi (Steinby 2008, 48). Kun tuloerot ovat suuremmat, yhteiskuntaluokkien väliset etäisyydet ovat suuremmat sekä yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus tärkeämpää. Mitä epätasaisemmin vauraus on jakautunut, sitä tärkeämpiä statuseroista tulee, ja eriarvoisemmissa yhteiskunnissa alaspäin kohdistuvien ennakkoluulojen paino on suurempi (Wilkinson ja Pickett 2011, 42, 192, 226).

Paholaisen haarukassa ihmissuhteet ikään kuin kahdentuvat. Ne ovat olemassa fyysis-sosiaalisella tasolla ja toisaalta taas taloudellisten näkökulmien vallitessa tarkkaan harkittuina, sosiaalis-emotionaalis-taloudellista voittoa tuottavina, luonnonmukaisen kapitalismin määrittelemänä vaihtosuhteina. Taloudellinen, kapitalistinen malli on ujuttautunut sosiaalis-emotionaaliin näkökantoihin ihmissuhteiden muotoutumisen kriteeriksi ja toimintaperiaatteeksi.

Steinbyn (2008, 44) mukaan kansalaisuus on rapautunut sisältäpäin siten, että ihmiset eivät miellä yhteisöllisyyttä olemukseksi ja velvollisuudeksi. (Uus)liberalistisessa ajattelussa ihmisen nähdään luonnollisella tavalla asettuvan kilpailuasemaan toisiin nähden tai pyrkivän maksimoimaan toisista saamansa hyödyn. *Paholaisen haarukassa* yhteisöllisyys loistaa poissaolollaan. ”Oman kohtalonsa rakentaminen” viittaa siihen, että ihminen on jumalallinen kaikessa itseriittoaudessaan ja kaikkivoipassa vastuussa itsestään. Näkymättömän käden ohjaus on myös tämän jumalallisuuden osoitusta, oman elämän ja itsen täydellistä hallintaa sopusoinnussa korkeamman, mutta tässä tapauksessa luonnollisen voiman kanssa.

Kansalaisuuden rapautuminen, yhteisöllisyyden häviäminen ja kilpailuaseman omaksuminen suhteessa toisiin yhdessä jumalallisuuden toisinkäsittämisen kanssa johtaa egoismiin, joka painottaa luonnonmukaista kapitalismia sosiaalisten aspektien kustannuksella. Myöskään yhteiskunnassa vallitseva näennäinen vapaus ei kykene asettumaan tätä kehitystä vastaan, sillä *Paholaisen haarukan* vapaus on vain sitä, mitä kapitalistinen järjestelmä on ihmisille itselleen sopivassa suhteessa delegoinut.

Paholaisen haarukassa vapaus näyttäytyy filosofisena käsitteenä, jolla ei ole sijaa elämän tasolla. Kohtaamisen vapautta ei ole, eikä tarvittavaa rohkeutta kohtaamisiin oman yhteiskuntaluokan ulkopuolella eläviin henkilöihin. He perustelevat kohtaamisen vaikeutta ihmisten erilaisuudella, asemaansa kuuluvilla tavoilla ja lisäksi he käyttävät älyllistämistä defenssikeinona suojautuakseen kohtaamisen tuottamalta tuskalta: ”Aika kuluu eri tavalla junaan havainnoivan ihmisen kuin junassa istuvan Saija Lehtosen kohdalla” (PH, 137). Kohtaaminen älyllistyy fyysikaalisella tasolla, jota tukee kohtalonomainen varmuus luonnontieteellisen perustelun kautta verbalisoituna:

Juna kiittää vinhaa vauhtia eteenpäin. Toinen hiukkanen on maassa, toinen kuussa. Mahdollisuutta hiukkasten keskinäiseen vuorovaikutukseen ei ole. Sama aika kuluu eri tavalla. (PH, 139.)

Oireellista *Paholaisen haarukassa* on, että sen henkilöt eivät juuri keskustele keskenään, vaan ovat uppoutuneita omiin monologeihinsa. Kapitalistisen järjestelmän todellisuus on yksiäänistä, egoistista, ja ”digitaalisen viestintäteknologian aikana kaikki oli yhteydessä kaikkeen, mutta kukaan ei ollut yhteydessä kehenkään” (PH, 130). Kari Saastamoisen (1998, 167) mukaan yhteiskuntaa voi pitää orgaanisena oliona siksi, että se koostuu toisistaan erillisinä omia päämääriään tavoittelevista yksilöistä, joiden elämä ja luonteenpiirteet muuttuisivat kuitenkin ratkaisevasti, jos he joutuisivat yhteiskunnan ulkopuolelle. Yhteiskunta koostuu yksilöistä, mutta ihmisistä tulee yksilöitä

ainoastaan yhteiskunnallisen kanssakäymisen ansiosta. *Paholaisen haarukassa* Jumalan Kyynel olisi mitä ilmeisimmin täysin erilainen henkilö, mikäli hän ei olisi joutunut työttömäksi. Yhteiskunnan ulkopuolelle joutuminen muuttaa häntä erityisesti sosiaalisessa katsannossa täysin, sillä työttömäksi joutuminen aiheuttaa sen, että hänellä on syytä tuntea syvää vihaa. Hän saa syyn suhtautua voittajiin äärimmäisen negatiivisesti, eikä hän kykene kohtaamaan näitä ilman vihamielisyyttä tai väkivaltaa. Koska näin tapahtuu, eivät voittajatkaan jo tästä syystä kykene kohtaamisiin hänen kanssaan.

Saastamoinen (1998, 94) jatkaa, että vapaaksi kasvaminen edellyttää kanssakäymistä ja ajatustenvaihtoa suuremman, erilaisista yksilöistä koostuvan ihmisjoukon kanssa. Siksi individualismi on tuhoisaa vapaudelle. Mitä enemmän ihmiset demokraattisessa yhteiskunnassa hylkäävät laajan yhteiskunnallisen kanssakäymisen ja vetäytyvät pieneen ja suljettuun elämänpiiriin, sitä vähäisemmäksi tulee kyky itsenäiseen ajatteluun ja omaehtoiseen toimintaan. *Paholaisen haarukassa* itsenäinen ajattelu ja omaehtoinen toiminta voisi lisääntyä, jos voittajat ja häviäjät kohtaisivat toisiaan. Tästä voisi seurata se, että Jumalan Kyynelen ei tarvitsisi syyttää Kari Lehtosta ja Lari Lainetta vaikeuksistaan, eikä näiden taas tarvitsisi erottaa Jumalan Kyyneltä omasta sosiaalisesta viitekehyksestään niin voimakkaasti kuin teoksessa tapahtuu. Tämä kaikki taas lisäisi vapaaksi kasvamista ja loisi edellytyksiä kapitalistisen järjestelmän muuttamiseksi ja muuntautumiseksi ihmiskasvoisemmaksi. Kapitalistisen järjestelmän ideologia teoksessa ei mahdollista henkilöille ajattelutapoja, jotka teoreettisesti henkilöiden ajatuksissa tukisivat sellaista itsenäistä ajattelua ja omaehtoista toimintaa, joka johtaisi voittajien ja häviäjien kohtaamisiin.

Paholaisen haarukan kohtaamattomuus johtaa kärsimykseen ja ahdistukseen, mikä osaltaan aiheuttaa sen, että varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen pitävät asiaintilojen analysoimisesta. He työstävät kapitalistisen yhteiskuntansa tilannetta ja sen elämänehtoja ja todellisuutta siksi, että takana piilee kaiken päämäärättömyys ja merkityksettömyys. Verkkotuottaja Kari Lehtonen miettii:

Mistä se filosofinen varmuus ja itsestäänselvyys, että *maapallon* pitäisi säilyä iäti? Tarkoitanko, että pitäisi heittää hanskat kehään? En, yritän vain kysellä niitä perusteita, joiden nojalla ihminen olisi jotain erityistä, jotain mikä ansaitsisi ikuisen säilymisen maailmassa. En tosin osaa asettaa esimerkiksi vanhoja puitakaan jollakin automatiikalla ihmisen edelle. (PH, 260.)

Kari Lehtonen tuntee välinpitämättömyyttä kaiken järkeilynsä keskellä. Kun tunteet eivät kykene tarjoamaan hänelle relevantteja merkityksiä elämässä, tilalle tulee älyllinen nonchalanssi:

Jääkiekko vai jalkapallo? Ollako vai eikö olla? Mitä sanotte? Laskurini näyttää tällä hetkellä olemisen (*Dasein*) puolesta *Ei-Olemista* vastaan 67–33. Essentia vain eksistenssi?

Oleminen on miinussummapeliä. Mikä on kautta aikojen paras olemassaolon kokemuksenne?
Kyllä ja ei? (PH, 192.)

Kari Lehtonen viittaa eksistentiaaliseen filosofiaan Martin Heideggeriin olemisen ja ei-olemisen termein, mikä paljastaa että hän tuntee eksistentiaalisuutta. Teksti viittaa epäsuorasti eksistentiaaliseen ahdistuksen kokemukseen. Kari Lehtonen ei kykene emotionaalisuuteen ja siksi kaikki näyttäytyy hänelle suhteellisen yhdentekevänä. Hän on tottunut teoksen voittajille ominaiseen tapaan suhtautumaan asioihin älyllisyyden kautta, eikä hän siksi kykene näkemään suuria emotionaalisia merkityksiä olemassaolossa. Eksistentiaalinen tarkoituksettomuus näkyy hänen ajattelussaan kautta koko *Paholaisen haarukan*: hänen on vaikea löytää merkityksiä asioille. Hänen ajattelunsa sopii yhteen eksistentiaalisuuden kanssa, joka yleisesti ottaen pitää ihmistä ”maailmaan heitetynä”, oman itsensä varaan asetettuna olentona, jonka tehtäväksi jää enemmän tai vähemmän kärsimyksen kokeminen. (Lehtinen 2002, 158, 172–175; Heidegger 2000/1927, 65, 232–250.) Karkaman (1994, 195) mukaan arki ja työ tekevät tavoitteellisen toiminnan välttämättömäksi ja peittävät ahdistuksen ja kärsimyksen tunteen, mutta tuossa pakkotahtisuudessa ja suorituspainneessa jokaisen yksilön elämä on kärsimystä.

Paholaisen haarukassa arki peittää voittajien ahdistusta ja kärsimystä, mutta tuo ahdistus ja kärsimys ilmenee pakonomaisena ajattelutaipumuksena. Se ei kuitenkaan mitenkään paranna maailmaa, koska se on individualistisen mallin läpikäymä, erakon ajattelua vailla yhteyttä sosiaaliseen. Se on tavallaan paremman maailman etsintää ilman sellaisten luovien vaihtoehtojen esittämistä, joiden kautta parempi maailma voisi olla löydettävissä. Häviöjä Jumalan Kyynel taas on pudonnut tyhjyyteen, jossa hänen tulisi tarkastella uudelleen elämänsä mieltä. Hänellä ei kuitenkaan ole tähän riittävästi keinoja, eikä hän onnistu pysyttelemään riittävän tyyneenä jotta ylipäänsä voisi ajatella ilman tunteiden myllerrystä ja arkaaisen raivon läsnäoloa. Hän kyllä pohtii tilannettaan, mutta kuten voittajat hänkään ei kykene luoviin elämänsä uudelleenmäärittelyihin. Sekä voittajien että häviäjien suhteen tähän staattiseen tilaan olemassaoloon vaikuttaa kapitalistisen järjestelmän jähmeä, kaiken paikoilleen asettanut ideologia ja hegemonia. Se ei todella aidosti suvaitse mahdollisuuksia poiketa luonnonmukaisen kapitalismin lähtökohdista. Ne määrittyvät armottoman individualismiin perustuvan kilpailun vaatimusten ja toisaalta palkitsevuuden kaksoissidoksen kautta.

Karkama (1994, 199) toteaa, että nykyhetki on jatkuvasti uusi; sitä uhkaa menneisyyden paino ja tulevaisuuden arvaamattomuus. Yksilöt kuljettavat tyhjyyttä ja kriisiä mukanaan. Siksi modernin ihmisen elämä on ikuista levottomuutta. *Paholaisen haarukassa* tämä levottomuus kytkeytyy

kaupan ja rahan merkitysten ylivaltaan yhteiskunnassa, joka aiheuttaa epätasapainoisesti liikettä vain tällä elämän sektorilla hiljentäen muut äänet ja liikkeet. Karkama (1994, 199–200) jatkaa, että yksilön eheys voi modernissa liberalistisessa yhteiskunnassa perustua ainoastaan pakkoidentiteettiin, normaaliuteen käsitteen ideologisessa tai konformistisessa massapsykologisessa merkityksessä.

Paholaisen haarukan yhteiskunnallisesti normaaliksi katsottava piirre on epäkohtien huomaaminen, mutta samanaikaisesti niiden hyväksyminen kuin velvollisuudesta. Teoksen voittajat ylläpitävät eheyttään ajattelunsa melankolian ja kapitalistisen järjestelmän ideologian tuottaman apatian hinnalla. Toisaalta tämäntyyppinen eheys varmistaa heidän toimintakykynsä, toisaalta se taas sammuttaa heidän toiveensa elämänsä tai kapitalistisen järjestelmän muuttamisesta.

Liberalistisessa kapitalismissa ihminen joutuu elämään välitilassa, jonka ei ymmärretä olevan seuraus menneisyydestä ja josta ei avaudu näköaloja tulevaisuuteen. Välitila tarjoaa pelikentän niille, joilla on peliin tarvittavat taloudelliset ja henkiset edellytykset, mutta jättää loput ulkopuolelle sosiaaliavun ja yksityisen hyväntekeväisyyden varaan. (Karkama 1998, 140.) *Paholaisen haarukassa* välitila asettaa voittajat pelaamaan keskenään ja katkaisee muunlaisten kohtaamisten mahdollisuudet. Wilkinsonin ja Picketin (2011, 61, 43) mukaan eriarvoisuuden ollessa niin suurta, että kaikki näyttää kasaantuvan harvoille, eikä muille näytä jäävän juuri mitään, oma paikka järjestyksessä saa yhä suuremman merkityksen. Eriarvoisuuden kasvaessa myös statuskilpailu ja statusahdistus usein lisääntyvät. Jokainen ei tällöin kannu vain huolta omasta sijoittumisestaan. On kyse myös siitä, että alamme kiinnittää enemmän huomiota sosiaaliseen asemaan toisiamme arvioidessa. Koska terveys- ja sosiaaliongelmista johdetut tutkimustulokset heijastavat yhteiskunnallisen statuksen eroja kulttuurissa ja käyttäytymisessä, näyttää olevan niin, että aineellinen eriarvoisuus on näiden erojen keskiössä.

Paholaisen haarukassa kohtaamisen ongelma sivuaa vahvasti aineellista eriarvoisuutta, jonka seurauksena henkilöiden asema sekä yhteiskunnassa että suhteessa toisiinsa määrittyy. Vaikka yhteiskuntaluokista ei puhuttaisikaan, kohtaamiset teoksessa näyttävät toteutuvan ja määrittävän pitkälti hierarkkisesti. Niihin vaikuttavat ennalta määrittäneet ennakkoluulot ja käsitykset. Itse kohtaamistilanteet ovat näiden ennakkoluulojen ja käsitysten kyllästämiä ja rakentuvat niiden varaan. Elokuvaohjaaja Laura Laine kohtaa sosiaalipsykologi Saija Lehtosen:

Dialogi on ongelmallinen asia.
Merkitysten virtaus.
Yleensä sen vastakohta.

Merkityksiä kartetaan, mikään ei liiku, mikään ei lisääny, pysytään poteroissa.
Lopulta jäljelle jää vain ostajan ja myyjän sopima kauppahinta.
Dialogi on sitä että sinä olet siellä ja minä olen täällä.
[--]
Mikään ei lisääny. (PH, 187–188.)

Laura Laine ja Saija Lehtonen kokevat toisensa täysin erilaisiksi itseensä verrattuna. Kohtaaminen on kilpailuntäyteinen, piinallinen ja lyhyt tapahtuma, jossa kumpikaan ei haluaisi olla läsnä ja jossa kaksi voittajaa kohtaavat epäluuloisesti toisensa. Hierarkkisuus on yhteydessä ”ostajan ja myyjän sopimaan kauppahintaan”, siihen mitä kukin kohtaamiselta saa. Tässä tapauksessa ”mikään ei lisääny”, eikä Laura Laineella ja Saija Lehtosella ole toisilleen mitään tarjottavaa. Tämä tekee kohtaamisen tarpeettomaksi. Kohtaaminen edustaa sitä niukkuuden periaatetta, johon *Paholaisen haarukan* kohtaamiset tai niiden mahdottomuus perustuu: ketään ei kannata kohdata, ellei siitä ole välitöntä taloudellista etua. Tämä johtuu siitä, että aika on kallista ja rahan arvoon kytkettyä: ”Meillä ei ollut mitään sitä vastaan, että ajasta oli tehty hyödyke, kelloon sidottu kaupankäynnin väline” (PH, 40). Kellon ja rahan pakottavuus toisiinsa nähden tiivistää *Paholaisen haarukan* ristiriitatilanteita ja samalla antaa tiivistetyksi muodon teoksessa ilmenevällä kapitalismin ideologialle.

Yleisesti ottaen *Paholaisen haarukan* kuvaamassa kapitalistisessa yhteiskunnassa ei ole mahdollista sivuuttaa kilpailuasetelmia, olipa henkilöiden asema mikä tahansa. Tämä johtuu siitä, että kapitalismin hegemonia yltää kaikkialle teoksessa. Rahasta ja siihen liittyvästä rahan kulttuurista on muodostunut suuresti merkityksellisempi asia kuin muut. Omaisuuspohjainen ajattelu näyttäisi sisältävän sen, että se estää samanaikaisesti kaiken ei-omaisuuspohjaisen ajattelun, koska talouteen liittyvät asiat ovat niin ylikorostuneita. Yksilöllisyyttä on teoksessa kuvattu vähän, ehkä siksi, ettei sillä kapitalistisessa yhteiskunnassa ole todellista merkitystä, koska varallisuuden kartuttaminen on tärkeämpää kuin todellinen erottautuminen. Henkilöiden väliset ihmissuhteet tuotteistuvat, koska he joutuvat alinomaan miettimään asioita taloudellisesta näkökulmasta. Kulutuskeskeisyys pakottaa vertailuihin muiden kanssa, koska identiteetinmuodostus ei muuten onnistuisi järjestelmässä, joka toisaalta ajaa yksilöllisyyttä ja toisaalta pyrkii siihen, että itsekukin olisi mahdollisimman samanlainen kuluttaja-tuottaja kuin kaikki muutkin. Henkilöt eivät kykene elämään kapitalistisen järjestelmän ulkopuolella edes silloin, kun he menettävät asemansa siinä kokonaan. Kapitalistisessa pelissä mukana oleminen on pakollista niin kauan kuin elää maassa, jossa on kapitalistinen järjestelmä. Yleistynyttä luottamusta ei teoksen kuvaamassa kapitalismissa ole päässyt syntymään, koska yhteistä moraalista avaruutta ei ole. Tämä johtaa siihen, että henkilöt kadottavat sosiaaliset mahdollisuutensa. Vieraantuminen on järjestelmälle ominainen piirre, joka koskettaa kaikkia

teoksen henkilöitä. Teoksen jokainen dialogi voidaan tulkita kaupaksi, transaktioksi. Ihmissuhteet paikallistuvat rahan liikkeiksi järjestelmässä. Henkilöt eivät usko voivansa muuttaa mitään. He perustavat tämän epäuskonsa niihin samoihin asioihin, jotka tekivät heistä vieraantuneita. Yksi näistä on rahan ylivalta heidän ajatuksissaan sekä työssä että vapaa-ajalla. Teoksen todellisuus on vahvasti ideologisoitunut ja keskittynyt kapitalismin tematiikkaan joko suorasti tai epäsuorasti. Kapitalismi sulkee silmänsä osalta sen piiriin kuuluvista henkilöistä, vaikka nämä ovatkin olemassa tuon kapitalismin piirissä. Teoksen häviäjät ovat (luokka)muukalaisia voittajille, häviäjät ja voittajat eivät tunne toisiaan, koska heidän asemansa sekä kapitalismin ideologian että hegemonian kautta määrittyy eri tavoin.

4. VALTA JA VAPAUS – MISSÄ HENKILÖT ELÄVÄT TODELLA?

Tulkitsen temaattisesti paholaisen haarukaksi nimitettyä optista harhaa, jonka voi tulkita sijaitsevan teoksessa useissa kohdissa tekstimuodossa. Tarkoitan tässä yhteydessä temaattisella tulkitsemisella sitä, että tuolla optisella harhalla sellaisissa tekstimuodoissa kuin se esiintyy *Paholaisen haarukassa*, on tiettyjä teoksen keskeisiin teemoihin, tärkeimpiin ajatuksellisiin sisältöihin liittyviä merkityksiä. Tarkastelen *Paholaisen haarukan* henkilöiden suhdetta kapitalistiseen ideologiaan, erityisesti sitä miten ideologia vaikuttaa henkilöiden mietteisiin. Se pakottaa henkilöitä ajattelemaan tietyllä tavalla ja sen seurauksena tekemään sellaisia ratkaisuja elämässään, joita nämä eivät muuten tekisi. Kapitalismin hegemonia puolestaan vaikuttaa sekä suoraan että tiedostamattomasti monin tavoin henkilöiden elämään ja ajatteluun. Se tarjoaa kentän, jonka piirissä teoksen henkilöt joutuvat toimimaan. *Paholaisen haarukka* on myös postmoderni teos. Tulkitsen sen postmoderneja piirteitä niiden henkilöhahmojen kautta, joita olen pohtinut edellisissä luvuissa.

4.1. Paholaisen haarukoista ideologiaan

Paholaisen haarukka on rakenteeltaan vastaavan kolmiulotteisen optisen ilmiön mukaisesti tekstimuotoon muunnettu kokonaisuus, jossa muodostuu koko teoksen mittainen harha kapitalismista: muoto, joka on näennäisesti selkeä, mutta kuitenkin mahdoton. ”Termi ’paholaisen haarukka’ viittaa mahdottomaan esineeseen, jossa esim. kolmipiikkisen haarukan keskimäinen piikki soljahtaa katsojan silmässä näkökulmaa vaihtamalla kahden piikin väliseksi raoksi. Silmä tulkitsee osan kuviosta välillä esineen sisä-, välillä sen ulkopuolella olevaksi.” (Korhonen, 2008.) Teoksena *Paholaisen haarukka* toimii siten, että sekä sen kokonaisuudessa että osissa voi nähdä muodostuvan sekä pieniä että suuria paholaisen haarukoita. Teosta voi tulkita sitenkin, että pienet paholaisen haarukat ilmentävät yhtä suurta, sitä joka on koko teoksen ilmiö. Pienet paholaisen haarukat ilmenevät usein siten, että tilanne on mahdoton: henkilö väittää, ettei tiedä jonkun toisen elämästä jotakin tiettyä yksityiskohtaa, mutta jatkaa samaan hengenvetoon kertomalla juuri sen, mitä ei muka tiedä. Tämän tapaiset paholaisen haarukat ilmentävät teoksen suurta paholaisen haarukkaa, jonka se muodostaa kokonaisuudessaan kritisoimalla ja myöskin satirisoimalla kapitalistista järjestelmää ja siinä eläviä henkilöitä. Teoksen suuren paholaisen haarukan voi havaita siinä, että teoksessa ei kerrota suoraan, kuka henkilöistä on milloinkin äänessä. Näin koko teoksen muoto on samalla tavalla mahdoton kuin sen sisältämissä pienissä paholaisen haarukoissa.

Teoksen satiiri tulee osittain ilmi näiden paholaisen haarukoiden välityksellä. Ne ilmaisevat kapitalistiselle järjestelmälle ominaisia piirteitä. Näitä ovat muun muassa samanaikaisesti kasvottomuuden kanssa ilmenevä yksilön merkityksen korostaminen tai voittajuuden korostaminen häviäjyyden kustannuksella: jos on voittajia, pitää jossakin olla myös häviäjiäkin. Toisin sanoen teoksessa näyttäytyy kapitalismin dialektinen kaksijakoisuus tavalla, joka kytkee teoksen elimellisesti siinä nähtävissä oleviin tekstimuotoon kirjoitettuihin, optisiin paholaisen haarukka -harhoihin. Niiden voi nähdä viime kädessä kuvastavan sitä ristiriitaa, joka sisältyy kaikkiin dialektiselta pohjalta tehtyihin määrittelyihin silloin, kun pohditaan käsitteiden suhdetta toisiinsa binääristen oppositioiden kautta. Esimerkkinä tästä ovat vaikkapa kommunismin suhde kapitalismiin, työväenluokan suhde kapitalisteihin tai voittajien suhde häviäjiin. Näitä määrittelyjä ei voida sisällyttää marxismiin mustavalkoisina, ja kuitenkin niiden subjektiviteetti edellyttää tiettyä mustavalkoisuutta, koska ne määrittävät pitkälti toistensa kautta.

Aina ei siis ole selvää, kuka sanoo mitä ja kuka tarkkailee ketäkin, ja tästä epäselvyydestä muodostuvat paholaisen haarukat, joiden kaikkien taustalla on kapitalismi ja sen ideologia hämärtyneessä, epäselvässä muodossaan. Itse kapitalismia ei voi täysin erottaa itsenäiseksi objektiksi jo siksi, että se ei konkretisoidu mihinkään tarkasti määriteltyä asemaan, paikkaan tai henkilöön. Sitä ei kykene varsinaisesti vastustamaan, koska se on samanaikaisesti kadotettu ja samanaikaisesti kaikkialla läsnäoleva. Kapitalismilla on muoto, joka kyllä näyttää joltakin mutta on muotona mahdoton. Teoksena *Paholaisen haarukka* sanoo epäsuorasti (muun muassa paholaisen haarukka –illuusioiden kautta), että kapitalismi on olemassa, mutta toteutuneena järjestelmänä se on mahdoton, eikä sen olemusta näin ollen voi täysin ymmärtää sellaisena kuin se on. Se on petollinen, epäselvä, illusion kaltainen kuva todellisuudesta.

Kapitalismin lupauksen mukaan ihmisten tulisi enimmäkseen olla onnellisia, vauraita ja sosiaalisia, mutta näin ei kuitenkaan teoksessa näytä olevan. Kapitalismi ja kapitalismin ideologia näyttäytyy *Paholaisen haarukassa* läsnäolevana, mutta se ei harhanomaisesti todella paikallistu mihinkään. Teoksen henkilöahmoista voittajat puolustavat kapitalismin olemassaoloa, mutta samanaikaisesti analysoivat sitä puhki ollen suhteellisen tyytymättömiä, vaikka toisinaan muuta väittävätkin. Heidän tyytymättömyytensä perustuu kapitalismin epäkohtien tuottamaan mielipahaan, jonka seurauksena heidän on pakonomaisesti analysoitava tuota kapitalismia viime kädessä säilyttääkseen minuutensa järjestelmässä toimivana subjektina. Teoksen häviäjät taas kuuluvat kapitalismin suhteen oppositioon, joka ei voi irrottautua kapitalistisesta järjestelmästä mitenkään, vaikka onkin sysätty järjestelmän laitamille. He samaan aikaan kuuluvat kapitalistiseen järjestelmään ja ovat kuulumatta,

ja tämä tuottaa heille katkeruutta ja kostonhimoa. Tämä kaksinaisuus on paholaisen haarukka-harhan mukainen. Heillä ei harhaisessa ja epäselvässä tilanteessaan ole paikkaa ulkopuolella eikä sisäpuolella. He ovat sellaisen paikattomuuden vankeja, jonka kapitalismin ideologian hegemonia on luonut.

Kapitalistinen järjestelmä vetää syliinsä ja tarjoaa osallisuudesta palkinnoksi leipää ja sirkushuveja, mutta samanaikaisesti se nielaisee heidät sisuksiinsa. Kapitalismin houkutteleva ja kaikkialla läsnä oleva ideologia on syötti, jota järjestelmä käyttää. Ideologia peittää alleen niin kritiikin kuin analyysinkin, koska kapitalismille ei näytä olevan muuta vaihtoehtoa maailmassa. Siten se on hegemoninen järjestelmä ja ideologia. Näin ollen kapitalistista järjestelmää on vaikea muuttaa muualta kuin itse järjestelmän sisältä käsin. Järjestelmän sisältä muuttamisessa on taas juuri se paradoksaalinen ongelma, että sisältä käsin on vaikea toimia järjestelmää vastaan, koska sen ideologinen vaikutus henkilöihin on kovin voimakas. Niin kauan kuin kukaan ei ole valmis luopumaan mistään, järjestelmä pysyy ennallaan. Kapitalistiseen järjestelmään kuuluu olennaisena osana omistaminen, etujen puolustaminen ja hankkiminen sekä ihmisten keskinäinen kilpailu, eivätkä monet halua luopua itse kapitalismista. Tämä kaikki taas perustuu yksilön henkilökohtaiseen omistusoikeuteen, jonka nimeen vannoo varallisuudenhoitaja Lari Laine:

Minä en luovu mistään.

Minä syön ja ostan lisää.

Me ostamme lisää.

Meidän kirkkomme ei luovu ihokkaastaan, se sijoittaa. Miljoonat kuolevat nälkään, ja kirkko etsii itselleen konsulttiyhtiön, jolle se jäsenkatoaan murehtiessaan ja uusia markkinointikeinoja kehitellessään voi ulkoistaa sijoitustoimintansa etiikan.

[--]

Me emme luovu ennen kuin on pakko turvautua ihmiskunnan ikivanhaan selviytymiskeinoon, lajitovereiden syömiseen, mikä on paikoin jo sivistyneellä tavalla organisoitu.

Moraalisimmatkaan meistä eivät luovu mistään.

Miksi minun pitäisi? (PH, 124.)

Paholaisen haarukalle tyypillisellä tavalla Lari Laine perustelee uskonsa kapitalismiin ja samalla arvostelee oikeaksi uskomaansa tulkintaa siitä. Tekstiä voi tulkita epäsuorasti niin, että Lari Laine ei hyväksy kapitalismille ominaisia menettelytapoja, mutta mukautuu niihin, koska ei halua luopua mistään kun kukaan muukaan ei tee niin. Hän ei usko, että muut seuraisivat hänen esimerkkiään, joten hänen kannaltaan on kannattamatonta yrittää muuttaa kapitalistista järjestelmää. Kyseessä on kapitalismin ideologian mukainen kaiken henkilökohtaisen ja yksilöön perustuvan arvostaminen. Verkkotuottaja Kari Lehtonen kertoo blogissaan: ”Meidän elämämme on rakennettu taloudellisen kasvun idean varaan, me tiedämme sen emmekä todellisuudessa ole valmiita luopumaan yhtään mistään henkilökohtaisessa elämässä saavutetusta. Meidän sormemme ovat selän takana ristissä.” (PH, 259.)

Pertti Karkaman (1979, 34) mukaan ihmisen tajunta pyrkii sopusointuun sen toiminnan kanssa, jossa hän osallistuu yhteiskunnalliseen elämään ja jossa aineellisia suhteita pyrkivät vastaamaan ideologiset suhteet, jotka taas ilmenevät tajunnan muotoina. *Paholaisen haarukassa* voittajat pyrkivät nimenomaan sopusointuun kapitalismin kanssa, mutta valitettavasti se ei voi tarjota riittävän täydellistä sopusointua, jotta kapitalismia ei tarvitsisi analysoida ja jotta he todella voisivat tuntea itsensä täysin sopeutuneiksi. Toisaalta taas he ovat hyvin sisäistäneet kapitalismin ideologian, joka vastaa heidän tajuntansa muotoa, ja näin heidät on toisin sanoen vahvasti akkreditoitu kapitalistiseen järjestelmään. Tämän järjestelmän ideologia vastaa heidän aineellisesti määrittynyttä asemaansa yhteiskunnassa. Häviäjien tajunta vastaa taas heidän omaa asemaansa. Häviäjät muodostavat kuvan itsestään kapitalistisen järjestelmän vaatimusten kautta ja toimivat sen kuvan mukaan, jonka kapitalistinen järjestelmä on jo valmiiksi heidän käyttöönsä ideologisesti luonut. He ovat omaksuneet häviäjän roolit, joista he eivät voi päästä ulos, sillä kapitalistinen ideologia vallitsee kaikkialla, ja häviäjän rooli on nimenomaan kapitalistisessa järjestelmässä häviävän rooli. Tämä johtuu siitä, että mitään muunlaistakaan viitekehystä häviäjän roolille ei ole olemassa, sillä kapitalismin ideologia kattaa henkilöiden tajunnat myös niissä tilanteissa, joissa he joutuvat kapitalismin ylenkatsomiksi.

Henkilöhahmojen tietämättömyys toistensa elämästä saa ideologisen sisällön, joka näyttäytyy paholaisen haarukoissa. Viime kädessä kapitalistinen ideologia ja järjestelmä hallitsee ja kontrolloi henkilöitä. Ei ole sopivaa tuntea ihmisiä, jotka eivät kuulu voittajiin. Kapitalismin ideologia vaatii epäsuorasti häviäjien unohtamista ja samalla se merkitsee vallankäyttöä järjestelmän piirissä. Samalla häviäjät toimivat pelotteena terrorismin logiikan mukaisesti: kun yhdelle käy näin huonosti, toistenkaan ei kannata unohtaa järjestelmää ja sen vallitsevaa ideologiaa.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine miettii siskoaan Lauraa. Tilanteessa ilmenee paholaisen haarukka – illuusio, jonka voi tulkita myös satiiriksi siitä, miten menestyneet henkilöt eristävät erilaisuuttaan tietämyksensä ja tuntemuksensa piiristä työttömän Jumalan Kyynelen, vaikka tämä luonnollisestikin on olemassa kaikesta huolimatta:

Laura sanoo tietävänsä mitä on elämä, mutta hän ei näe työpaikastaan tuotannollisista syistä irtisanottua Jumalan Kyyneltä monen kuukauden ajan potkujen jälkeen ylittämässä jokea, kulkemassa vastarannalle, humalassa, sokissa, koska ei muutakaan osaa. Jos Laura tietäisi, hän kirjoittaisi kohtauksen markkinariskin toteutumisesta, kohtauksen jossa Jumalan Kyynel seisoo syksyisessä illassa, katselee virrassa välkehtiviä tehtaan valoja ja kuuntelee tehtaan huminaa, tasaista hengitystä, jonka tahtiin hän oli hengittänyt ja johon hänen yhteytensä on katkaistu. Tehdas on syössyt hänet sisuksistaan ja jättänyt heitteille, oman onnensa nojaan.

Mutta Laura ei tiedä siitä mitään, ja varainhoitaja miettii aivan muita asioita. (PH, 154–155.)

Lari Laineen sisko Laura Laine tekee elokuvaa Jumalan Kyynelestä ja yrittää sen myötä hahmottaa, millainen ihminen on Jumalan Kyynel. Hän tarkastelee Jumalan Kyyneltä elokuvansa fiktiivisenä hahmona sen sijaan että Jumalan Kyynel olisi hahmo hänen todellisuudessaan. Jumalan Kyynel on todellinen henkilö ja vaikuttaa siltä, mutta ei ole sitä voittajan, Laura Laineen elämässä vaan ainoastaan hänen elokuvansa todellisuudessa. Jumalan Kyynelen henkilöahmo eristyy Laura Laineen kuvitelman tasolle sen sijaan että Laura Laine kohtaisi Jumalan Kyynelen aitona ihmisenä. Tässäkin kohdin voittajien elämä teoretisoituu, kun taas häviäjien rooli konkretisoituu: sen sijaan, että Jumalan Kyynel olisi toimiva subjekti voittajien elämänpiirissä, hänet abstrahoidaan taiteen tasolla elokuvahahmoksi, ja näin kapitalismi suosii jo rakenteellisesti erojen muodostumista voittajien ja häviäjien välillä.

Häviäjästä voidaan tehdä taidetta turvallisesti välimatkan päästä, mutta tämän elämän tunteminen ei kuulu keskiluokalle muuten kuin vain siinä mielessä, että voittajat voivat tunnistaa häviäjän kautta kuuluvansa voittajiin erotuksena häviäjistä. Toisin sanoen, jos on olemassa voittajia, pitää jossakin – ja mielellään turvallisen kaukana – olla olemassa myös häviäjiä. Häviäjät konkretisoituvat omiin asemiinsa henkilöiksi, jotka tuntevat vihaa yhteiskuntaa ja keskiluokkaa kohtaan ja vain siksi, ettei heillä ole käytettävissään riittävästi rahaa, jotta he voisivat lunastaa paikkansa voittajien joukossa. Heitä ei elähdytä porvarillinen ”jokainen on oman onnensa seppä” -ajattelu, vaan pikemminkin heitä inspiroi oman onnensa nojaan jättämisen menettely, jonka uhreiksi he itsensä mieltävät.

Paholaisen haarukka -harha ilmenee tekstimuodossa seuraavassa elokuvaohjaaja Laura Laineen sanoin:

Lari ei sano, että hän on se joka myöhemmin kertoo minun olevan elokuvaohjaaja, joka tekee elokuvaa syrjäytymisestä, koska se on trendikästä. Hän ei sano kuvaavansa minua seisomassa kadulla villapaita ylläni ja valvomassa sitä ennen, miten näyttelijän korvan taakse maalataan sinipunervaani pisaraa.

[--]

Ei veljeni tiedä kaikkea, hän ei tiedä eikä näe kaikkea mistä minäkään en tiedä mitään. Me kummatkaan emme näe Jumalan Kyyneltä kaksi vuotta sitten karaokebaariin eksyneenä, emme näe miten hän kuuntelee keski-ikäisen miehen komean viinabassoisen esityksen My Waysta ja mielihoiteesta käy varaamassa itselleen vuoron. Kun hänen nimensä kuulutetaan, hän kävelee ulos baarista. (PH, 126–127.)

Elokuvaohjaaja Laura Laine tekee Jumalan Kyynelestä elokuvaa, mutta myöntää olevansa tietämätön aidosta Jumalan Kyynelestä ja tämän elämästä. Näyttää luonnolliselta, ettei Laura Laine tunne Jumalan Kyyneltä, mutta koska hän kertoo siitä mitä ei tiedä, saavat tilanteen merkitsevät piirteet mahdottoman ilmiäsun paholaisen haarukka -harhan kautta temaattisesti tulkittuna. Elokuvaohjaaja Laura Laine perustelee tietämättömyyttään Jumalan Kyynelen kohtalosta sillä, että

kaikkea ei voi tietää. Kuitenkin hän tekee elokuvaa juuri siitä henkilöstä, jonka suhteen hänen tietämyksensä on vaillinainen. Hän ei näe Jumalan Kyyneltä fyysisesti, mutta hän on kuitenkin tavallaan läsnä tämän kohtalossa eksyä karaokebaariin. Tässä läsnäolossa Laura Laine ottaa osaa Jumalan Kyynelen kohtaloon. Satiirinen piirre tässä episodissa on se, että ei ole mitenkään vaikeaa kohdata Jumalan Kyynel karaokebaarissa, mutta kapitalismin ideologian mukaan se on mahdottomuus, sillä Jumalan Kyynel ei häviäjänä ole virallisesti olemassa kapitalismin voittajien elämässä. 'Virallisella' tarkoitan sitä, että kapitalismi kyllä tunnustaa voittamisen eetoksen, mutta ei juurikaan kiinnitä huomiota häviäjiin.

Epäsuorasti *Paholaisen haarukasta* voi tulkita, että teos kuvaa kapitalistisessa järjestelmässä eläviä henkilöitä siten, että he tämän tästä joutuvat elämään paholaisen haarukka -harhan vallitessa yhteiskunnassa. Tämä todistaa kapitalistisen ideologian illuusionomaisesta todellisuuden vääristymisestä omaan suuntaansa yhteiskunnassa. Tämä vääristyminen tapahtuu siten, että kapitalismin ideologia määrittää sosiaalisia suhteita itsensä kautta niin, että ne eivät muodostu henkilöiden sosiaalisten ominaisuuksien mukaisesti vaan yksinomaan sen mukaan, millainen asema henkilöillä on kapitalismin markkinoilla. Näin myös henkilöiden sosiaalinen todellisuus vääristyy, ja tämän *Paholaisen haarukka* tekstin keinoin esittää.

Paholaisen haarukassa kapitalistinen ideologia näyttäytyy illuusiona, joka vääristää tavallisen kanssakäymisen sekä minäkuvan siten, että henkilöiden elämään tulee enemmän tai vähemmän mukaan kilpailu. Tämä kilpailu käydään huonommista ja paremmista asemista todellisuudessa, joka sekin määräytyy kyseessä olevan kilpailun tiimoilta. Voittajilla on varaa valikoida, mitä he haluavat elämässään nähdä ja kuulla. Häviäjät joutuvat tyytymään siihen mitä on tarjolla. *Paholaisen haarukan* satiiri kohdistuu muun muassa tarjolla olemisen ongelmaan: miksi valita mitään sellaista, joka on huonoa tai osoittaa huonoa makua? Valitsipa mitä tahansa, tuo ”huonous” on kuitenkin olemassa, eikä se haihdu siten että kieltää sen olemassaolon. *Paholaisen haarukka* irvailee voittajien sovinnaiselle paremmuudelle, jonka kapitalistinen järjestelmä on luonut ja jota ei välttämättä ole olemassa muualla kuin henkilöiden kuvitelmissa.

Kilpailussa on panoksena yleisen hyväksynnän ja arvostuksen lisäksi myös hyvinvointi ja terveys. Henkilöt joutuvat väkisin määrittelemään itsensä, käyttäytymisensä ja suhteensa muuhun maailmaan kapitalismin ideologian kautta. Louis Althusserin (1984, 118) mukaan ideologia ”ilmentää” yksilöiden kuviteltuja suhteita heidän olemassaolonsa reaalsiin ehtoihin. *Paholaisen haarukassa* varallisuudenhoitaja Lari Laineen ja verkkotuottaja Kari Lehtosen kannalta nämä

kuvitellut suhteet korostuvat, koska nämä henkilöt ylläpitävät analyysia kapitalismista ja sen tuottamista ehdoista. Korostunutta on nimenomaan se, että nämä suhteet ovat kuviteltuja. Tämä kuvittelu ilmenee siinä, että periaatteessa henkilöt voisivat toimia toisinkin, mutta heillä on ikään kuin kapitalismissa elämisen ohjekirja, jonka opetuksia he joutuvat noudattamaan. Tätä kuvaavat varallisuudenhoitaja Lari Laineen mietteet, joissa hän kyllä tiedostaa asianlaidan:

Me hikoilimme henkemme ja rahan edestä soveltaen sinisen meren strategiaa, etsien uusia asiakkaita, markkinoita ja toimintamalleja, ja sanoimme sitä työelämäksi.

Me asetimme sijoitusinstrumentit itsemme ja elämän väliin.

Joskus minusta tuntui että me olimme päästäisiä, jotka eivät elämänsä aikana ehtineet nukkua yhtään, joiden oli metsästettävä ja syötävä koko ajan. Muuten ne olisivat kuolleet, ja ne kuolivat silti. (PH, 29.)

Kapitalismin mukainen ajattelu tulvii kaikkialle elämään ja antaa näkökulman, josta tarkastella tekojaan ja maailmaa. Kertoja kertoo, miten Kari Lehtosen töihin käveleminen saa kapitalismin näkökulmasta relevantin ilmiön: ”Kari Lehtonen. Hän luulee kävelevänsä töihin, vaikka hän on parhaillaan siirtymässä kompetenssialueelta toiselle, ihmissuhdetaidoista verkottuneeseen monialaosaamiseen”. (PH, 49.) Althusserin (1984, 120) mukaan ihmisille ilmenee ideologiassa heidän oma suhteensa olemassaolonsa todellisiin ehtoihin. Tässä Althusser tarkoittaa ajatteluaan ja toteaa vielä, että ”kaikessa ideologiassa havaittavat kuvitteelliset vääristymät (ne voi havaita, ellei pidä ideologiaa totena) perustuvat *tuon suhteen kuvitteelliseen luonteeseen*” (Althusser, 1984, 120). Kyse on siitä, miten verkkotuottaja Kari Lehtonen ymmärtää todellisuuden ideologian kautta vääristyneenä tuon ideologian olemuksen mukaiseksi. Toisin sanoen kertoja tulkitsee hänen ”siirtyvän kompetenssialueelta toiselle”, mikä on jo ideologisesti hahmottunut tapa havaita sitä mitä on tapahtumassa. Tämä havainto ei sinänsä ole väärä, mutta väitän, että se on vääristynyt, koska se kategorisoi Kari Lehtosen abstraktiin maailmaan siten, että tuo maailma on kapitalismin kautta ideologisoitunut ja muuttunut vieraaksi käytännön elämälle. Lisäksi kertojan tulkinta on irvailua Kari Lehtosen pätevyuden, asiantuntevuuden ja aseman kustannuksella.

Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että käytännön elämä voisi asettaa mittapuut ajattelulle tai että se olisi ilman muuta teoreettista ajattelua aidompaa ja ensisijaisempaa. Kuitenkin kapitalistisen ideologian mukaisesti kuvattu todellisuus on ideologisesti väritynyt ja hegemonian hallitsema. Kun todellisuus vääristyy kapitalistisen ideologian kautta, kyseessä on vallan ja vallankäytön ongelma: kenellä on valta määrittellä meidän todellisuutemme? *Paholaisen haarukassa* valta on väkevästi kapitalismin ideologialla. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ilmaisee riippuvuuttaan järjestelmään, johon hän on itsensä kytkenyt:

Olin kytkenyt elämäni ja kohtaloni rahaan, eikä minulla ollut oikeutta valittaa. En pitänyt

itseäni kansalaisena, olin rahan puolella. Koska suuryrityksillä ei ollut perimmäisiä oikeuksia ja velvollisuuksia samalla tavalla kuin ihmisillä oli – ne olivat pelkkiä rahan tekemistä varten rakennettuja koneita – ei minullakaan niitä ollut. Nuo koneet olivat määritelmällisesti itsekkäitä olioita. Olin asettunut vetämään niiden vankkureita. (PH, 79.)

Lari Laine samastaa suuryritykset ihmisiin ja väittää, ettei hänellä ole oikeuksia ja velvollisuuksia kuten ihmisillä. Hän ei koe olevansa kansalainen missään valtiossa, vaan mitä ilmeisimmin hän kokee edustavansa ylikansallista pääomaa. Hän uskoo, ettei hänen rooliinsa kapitalistisessa järjestelmässä kuulu muu kuin se mitä vaaditaan järjestelmän piirissä. Hänellä ei ole oikeutta valittaa, sillä hänet on palkittu järjestelmään osallistumisesta ja hän on sitäpaitsi itse tietoisesti valinnut osansa. Samalla hän tulee samastaneeksi itsensä ”pelkkiin rahan tekemistä varten rakennettuihin koneisiin”, jotka ”olivat määritelmällisesti itsekkäitä olioita”. Kapitalismin ideologia ei välttämättä tue näin rajua käsitystä yksilöstä, joten kyseessä olevan kohdan voi tulkita kritiikkinä kapitalistista ideologiaa kohtaan. Jälleen ilmenee paholaisen haarukka -harha: kaikki näyttää aidolta ja luonnolliselta, mutta ei välttämättä ole sitä: Lari Laine ikään kuin puolustelee ja kritisoi kapitalismia samanaikaisesti. Hän korostaa sen välttämättömyyksiä ja kuitenkin rakentaa todellisuuttaan siten, että hän päätyy valittamaan asiantilaa: ”Minulla ei ollut mahdollisuutta elää täyttä elämää juuri nyt, tässä hetkessä” (PH, 79).

Althusserin (1984, 120–122) mukaan ideologia ei ilmaise yksilöiden olemassaoloa hallitsevien todellisten suhteiden järjestelmää, vaan heidän kuvitteellista suhdettaan niihin todellisiin suhteisiin, joiden alaisina he elävät. Tämä kuvitteellinen suhde on itse aineellisesti olemassa. Näillä ajatuksilla *Paholaisen haarukka* leikkii. Kuvitteellinen määrittelee sen henkilöiden toimintaa paljon suuremmassa määrin kuin itse järjestelmän taholta tulevat aidot reaktiot. Mikään konkreettinen ei suoranaisesti pakota henkilöitä toimimaan niin kuin he toimivat. Heidän ideologiansa pitää heidät ojennuksessa. *Paholaisen haarukka* problematisoi kapitalistista ideologiaa tekemällä siitä muotopuolen, jolla on taipumus muuttaa muotopuoleksi myös siinä elävät henkilöt. Nämä henkilöt joutuvat elämään järjestelmän filterin läpi, ja pois suodattuu niitä piirteitä, joille kapitalistisella järjestelmällä ei ole käyttöä. Näitä voisivat olla esimerkiksi anteliaisuus, suvaitsevaisuus, ennakkoluulottomuus, altruistisuus, empatia – yleensäkin sellaiset piirteet, jotka lisäävät sosiaalisuutta ja vähentävät omaneduntavoittelua sekä yksilön rahallisen kilvoittelun merkitystä järjestelmän ideologian piirissä. Näitä piirteitä ei juuri *Paholaisen haarukan* henkilöissä näkyvästi esiinny.

Karkaman (1998, 119) mukaan ideologinen logiikka ja myös retoriikka jäljittelevät sitä, mitä kutsutaan todellisuudeksi ja mitä pidetään totena ja oikeana. *Paholaisen haarukassa* myös voittajat epäsuorasti kyseenalaistavat kapitalismissa vallitsevan etiikan ja moraalin, mutta he eivät kyseenalaista kapitalismin valtaa vaan uskovat sen luonnonmukaisuuteen ideologiana, jolle ei voi olla vaihtoehtoa. Kapitalismi ei kilpaile toisten ideologioiden kanssa vaan sisältää kilpailun eetoksen itsessään sisäänrakennettuna. Tässäkin kohdin voi todeta, että kapitalismin ideologia jäljittelee todellisuudessa vallitsevaa kilpailullista aspektia, mutta se korostaa sitä suhteettomasti muiden todellisuuteen kuuluvien ilmiöiden kustannuksella. Näin tapahtuu juuri siksi, että kapitalismin ideologiassa (kapitalistisen järjestelmän sisäinen) kilpailu on yksi sen keskeisistä tukipilareista, joita ilman ei voi olla kapitalismia. *Paholaisen haarukan* voittajat näyttävät passiivisesti hyväksyvän Jumalan Kyynelen (ja miksei taksikuski Klausinkin useampaa astetta pienemmät) kärsimykset, sillä häviäjätkin kuuluvat kapitalismin luonteeseen, vaikka heistä ei tarvitsisikaan huolehtia. Kapitalistinen ideologia toteutuu ja tulee itseksensä juuri Jumalan Kyynelen kärsimysten kautta. Jumalan Kyynelestä muotoutuu näin erittäin vastahakoinen kapitalismin ”uskonnon” marttyrihahmo, joka hyväksyessään kapitalistiseen ideologiaan sisältyvät häviäjän määrittelyt tulee vahvistaneeksi tuota ideologiaa omalla kurjuudellaan. Tähän tulkintaan viittaa myös Jumalan Kyynel -nimitys: Jumalan Kyynel itkee sitä mikä oli ja on kapitalismin myötä menetetty, mutta juuri siksi hän lunastaa paikkansa järjestelmän ylläpitäjänä – vaikka sitten sen huonoimpien puolien kautta.

Ideologia opettaa että me olemme vapaita, itsenäisiä ja itseämme hallitsevia. Elämme yhteiskunnallisessa häkissä onnellisina onnellisessa uskossa omaan vapauteemme. Ideologia ei ole vain opinkappaleitten joukko, vaan se ulottuu elämän kaikille tasoille. Se sitoo meidät yhteiskuntaan ja antaa identiteetin. (Koskela & Rojola, 1997, 126.) *Paholaisen haarukassa* henkilöt tiedostavat kapitalistisen ideologian vajavaisuudet. Verkkotuottaja Kari Lehtonen pohtii vapautta:

Mitään vapautta ei ollut, tai jos olikin, se oli ihmisen vapautta, epätäydellistä, hyödytöntä.
Teoreettista, abstraktia, filosofista vapautta.
Tarjoa ihmiselle vapautta, niin hän juoksee karkuun.
Ihminen ei valitse, vaan kauhistuu.
Onneksi moderni teknologia oli vapauttanut ihmiset liian läheisestä kanssakäymisestä.
(PH, 52.)

Kari Lehtonen ei itse asiassa aseta kapitalismia vapaus -käsitteen yhteyteen siten, että nimenomaan kapitalismin ideologia rajoittaisi hänen vapauttaan. Pikemminkin hän suhtautuu vapauteen filosofisena ongelmana, joka on olemassa kapitalismista riippumatta. Yleisesti *Paholaisen haarukan* henkilöt näyttävät uskovan, että mikään ei voi tulevaisuudessa olla ainakaan paremmin

kuin nyt, vaikka hallitseva ideologia häviäisikin joskus. Ihminen on kuitenkin samanlainen aina. Tätä kohtaloukkoa tukee voittajien luottamus kapitalismin luonnonmukaisuuteen: voittajat uskovat perustellusti, ettei yksilöiden välinen kilpailu tule koskaan häviämään maailmasta, eikä niin ollen kapitalismi kokonaisuutena koskaan katoa, vaikka sen muoto saattaisikin muuttua. Itse vapaus taas merkitsee Kari Lehtoselle jotakin pelottavaa: mikäli kapitalismin turvallinen ideologia menettäisi otteensa, tilalle saattaisi syntyä kaaoksen tyyppinen vapaus, jossa ihmistä ei suitsittaisi riittävän pätevän ideologian avulla aloilleen. Tuo vapaus saattaisi jopa muistuttaa varoittavan esimerkin eli Jumalan Kyynelen vapautta, joka ei tee tätä onnelliseksi vaan tuottaa yksinomaan kärsimystä:

Hänellä ei ollut asuntolainaa, joka teki Saija ja Kari Lehtosesta nykyajan orjia, rahoitusmarkkinoiden vankeja, kuten suhteellisemmin myös Laura Laineesta. Jumalan Kyyneellä oli vapaus joka musersi hänet.

Hänellä oli syrjäytetyn vapaus.

Hän ei kyennyt tuntemaan itseään palkkaorjia riippumattommaksi. (PH, 73.)

Ideologioiden pitää olla riittävän todellisia tarjotakseen pohjan, jolla yksilöt voivat muodostaa koherentin identiteetin ja motivoitua tehokkaaseen toimintaan. Lisäksi ideologian pitää kyetä kumoamaan ainakin ilmeisimmät vastaväitteet ja ristiriidat sen olemuksesta. Ideologian pitää olla enemmän kuin illuusio. Ideologian luoman sosiaalisen todellisuuden tulee olla aito ja tunnistettava sekä kyettävä käsittelemään ristiriitaisuuksiaan. (Eagleton 1991, 15.) Tämä ideologian piirteiden määrittely sopii *Paholaisen haarukan* kapitalismiin. Siitä poikkeaa vain Jumalan Kyynel, jota kapitalistinen ideologia ei kykene käsittelemään perustellusti. Eritoten eettiset ja moraaliset näkökulmat näyttäytyvät *Paholaisen haarukassa* ongelmakohtana tai kipupisteenä, johon vallitseva kapitalismin ideologia ei yllä Jumalan Kyynelen suhteen. Tässä korostuu Jumalan Kyynelen aseman perustava erilaisuus. Järjestelmän on vaikea puolustella Jumalan Kyynelen aseman ulkopuolisuuden piirrettä uskottavasti, koska hän kuuluu samaan kapitalistisen ideologian ja järjestelmän piiriin kuin Lari Laine ja Kari Lehtonen. Näin on, koska hänet on pakotettu ajattelemaan kapitalismin ideologian kautta, sillä hän elää kapitalistisessa yhteiskunnassa. Hänen kohdallaan kapitalismin lupaukset pettävät erityisesti yksilönvapauden ja sen tuomien mahdollisuuksien toteutumisen jäädessä pois. Hänellä ei ole todellista vapautta, vaikka hänellä ei työtä olekaan.

Ideologian voidaan nähdä olevan enemmän tai vähemmän systemaattinen yritys tuottaa selityksiä ja oikeutuksia sellaiselle sosiaaliselle käyttäytymiselle, joka muuten voisi olla kritiikin kohteena (Eagleton 1991, 52). Kapitalismissa piilee itsekkyyys, jota kapitalismin ideologia selittää yksilönvapaudella. Tämä yksilönvapaus saa *Paholaisen haarukan* voittajat uskomaan toimiinsa tuon ideologian mukaisesti siten, että he eivät tee mitään väärää vaan toimivat nimenomaan oikeutetusti järjestelmän mukaisesti. Näin on oltava, koska järjestelmä palkitsee heitä säännöllisesti

kuukausipalkalla, kuten tapahtuu yleisesti suurelle enemmistölle kapitalismin piirissä elävistä ihmisistä. ”Maan tavan” omaksumisessa ei voi olla mitään väärää. Tästä huolimatta varallisuudenhoitaja Lari Laine tuntee, että kaikki ei ole ollut kohdallaan. Hän ei toisin sanoen ole kokonaan ideologian pauloissa ja tarkastelee työtään imperfektissä. Imperfekti viittaa siihen, että hän olisi tullut jonkinlaiseen taitekohtaan elämässään. Tulkitsen niin, että tuo taitekohta on epäkohtien huomaamista ja tiedostamista:

”Panostaa” ja ”maksuttomuus” huvitti toki itseämmekin.
Minuakin oma mantramme kuvotti.
Sitä paitsi me sanoimme että ”varallisuus ansaitsee arvoisensa kohtelun”, emme puhuneet ihmisestä.
Elämää elettiin riskillä.
Riskillä ja valheilla.
(PH, 38.)

Lari Laineen asenne on perustaltaan realistinen kapitalistista ideologiaa kohtaan. Siinä on huonoja puolia, mutta ne eivät riitä siihen, että hän ryhtyisi jollakin tavalla kumoamaan järjestelmää tai vastustamaan sitä aktiivisesti. Hän päinvastoin yrittää oikeuttaa kapitalismin ideologian sillä, että elämään kuuluvat riskit ja valheet, eivätkä ne katoa myöskään kapitalistisen ideologian piirissä.

Fredric Jamesonin (1991, 264) mukaan poliittinen filosofia ja sitä myöten ideologiat ovat kuin markkinat, jotka toimivat omalla oikeudellaan. Valinnat ja ratkaisut ovat olemassa, ja niistä on vapaus valita. Tällä valtavalla markkinapaikalla voimme yhdistellä vapauden suhdetta tasa-arvoon oman yksilöllisen luonteemme mukaisesti. *Paholaisen haarukan* henkilöiden elämässä tällainen vapaus on kuitenkin kyseenalainen. He tuntevat, etteivät he voi mitenkään muuttaa asemaansa elämässään tai maailmassa. Niin Lari Laineen, Kari Lehtosen kuin Jumalan Kyynelen ja taksikuski Klausinkin ylle on asetettu valmiiksi muiden hyväksi arvioima kapitalistinen järjestelmä, jonka muuttamiseksi yksilö ei voi tehdä käytännössä mitään. Ainoastaan joukkovoima voi muuttaa tilannetta, mutta tällaista ei ole näköpiirissä. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ajattelee, että yksinomaan talous on määrännyt tahdin nykymaailmassa, eikä sitä ole uhannut mikään:

Talous ei älähtänyt, koska sen ei tarvinnut älähtää, välittää eikä kiinnostua. Se ei ollut uhattuna. Sen oli hyvä olla roolissaan, jonka suomalainen älymystö oli sille suonut. Sen ei tarvinnut lausua repliikkejään ääneen. Riitti, että se käsikirjoitti ja omisti kaiken: maan, teatterin, lehdet jotka käänsivät katseensa omistajasta ja paneutuivat kiittelemään halkopinon raossa laukaistua papattia. (PH, 176.)

Näyttäisi olevan niin, että demokraattisessa yhteiskunnassa enemmistön valta kapitalistisine ideologioineen estää Jamesonin mainitseman ”valtavan markkinapaikan” toiminnan, eikä ”vapauden suhdetta tasa-arvoon” päästä yksilöllisesti yhdistelemään. Kapitalistinen ideologia ei salli *Paholaisen haarukassa* poikkeamia yleisestä järjestyksestä tässä asiassa, sillä kapitalismin hegemonia on liian vahva. Jumalan Kyynel ei näyttäisi mitenkään voivan vaikuttaa siihen, millainen

vapaus hänellä on tai miten tasa-arvoinen hän saattaa olla suhteessa varallisuudenhoitaja Lari Laineeseen tai verkkotuottaja Kari Lehtoseen. Vapaus ja tasa-arvo määräytyvät ideologian kautta, sen jota voittajat edustavat. Jumalan Kyynel ei jaksakaan uskoa, että ideologian tai kapitalistisen järjestelmän taholta hänelle koituisi mitään hyvää, eikä se ole ihme. Kun hän on hyökännyt varallisuudenhoitaja Lari Laineen kelloseppäisän kimppuun ja lyönyt tämän aivokuolleeksi seinäkellolla, Lari Laine ajattelee Jumalan Kyynelestä:

En tiedä mikä olento hän on, mitä lajia, minkälaisen merkityksen maailmasta hän tulee ja miksi hänen kaltaisensa ovat olemassa. En kerta kaikkiaan tiedä. Ennen pitkää hänelle luetaan tuomio ja hänet vietään pois.

Minulta ei liikene hänelle myötätuntoa. Eikä mielenkiintoa.

Minusta hänelle saisi tehdä mitä tahansa.

En enää ajattele häntä.

Ajattelen sitä että raha maksaa meille paljon enemmän kuin vuosi sitten.

[-]

En toivo tälle ihmiselle pahaa.

En toivo hänelle mitään. (PH, 236.)

Lari Laine keskittyy olennaiseen omassa elämässään, ja näin paljastuu se suuri välimatka, joka *Paholaisen haarukassa* piiryy voittajien ja häviäjien välille. Voittajille on mahdollista valita seuransa omien kriteeriensä mukaisesti, mutta häviäjät voivat valita vain siitä mitä jää jäljelle. Jumalan Kyynelen tapauksessa jäljelle ei jää ketään. Hän yksinkertaisesti päätyy vankilaan turhaututtuaan järjestelmään niin, että tuo turhautuminen ajaa hänet lopulta yhä syvemmälle väkivaltaan.

Se mitä ihmisille on annettu, on vapauden ja rajoittamattomuuden lume. Yhteiskunnan rakenteen ja sen ideologisten koneistojen vastineeksi syntyy psyykinen koneisto, jonka ideologiset instanssit tekevät mahdolliseksi sen, että ideologia kykenee komentamaan yksilön järjestykseen. Ideologiseksi subjektiksi tulemisessa keskeinen seikka näyttää olevan kuvitteellinen itsemäärääminen vieraan määräysvallan vallitessa. Ideologisten voimien yksilöihin rakentuvat psyykkiset edustajat saavat yksilöt toimimaan omaehtoisesti tavalla, joka johtaa alistumiseen. (Haug 1983, 53–55;77.) *Paholaisen haarukassa* kapitalismin ideologialle omaehtoisen toiminnan kautta alistumiseen johtava käyttäytyminen on räikeintä Jumalan Kyynelen tapauksessa. Hän on omaksi tuhosseen omaksunut kapitalistisen ideologian luoman mallin siitä, miten järjestelmässä tulee käyttäytyä ja mitä uskoa, kun on menettänyt asemansa ja työpaikkansa. Tämä malli on erittäin tuhoisa ja sen omaksuminen johtaa *Paholaisen haarukan* tarinan etenemisen mittaan yhä syvemmälle etenevään kurjuuteen. Tulkintani mukaan Jumalan Kyynel on alistunut kapitalistisen järjestelmän määräysvaltaan, koska hän ei onnistu kyseenalaistamaan sitä eikä irrottamaan itseään sen luomista häviäjän määritelmistä. Tämän osoittavat hänen mietteensä:

Pahan olon poistamiseksi hänelle oli tarjottu samoja asioita, jotka olivat aiheuttaneet sen. Järjestelmä, joka oli tehnyt hänet sairaaksi, lupasi poistaa hänen sairautensa.

[--]

Fevarin, Seroxat, Zoloft.

[--]

Silmiä räpäyttämättä systeemi toisti sanomaa, että talous toimi luonnonlakien alaisena vastaavalla tavalla kuin toimivat fysiikan lait.

Väkivalta oli ainut yhdistävä linkki hänen ja ympäröivän maailman välillä, kieli jota kumpikin käytti ja viime kädessä myös ymmärsi. (PH, 9–10.)

Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen ovat kohdanneet kapitalismin ideologian rakentaman kuvitteellisen itsemääräämisoikeuden. He ovat suostuneet vastaanottamaan kapitalismin ideologian ja sen kautta tehdyt määritteet itsestään ja ympäröivästä maailmasta. Toisaalta he vilpittömästi uskovat siihen, että raha on kaikenlaisen vallan ja todellisuuden määrittelyiden kulmakivi, mitä onkin vaikea (nyky)maailmassa kiistää. On kuitenkin huomattava, että rahan olemus, käyttökelpoisuus luonteeltaan kaikkein yleisimpänä tavarana ja rahaan liittyvä toteutunut hegemoninen, kapitalistinen valta ideologioineen ovat kaksi eri asiaa. Raha ei mitenkään itsessään edellytä ainoastaan kovaa analyttistä ajattelua, sellaista joka on varallisuudenhoitaja Lari Laineen mukaan kapitalismin ideologian mukaista. Lari Laine kuitenkin uskoo tällaiseen ajatteluun, jonka pitäisi hänen mielestään tuoda esiin totuus:

Suomessa varallisuudenhoitaja ei voi kuulua älymystöön. Suomalaisen kulttuuriyhteisön edustaja ei saanut hämmentää, lausua jotain kaanonin ulkopuolista, tarkkaa, täsmällistä, epämiellyttävää.

Totuutta.

Älymystö oli muualla.

Jos todellisen älymystön edustaja oli käynyt teatterikoulun, hän oli ajoissa etsiytynyt töihin Nokialle, perustanut oman tuotantoyhtiön tai sumeilematta laskuttavan ajatuspajan. Muutamia muita ajattelevia ihmisiä, jotka pystyivät kovaan, analyttiseen ajatteluun (käsittämätöntä oli, että muutamat heistä yhä pystyivät toimimaan akateemisella statuksella), pidettiin kahahdehtavina kylähulluina. (PH, 174.)

Lari Laine näyttää uskovan, että rahan olemassaolon takia vapaus tai omaehtoisuus sekä niistä johdettu parempi elämä on mahdollista vasta rahan asettamien reunaehtojen jälkeen, toisin sanoen vasta kapitalismin ideologian omaksumisen jälkeen voi syntyä vapaus ja kaikki muukin hyvä. Tämä käsitys on ongelmallinen siksi, että rahan olemassaolo ei suoraan mitenkään merkitse sitä, että siitä tulisi johtaa nimenomaan kapitalismin tai kapitalistisen ideologian hegemoninen olemassaolo.

Kapitalismin ideologia *Paholaisen haarukassa* tulee ilmi sen henkilöiden ajatuksista, ei niinkään tavaratuotannon tai kuluttamisen kautta. Teos ei käsittele kapitalismin palkitsevuutta ideologiana, vaan tutkii sen ehtoja ja analysoi sen olemusta. Esille nousee kapitalistisen järjestelmän pakottavuus ja vaihtoehdottomuus sekä ideologia, jonka voi havaita teoksen jokaisen henkilön ajatuksissa läsnäolevana tai vaihtoehtoisesti elämän taustatekijänä. Ideologiana *Paholaisen haarukan*

kapitalismi muistuttaa jopa jonkinlaista (sosiaali)darwinismin ja protestanttisen uskonnon yhteensulautumaa, jossa rahan jumaluus ja armoton luonto yhdistyvät kumoamattomiksi teeseiksi.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine kiteyttää:

Raha oli fysiikan lakien alainen, gravitaation veroinen mahti. Se eli muuttuvaisuuden ja pysyvyyden sekavassa yhdistelmässä ja tarjosi joka sekunti tilaisuuksia, suuruuden hetkiä, merkitysten alati laajenevan kehän. (PH, 212.)

Lari Laineen usko perustuu rahan suostuttelevuuteen: hänen on helpompi ryhtyä vakuuttamaan itselleen rahan voiman ehdottomuutta, kun hänen toimeentulonsa on turvattu. Toisaalta kapitalistinen järjestelmä itse on taipuvainen toistamaan sanomaa omasta ehdottomuudestaan ja ylivertauudesta siten, että se on helppo omaksua.

4.2. Kapitalismin hegemonia

Kapitalismi on siinä suhteessa vallankumouksellinen järjestelmä, että se toimii myös niiden ihmisten avulla, jotka eivät haluaisi osallistua sen ylläpitämiseen. Se vaatii jatkuvaa liikettä, jotta voisi pysäyttää, määritellä ja pakata kapitalismin sitten tavarana myytäväksi. (Pyhtilä 2005, 223.) Yksilö tuntee häpeää, mikäli käyttäytyy hegemonian vastaisella tavalla. Alemmuudentunnetta pahentaa niiden ylemmyys, jotka ovat menestyneet hegemonian vaatimalla tavalla ja tuntevat itsensä sitä myöten normaalin ihmisyyden täysivaltaisiksi edustajiksi. Modernia yhteiskuntaa koossapitävä psyykkinen voima ei ole syyllisyyden tai synnin tunto vaan yksilöllinen häpeän kokemus, joka on seuraus poikkeavasta teosta tai jonkin teon tekemättä jättämisestä. (Karkama 1994, 80–81.) Jumalan Kyynel, taksikuski Klaus ja varauksin myös elokuvaohjaaja Laura Laine eivät haluaisi elää kapitalistisessa yhteiskunnassa, koska se tuottaa heille ongelmia. Jumalan Kyynelestä on muotoutunut häviöjä, taksikuski Klaus ei onnistu parantamaan elämäänsä ja Laura Laineelle kapitalismi ja rahan valta ovat hieman ongelmallisia, koska hänen on työssään kuvattava ihmisiä enemmän tai vähemmän humanistisella, ihmiselämään perustuvalla tavalla. Häpeä koskee vain Jumalan Kyyneltä, jolla se muuntautuu aggressioiksi ja erottaa hänet paremmin sopeutuneista taksikuski Klausista ja elokuvaohjaaja Laura Laineesta. Jumalan Kyynelen alemmuudentunteelle on olemassa selvät perusteet:

Hänen suhteensa päästiin tuloksiin, joita tavoiteltiin sensorisen deprivaaation kuulustelutekniikalla. Häneltä vietiin ajantaju. Päivä ja yö menivät sekaisin. Ei ole inhimillistä tapaa hallita ihmistä tahtonsa vastaisesti.

Hän oli siistinyt puistoalueita, leikannut nurmikoita ja toiminut sekalaisissa avustavissa tehtävissä kaupungin varikolla. Hän oli toiminut työllisyysviranomaisten narrina, koirana ja koiranpaskojen keräilijänä.

Hänelle oli puhuttu sanoja jotka olivat valtaa.

Hänet oli ulkoistettu toiseuteen.
[--]
Hänet taannutettiin ensin lapsen, sitten eläimen asteelle. (PH, 68–69.)

Jumalan Kyynelen häpeä muuntuu vihaksi yhteiskuntaa ja sen menestyneitä jäseniä kohtaan, koska nämä pahentavat hänen alemmuudentunnettaan ja loukkaavat häntä jo olemassaolollaan. Hän kostaa kokemansa loukkaukset lähettelemällä ikäviä sähköposteja verkkotuottaja Kari Lehtoselle, iskemällä olutpullolla päähän iloista, juhliavaa nuorta ja lopulta lyömällä seinäkellolla Lari Laineen kelloseppäisän aivokuolleeksi. Jumalan Kyynelen asenne on kapinallisuus, kun taas taksikuski Klaus suhtautuu kapitalismiin vastustaen mutta samalla sopeutuen. Laura Laineen asenne on aktiivinen toiminta, jossa kapitalismin hegemonia jää tavallaan määrittelemättä. Näitä kolmea erilaista strategiaa, joilla henkilöt käsittelevät kapitalismin hegemoniaa, voi kuvata myös toisin: 1. Törmäminen. 2. Törmäyksen pehmentäminen. 3. Törmäyksen kiertäminen. Törmäämisessä vastakkainasettelu kapitalismin hegemonian kanssa on jyrkkä ja vahingollinen. Törmäystä pehmentäessä esiintyy konflikteja, mutta ne eivät ole kovin vakavia. Törmäyksen kiertäminen estää avoimet konfliktit ja vapauttaa energiaa toimintaan. On oletettavaa, että Laura Laineen asennevalinta johtuu erilaisesta asemasta jo alunperinkin siten, että hänen on helpompi valita oma linjansa toisin kuin Jumalan Kyynelen tai taksikuski Klausin. Laura Laine luonnehtii itseään:

Minä olen etuoikeutettu ihminen. Minä valehtelen, mutta en ole valheellinen. Ihmisenä minä kuulun omistavaan, huolettomaan luokkaan. Taitelijana minä annan ihmisilleni elämän, riisun itseni paljaaksi ja teen itsestäni haavoittuvan muiden edessä. Se on rooli, jonka läpi viemiseen vaaditaan riittävästi rahaa. En huijaa, en yritä pysytellä emotionaalisen totuuden alapuolella. Niin minä tämän itselleni selitän, kielipelillä. (PH, 206.)

Taksikuski Klaus tuntee, että järjestelmän pahuus ei pääse koskettamaan häntä. Hän opiskelee taksin ajamisen ohella maisemantutkimusta ja liiketoimintaa yliopistossa, mutta hän ei halua valmistua sillä hän vastustaa tuloksen tekemistä. Sitä epäsuorasti voi havaita, että hän asettuu vastustamaan myös järjestelmää. Hän ei ole tyytyväinen, hänkin tuntee vihaa: ”Hän ei ollut väkivaltainen ihminen, mutta hänellä oli oikeudentaju” (PH, 20). Hän miettii asemaansa:

Joskus hän ajatteli itseään istumassa työpöydän ääressä, tutkimassa maisemaa ja tuottamassa kulttuuria.
Hän tiesi olevansa turvassa.
Maisema humanistisesta näkökulmasta fyysisenä ympäristönä... oli kuin hänelle tehty.
Hän ei koskaan toimisi ympäristöhallinnon, kulttuurihallinnon, maisemansuojelun, kulttuurituotannon tai järjestötoiminnan tehtävissä. Opiskelun tuloshakuinen logiikka ei pääsisi hipaisemaan häntä, hän oli kirjoilla kusettaakseen sitä. (PH, 21.)

Elokuvaohjaaja Laura Laine on omaksunut ulkopuolisen henkilön tarkkailevan, mutta aktiivisen asenteen elämään. Hän myöntää rahan merkityksen, mutta kiistää sen olevan tärkein asia maailmassa. Hän kuitenkin tiedostaa hyväosaisuutensa ja rakentaa kuvaamalleen Jumalan

Kyynelille myös historian, jolla voi selittää tämän putoamista yhteiskunnasta. Laura Laine kuvaa työtään ja asennettaan:

Rahan tarkoitus on raha.

Pelkkä raha.

Minä en tule toimeen rahalla.

Minulla on varaa sanoa niin.

Minun on rakastettava jokaista tarinani henkilöä, annettava heille elämä.

[--]

Äkkiä ihmiset ovat elämänsä reunalla, kesken aterian, töistä tultua tai autoa korjattaessa, vuosien tasapaksuuden ja tapahtumattomuuden jälkeen, mittasuhteet muuttuvat, tutut asiat ja ilmiöt näyttävät erilaisilta kuin ennen, maailma kaatuu päälle.

Minun on tehtävä tilanne.

Minun on tunkeuduttava tilanteeseen kuin noita.

Punaista ja mustaa, äkkiä. (PH, 92–93.)

Taksikuski Klaus ei ole tekemisissä Jumalan Kyynelen kanssa. Elokuvaohjaaja Laura Laine taas on rakentanut Jumalan Kyynelen hahmon elokuvansa päähenkilöksi. Laura Laine suhtautuu veljensä Lari Laineen mukaan Jumalan Kyynelen häpeään, vihaan ja katkeruuteen ammattimaisesti mutta aavistuksen verran humanisti, silti etäisyyden säilyttäen:

Sisareni tietää jossain vaiheessa hahmottelevansa hänet vastuuttomaksi ja vapaaksi, koska tällä ei ole enää mitään velvoitteita yhteiskuntaa kohtaan, pelkkä katkeruus. Kyyneltä ei kuitenkaan saisi esittää vain tyypillisenä ja puhdaspiirteisenä sosiaalipatologisena formulana, keissinä.

Jumalan Kyynel oli ihminen. (PH, 75.)

Yhteiskunnissa, joissa jokin ideologia on saavuttanut ylivallan, toisinajattelijat joutuvat naurunalaisiksi tai heidät julistetaan sairaiksi. Mitä ehdottomampi ylivalta on, sitä naurettavampia ja sairaampia he ovat, kunnes heidät lopulta tuomitaan rikollisiksi. Hegemonia on siten salakavala, että tunkeutuessaan elämän kaikille tasoille ja ollessaan siten todellisuuden osa, se ei tarvitse väkivaltaa, propagandaa eikä sanktioita. Näin se voi sallia toisinajattelijan toiminnan vaarattomana erikoisuutena ja jättää hänet huomiotta. (Karkama 1998, 120.) Jumalan Kyynel ei kykene toisinajattelijaksi, vaikka hänen asemansa tekisi sen mahdolliseksi. Hän on naurettava siksi, että hän ei ole enää vakavasti otettava peluri kapitalismin hegemonisessa järjestyksessä. Hän syö psyykenlääkkeitä ja hänet on julistettu sairaaksi. Häneen ei ole kohdistettu suoraa väkivaltaa, propagandaa eikä sanktioita, mutta hän on siitä huolimatta hegemonian kohde mitä suurimmassa määrin. Hän kokee perustellustikin, että hänet on eristetty ja tuomittu hegemonian taholta, kunnes hän lopulta todellakin joutuu vankilaan ja hänet tuomitaan rikollisena.

Kapitalistinen hegemonia ei pakota Jumalan Kyyneltä, mutta koska hän on sisäistänyt järjestelmän häneen iskostaman pakottavan syrjäytetyn ja syrjäytyneen roolin, hän päätyy samoihin asemiin kuin aidot toisinajattelijatkin. Siten hänen naurettavuutensa lisääntyy. Hän ei kykene analysoimaan tunteitaan, eikä hallitsemaan itseään. Näistä syistä hän ei saa eikä voi ottaa kannettavakseen edes

aidon toisinajattelijan roolia, mikä tekee hänestä ei vain naurettavan, vaan myös sääliä. Näin hänet voidaan sivuuttaa epäonnistuneena yksilönä, joka ei viime kädessä kestä työttömäksi joutumisesta seuraavia paineita. Hän syyttää ahdingostaan kasvotonta järjestelmää ja voittajia, mutta ei kykene nousemaan järjestelmän taholta tulevien vaatimusten ylitse määrittelemään todellisuuttaan toisin. Hän ei siksi yllä aidoksi toisinajattelijaksi, mutta hän kyllä päätyy vankilaan kuten aito toisinajattelijaksi. Varallisuudenhoitaja Lari Laine miettii Jumalan Kyynelen tekoa:

Teko oli vaihtoehto mille tahansa ajan ulottuvuuteen kasvaneelle substanssille, tässä tapauksessa miestä itseään vastaan suunnatulle. Hän oli liikkeellä vain syyllistyäkseen johonkin, tietämättä lähtiessään mihin. Koko tapahtuma oli vain neliulotteisen avaruuden yksi piste, joka määräytyi ajan ja paikan perusteella. Ja kuitenkin minun isäni makaa sairaalassa aivokuolleena. (PH, 237.)

Lari Laine analysoi tekoa avaruuden mittakaavassa fysikaalisena tapahtumana, josta hieman yllättäen seurauksena on hänen isänsä aivokuollut tila. Vaikka kaikki tapahtuminen on avaruuden mittakaavassa epäemotionaalista, silti Lari Laine menettää isänsä ja joutuu kärsimään. Hän näkee, että Jumalan Kyynel halusi toimia itseään vastaan, syyllistyäkseen johonkin. Jumalan Kyynelen kannalta kyseessä on tapahtumaketju, jonka päättäminen vankilaan takaa hänelle selkeämmän identiteetin ja minäkuvan kuin liian raskas ja hermoja tuhoava kapitalismin hegemonian uhrina eläminen. Hänestä tulee jälleen subjekti, sen seurauksena, että hän on voinut näyttää subjektille ominaista voimaa lyömällä jonkun maahan huonoin seurauksin.

Jumalan Kyynel on mieluummin paha kuin minuudeton, naurettava uhri. Ilman tuota itsetuhoistakin tekoa hänen tulisi elää minuudessa, jota kapitalismin hegemonia on hänelle ulkoapäin ideologian kautta sovittanut. Hänen pahuutensa ei kuitenkaan ole todellista pahuutta, vaan seuraus siitä miten järjestelmä on häntä kohdellut. Nyt hän voi todeta, että kapitalistinen hegemonia joutuu antamaan tuuman periksi: hän on vastannut järjestelmälle sen omalla pahuudella ja näin järjestelmän on entistä vakavammin ymmärrettävä oma pahuutensa. Samalla hän vapautuu itsensä todistamisen taakasta ja vie ainakin toistaiseksi loppuun taistelun minuutensa herruudesta, välttämättömän vaiheen kohti sisäistä rauhaa:

Jumalan Kyynel makaa poliisivankilan pidätysseissä. Teräksenkirkas juoma-automaatti ja valkeat pinnat ovat steriilit ja kauniit. Hänen silmänsä lukevat seinästä kirjoituksia mutta hän ei näe niitä. Hän kuulee etäisen lintujen sirkutuksen, jossain on maailma ja elämä. Hän istuu Eero-vaarin olohuoneen nahkasohvalla, ulkona on musta talvi ja hänen on hyvä siinä. Hänen edessään on teetä ja kanelikorppuja, joita Rauha Raivio on tuonut ja sanonut, että syö lautasen päällä. Eero Raivio istuu keuhkokuolissa. He katselevat luonto-ohjelmaa. Eero Raivion kuiva yskähtely on jokaisen ohjelman äänimaisema, luontoääni joka tekee Jumalan Kyynelen olon rauhalliseksi. Leijona suuttuu kahdelle pennulle ja retuuttaa toista niskasta. Jumalan Kyynel on portaissa matkalla jonnekin, hän ei tiedä minne. (PH, 265.)

Kyse ei ole siitä, pitävätkö hegemonisen ideologian käsitteiden sisällöt paikkansa, vaan siitä, pystytäänkö niiden avulla ohjailemaan tunteita, havaintoja, ajatuksia, käyttäytymistä ja toimintaa, eli ovatko ne päteviä ja uskottavia. Hegemonisen ideologian voima on siinä, että se, joka on omaksunut tuon ideologian elämänsä ohjeeksi, menestyy vallitsevassa yhteiskunnassa siitä huolimatta, pitävätkö hänen käsityksensä paikkansa vai eivät. (Karkama 1998, 119.)

Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen perustavat elämänsä ikään kuin varmuuden vuoksi kaikkein uskottavimmilta kuulostaviin mahdollisiin väitteisiin kapitalismin ideologiasta. Vasta luonnonlakeihin ja luonnon järjestykseen vetoamalla he voivat oikeuttaa rahan mahdin ja kapitalismin hegemonian. Välineenä tähän oikeuttamiseen on tuon oikeuttamisen mukainen kova ja analyttinen ajattelu. Taustaoletuksena on, että kapitalismin hegemonia noudattaa ihmiselämän luonnonmukaista tilaa ja se on hegemoninen juuri siksi. Yhteiskuntatieteelliset teoriat ja mallit jäävät näin määritellystä todellisuudesta pois siinä määrin missä ne eivät tue kapitalismin hegemoniaa. Verkkotuottaja Kari Lehtosen vaimo, sosiaalipsykologi Saija Lehtonen elää kapitalismin arkea siten, että ominaisuuksien häivyttäminen, täydellisyys ja kuolemattomuus tuovat sisäistä rauhaa:

Saija Lehtosella on myös kolme lemmikkiheinäsirkkaa, joiden ominaisin piirre on se että ne tekeytyvät tikuksi, täysin liikkumattomaksi, värittömäksi, huomaamattomaksi. Ne yrittävät häivyttää olemassaolonsa, yksilöllisyytensä, tulla täydellisiksi, kuolemattomiksi, ja silloin Saija Lehtonen kokee niiden kautta jotain lopullisen tyydyttävää, sellaista mitä yksikään ihminen ei voi tarjota. (PH, 61.)

Saija Lehtonen ajattelee kapitalismin hegemonian vaatimuksia, joita hän pitää tosiasioina:

”Nainen voi pysyä seksuaalisesti attraktiivisena. Jos on varaa turvautua uusimpaan tekniikkaan, ei ole tarvetta vanheta. Mediyhteiskunnassa nuoruus on normi ja menestymisen ehto. Keho täytyy ja on mahdollista säilyttää nuorena. Vain häviäjät vanhenevat. Kuolemaa ei ole.” (PH, 84.)

Hänelle kuoleman kaltainen tila merkitsee vapautusta vaatimuksista. Kapitalismin hegemonia ja sen tosiasiat kuljettavat häntä arjessa, jossa aseman säilyttäminen on niin oleellista, että heinäsirkat näyttäytyvät täydellisyytenä: huomaamattomuus, kuolemattomuus, liikkumattomuus, värittömyys ovat sitä mitä häneltä elämässä puuttuu. Heinäsirkat häivyttävät olemassaolonsa tässä maailmassa ja ne symbolisoivat Saija Lehtoselle kuolemattomuuden ja kuolevaisuuden ristiriitaa, jonka koettuaan hän kaipaa ratkaisua elämänmuutoksen kautta. Sellainen tulee kun hän myöhemmin eroaa miehestään Kari Lehtosesta.

Paholaisen haarukassa kapitalismin hegemonian ja kapitalistisen yhteiskunnan esitystä voi tulkita myös satiiriksi. Henkilöiden elämä satiroituu kapitalismin hegemonian paineessa siten, että heidän sosiaaliset roolinsa, tapansa ja käsityksensä määräytyvät kärjistetysti ja liioitellusti tuosta

hegemoniasta käsin ja sen alaisuudessa. Hegemonia estää ihmisiä näkemästä toisiaan, mikä korostuu teoksen sisältämissä paholaisen haarukka –illuusioissa. Ne ovat satiiria, jonka iva kohdistuu voittajien kykyyn havainnoida ympäristössään häviäjiä. Häviäjät ovat kuitenkin olemassa kapitalismin hegemoniasta huolimatta. On tuon hegemonian mukaista, että voittajien on vaikea myöntää itselleen häviäjien olemassaoloa, ja tämä on satiirista. Kapitalismin hegemonia kytkee myös satiirisen liioitellusti henkilöt rahan yhteyteen ja *Paholaisen haarukka* pilkkaa rahan asemaa ihmissuhteita määräävänä tekijänä.

Hegemonia voi oikeuttaa itsensä edistämällä ja *ylentämällä* uskomuksia ja arvoja, jotka ovat sille sopivia. *Luonnollistamisella* ja *universalisoimalla* nämä uskomukset ja arvot voidaan muuttaa ilmeisiksi ja väistämättömiksi. *Mustamaalaamalla* voi vähentää sellaisten ideoiden vaikutusta, jotka voisivat olla haasteena hegemonialle, samoin *sulkemalla pois* kilpailevat ajatussuunnat. Lisäksi sosiaalista todellisuutta voi *hämärtää* tai *mystifoida* sellaisilla tavoilla, jotka ovat sopivia hegemonian säilyttämisen kannalta. (Eagleton 1991, 5–6.)

Paholaisen haarukassa ylentämistä tapahtuu vetoamalla luonnonlakien mukaiseen järjestykseen, joka siis toimii teoksessa ylimpänä auktoriteettina. Varallisuudenhoitaja Lari Laine vetoaa todellisuuteen, silmiemme eteen asetettuun selkeään totuuteen, joka on kaikkien nähtävissä ja siten konstruotavissa ilman monimutkaisia teorioita: ”Todellisuudessahan meidät saa liikkeelle ainoastaan raha tai seksi. Entisestä pois, eteenpäin meitä vie vain kyltymättömyys, himo seksiin ja rahaan, kaikki muu on toisarvoista.” (PH, 103.) Kyltymättömyys itsessään näyttäytyy ihmistä kuljettavana tosiasiana, ja tämän seikan painoarvo nousee kapitalistisessa hegemoniassa yhdeksi sen tärkeimmistä priesseistä. Samalla kyltymättömyyden ylentäminen totuudeksi ihmisestä luonnollistaa ja universalisoi kapitalismin hegemonian. Mustamaalaaminen tapahtuu teoksessa siten, että sen voittajat pitävät kapitalismin hegemonialle vastakkaisia käsityksiä järjelle alisteisen tunnetason harhailuna tai suorastaan tyhmyytenä. Hegemoninen kapitalismi ylentää älyn ja kylmänviileän ajattelun ainoaksi tavaksi tuottaa tietoa todellisuudesta ja siten ymmärtää (ideologian) todellisuus oikein. Tässä kohdin varallisuudenhoitaja Lari Laine epäröi. Hän ei allekirjoita sitä, että moraaliksi olisi kapitalistiseen hegemoniaan kuulumaton asia:

Moraalista tai etiikasta en ole puhunut sanaakaan.
Toivoisin, että todellisella älymyydellä olisi sitä nykyistä enemmän. Olemmeko tulleet kehityksessä vaiheeseen, jossa moraaliksi ja äly sulkevat toisensa pois?
Kieltämättä vähän pelkään, että niin on.
Kuten sanottu, minun sisareni kuului älymyyteen. Hän tekee elokuvaa yhteiskunnallisesti relevantista aiheesta. Hänen puolustuksekseni on sanottava, että hän on vilpittön ja semmoisena viaton. Hän on tyhmä. (PH, 177.)

Pois sulkemista tapahtuu vetoamalla universaaliin, avaruudelliseen tapahtumiseen. Avaruudessa pätee tietty luonnontieteellinen, kumoamaton järjestys, joka viime kädessä on ainoaa tapahtumista. Ihmisen yksittäisillä pyrinnoilla ei sen kannalta ole juuri minkäänlaista merkitystä, ja ainoa minkä ihminen voi tehdä, on sopeutua tähän järjestykseen. Sopeutuminen tapahtuu integroitumalla kapitalistiseen hegemoniaan. Varallisuudenhoitaja Lari Laine sulkee pois rakkauden merkityksen ja tuo siihen samalla toivottomuuden sävyn. Siten hän voi varmistua tai joutuu varmistumaan siltäkin osin kapitalismin hegemonian oikeutuksesta:

Rakkaus oli tarkempaa kuin nanoteknologia.

Rakkautta oli se kun ihminen leijui yksin kuin tuhkan hiven sinne tänne maailman tuulten riepoteltavana, mutta laskeutui lopulta johonkin, tiettyyn paikkaan, ei millin miljoonasosaakaan sivummalle, ja yhtyi toiseen samalla tavalla samaan kohtaan päätyneeseen tuhkan hiveneen. Ja kaiken tämän jälkeen on vielä sanottava, opittava: ollakseen yhä alttiina myrskyille, tempautuakseen lopulta minne sattuu, epävarmuuteen, pelkoon ja yksinäisyyteen. Jokaista ajassa eteenpäin liikkuvaa hiukkasta vastasi antihiukkanen, joka liikkui ajassa taaksepäin. Hiukkasen ja antihiukkasen muodostama pari syntyi ja tuhoutui yhdessä, se oli yksi ainoa hiukkanen, joka liikkui suljetun silmukan sisällä aika-avaruudessa. Jäljelle jäi vain energiaa.

Meillä ei ollut rakkautta.

Meillä ei ollut viattomuutta. (PH, 106.)

Sosiaalisen todellisuuden hämärtäminen tapahtuu esimerkiksi kyseenalaistamalla asioiden tunnearvo, jolloin päädytään luonnollisesti loogiseen ajatteluun. Tämä looginen ajattelu ei kuitenkaan toimi käytännössä, sillä silloin ihminen menettää yksilöllisyytensä eikä kykene subjektilta vaadittaviin valintatilanteisiin. Asioiden tunnearvon hämärtäminen luo edellytyksiä luonnonmukaisen kapitalismin hegemonialle, joka rakenteellisesti perustuu älyyn ja analyyttiseen ajatteluun. Oireellista on, että tästä näkyy viitteitä voittajien, Lari Laineen ja Kari Lehtosen ajattelussa – kuten myös pienemmässä mittakaavassa lähes kaikkien henkilöiden. Tunnearvon menetystä kuvaa taksikuski Klaus:

Jos asioiden tunnearvo katosi, niiden käsitteleminen kävi mahdottomaksi. Ihmiset, joilta oli syystä tai toisesta poistettu manteliturmake, ajattelevat äärimmäisen loogisesti mutta eivät pysty vertailemaan rationaalisen päättelyn pohjalta syntyneitä vaihtoehtoja keskenään. Kaikki vaihtoehdot ovat samanarvoisia, samanlaisia, yhtä tärkeitä tai merkityksettömiä, koska niillä ei enää ollut henkilökohtaista merkitystä. (PH, 97.)

Hegemonian piirissä jokaisen edellytetään toimivan samojen arvojen mukaisesti ja tavoittelevan samoja tavoitteita. Jokaiselta vaaditaan samastumista vallitseviin olosuhteisiin ja toimintamalleihin. Näin syntyy pakkoidentiteetti, joka on pakkoa toimia ja käyttäytyä määrätyllä tavalla, jatkuvaa pyrkimystä olla normaali ja voittaa muut normaaliudessa. Yksilön itsekokemus, sielunelämä ja intiimiys on valvonnan alainen ja hän häpeää kaikkea poikkeavuutta ja erilaisuutta. Kohdistuessaan jokaiseen yksilöön erikseen herruus aiheuttaa sen, että jokainen kokee yleiset vaatimukset oman tahtonsa mukaisiksi. Jokainen uskoo tuntevansa, ajattelevansa ja toimivansa yksilöllisesti noudattaessaan normeja. Toimiessaan normien mukaisesti ja menestyessään yksilö uskoo

menestyneensä vain yksilöllisten kykyjensä ja yksilöllisten valintojensa vuoksi. Joutuessaan tappiolle hän uskoo syyn olevan hänessä itsessään ja tuntee häpeää, joka on pakkoidentiteetin seuraus. Yksilö ei tällöin ajattele, että arvot ovat vääriä vaan että hän on alamittainen. Ristiriitaisella tavalla hegemonisessa asemassa olevat arvot saattavat aiheuttaa yksilön itseidentiteetin murtumisen. (Karkama 1998, 154.)

Paholaisen haarukassa kaikkien henkilöiden tavoite on suhteellisen samankaltainen. He haluavat olla osa kapitalistista järjestystä, vaikka tuo järjestys ei olisikaan täydellinen tai tyydyttävä. Tällä halullaan he varmistavat tekojensa mielekkyyden kapitalistisessa yhteiskunnassa. Voittajilla on nähtävissä ura kapitalismin piirissä: he ovat kouluttautumisellaan ja työllään saavuttaneet taloudellisen riippumattomuuden ja sitä kautta suhteellisen turvallisen elämän. Siten heillä on jo liikaa menetettävää eikä asenteiden tai ajattelutapojen muutos siksi ole enää relevantti. Jumalan Kyynel ja taksikuski Klaus ovat hekin passiivisia, eivätkä yritä saada aikaan muutosta. Jumalan Kyynel ei puntaroi keinoja, joilla voisi parantaa elämäänsä. Hänen käyttäytymisensä on usein tunnetason reagointia työttömyyden ja sairauden ongelmaan. Taksikuski Klaus ei näe vaihtoehtoja nykyiselle elämäntavalleen, eikä ajattele sen muuttamista. Pakkoidentiteetin toteutuminen teoksessa on kauttaaltaan vaillinaista, vaikka henkilöt elävätkin enemmän tai vähemmän sen vallassa ja sen ehtoilla. Voittajat eivät niele kapitalismin hegemoniaa valittelematta ja analysoimatta sen alaisena elämisen ankeutta, vaikka he eivät suoraan hegemoniaa kyseenalaistakaan. Jumalan Kyynelen suurin ongelma on se, että hän ei kykene luomaan identiteettiä joka kykenisi kumoamaan tarjolla olevan vahvan pakkoidentiteetin ahdistavan, päällekkäyvän paineen. *Paholaisen haarukassa* pakkoidentiteetin määrittämä normaalius syntyy lähinnä työssäkäynnin ja ansaitsemisen pakon kautta. Tärkeää on se, että itsekullakin tulee olla oma paikkansa kapitalistisessa yhteiskunnassa. Jumalan Kyynel, jolla ei tällaista paikkaa ole, kokee elämänsä hajanaiseksi:

Hän ei löytänyt itseään piirustuksista. Hänen elämänsä oli sattumanvarainen sarja kokemuksia ja elämyksiä, jotka olivat toisistaan irrallaan, jotka tipahtelivat peräjälkeen kuin pelikoneen arpomat pallot.

[--]

Hänellä ei ollut yhteyttä alkuperäiseen, muuttumattomaan, ei linkkiä menneen, nykyisen ja tulevan välillä. Hänellä ei ollut turvasatamaa, jonne olisi voinut palata ja jonka olisi voinut herättää henkiin. Kukaan ei jakanut hänen kanssaan mitään. Hän oli yksin muistinsa ja historiansa rippeissä. Hänellä ei ollut omaa tarinaa. (PH, 209.)

Niistä asioista, joita hän kapitalismin hegemonian tai pakkoidentiteetin taholta itselleen haluaa, on jatkuvuuden tunne yksi tärkeimmistä. Voittajilla on jatkuvuutta ehkä liikaakin. He ovat turtuneita elämänsä tasaiseen kulkuun ja kokevat olevansa ansassa, jossa kapitalismin hegemonian luoma pakkoidentiteetin ylläpitokin on vain yksi huoli muiden joukossa. Muita ovat esimerkiksi luonnon

turmeltuminen, ihmissuhteiden vaikeus, tietoverkkojen ja nykyteknologian persoonattomuus sekä elämän lyhytaikaisuus. Tosin näidenkin asioiden merkitykset kasvavat kapitalistisen ideologian läpi ilmaistuina. Verkkotuottaja Kari Lehtonen on huolissaan ilmastonmuutoksesta:

Me olemme saaneet kuulla, että ilmastonmuutos uhkaa meitä monin tavoin. Me olemme kaikki syytä siihen, ja meidän pitäisi nöyryyä ja ottaa lakki kauniiseen käteen. Meidän pitäisi vähentää päästöjä, siirtyä uusiutuviin energiavaroihin ja niin edelleen. Juhlat ovat ohi. (PH, 259.)

Kun hegemonia kohdistuu jokaiseen yksilöön erikseen, voittajat näkevät ponnistelunsa henkilökohtaisina ja oman tahtonsa toteuttamisena siten että tuloksellinen työn hoitaminen on heidän henkilökohtaisen, vapaan kilvoittelunsa tulosta. Kapitalismiin sisältyy ristiriita henkilökohtaisen ja yleisen välillä: jokaisen tulee menestyä yksilönä, mutta järjestelmä vaatii jokaisen menestymistä samalla tavalla. Tämä kapitalismin hegemonialle tyypillinen ajatus jättää periaatteessa vapaasti valittavaksi menestykseen johtavat keinot toimia, mutta tosiasiasa vain suhteellisen yhdenmukaiset samantyyppiset keinot johtavat samanlaisiin tuloksiin. Näin on, koska hegemonia hyväksyy vain sille itselleen alistetun toiminnan ja sitä kautta varsin rajoitetun vapauden.

Koska voittajat ja häviäjät ovat yhtäläisesti kiinni kapitalismin hegemonian tuottamassa arvopohjassa, heidän kohtalonsa ideologisen sopeutumisen kannalta muistuttavat toisiaan. Kummatkin elävät samalla tavalla ennalta määrättyjen vapausnormien mukaisesti, vaikka heidän kohtalonsa ovatkin erilaiset. Puheellaan he tuottavat yhä uudelleen kapitalistista järjestystä, jolla on taipumus lujittua tämän puheen jatkuvuudessa. Samalla tämä puhe on pakkoidentiteetin ilmiä. Kapitalistinen puhe tuottaa ja ylläpitää pakkoidentiteettiä esimerkiksi seuraavasti:

Siitä, etteikö sitoutuminen ja rakkaus käytännössä tarkoittanut samaa kuin investointi, minulla ei ollut missään vaiheessa harhakäsitystä. Riskiä, tappion, häviämisen vaaraa minulla ei ollut, toisin kuin sekä Saija että Kari Lehtosella, jotka olivat toisilleen pelkkiä riskejä, hajauttamattomia kohteita, joiden arvonkehitys oli voimakkaassa keskinäisessä riippuvuussuhteessa. (PH, 108.)

Varallisuudenhoitaja Lari Laine joutuu rakkauselämässäänkin uskomaan kapitalistiseen puheeseen ja määrittelemään sitoutumisen ja rakkauden tuon puheen kautta. Tällainen määrittely johtaa pakkoidentiteettiin, johon tässä tapauksessa kuuluu osana käsitys, että rakkaus ja sitoutuminen ovat investointi. Lari Laine muodostaa tämän käsityksensä älyllisesti ja on pakotettu uskomaan siihen, koska hänen älynsä luottaa tuohon käsitykseen, jonka hän on muodostanut suhteessa kapitalistiseen ideologiaan ja sen hegemoniaan. Hän joutuu hyväksymään asianlaidan sellaisena kuin hän näkee sen olevan. Pakkoidentiteetti muodostuu hänen oman ajattelunsa ja omaksumisensa kautta. Rakkaus ja sitoutuminen merkitsee hänelle investointia, halusipa hän niin tai ei.

Kapitalistinen ideologia muuntuu luonnonmukaisuuden kapitalismiksi, jota perustellaan luonnonlakien vääjäämättömyyden avulla. Tässä perustana toimii vahvasti realismin kaipuu, jonka taustalla elää sinnikäs pelko siitä, että ehkä jotakin ilman (kapitalistista) järjestelmää olisi käsitetty perustavasti väärin. Henkilöiden pelko on viime kädessä elämänpelkoa, pelkoa siitä, että maailma ilman kapitalismin hegemoniaa olisi hallitsematon, hajanainen ja vailla perimmäisiä selityksiä. Sellainen maailma olisi myös pelottava, vieras ja arkaainen. Se ei antaisi välttämättä riittävästi tukea identiteetin muodostumiselle. Silloin olisi ainakin teoreettinen mahdollisuus, että jouduttaisiin elämään ilman pakkoidentiteetin tukipuita ja takertumista rahan hegemonisuuteen. Se olisi liian pelottava vaihtoehto.

Kapitalismin hegemonia näyttäytyy teoksessa myös aikaan liitettynä. Aika rajaa kapitalismin hegemonian kaikkivoipuutta pilkkomalla sitä osiin ja muokkaamalla kapitalistisesta suorituksesta aikarajoitteisen. Aika käsitteenä on sen vääjäämättömästä luonteesta huolimatta täsmällisemmin ja neutraalimmin ilmaistu, kun keskitytään pohtimaan aikaa eikä esimerkiksi sen loppupistettä, kuolemaa. Kapitalismin hegemonia ei luonteelleen uskollisena tunnusta kuolemaa, joka ei ole mitattavissa kuten aika ja muut asiat kapitalismin piirissä, vaan tietyssä mielessä merkitsee kapitalismin loppumista : ”Keho täytyy ja on mahdollista säilyttää nuorena. Vain häviäjät vanhenevat. Kuolemaa ei ole.” (PH, 84.) Aika on yksi ehdottomimmista määreistä, joten se palvelee käsitteenä luonnonmukaisen kapitalismin hegemoniaa selkeydessään hyvin. Kapitalismin hegemonia perustaa premissinsä juuri siihen, mikä on ehdottominta ja ehdottomuudessaan täydellistä ja siten vastaanväittämättä todellista. Aika on tarkasti mitattavissa, joten sen avulla voidaan tuottaa täsmällisiä ja tässä mielessä todempia väitteitä todellisuudesta. Siksi se soveltuu hyvin ideologian kautta hahmotettavaksi määreeksi. Varallisuudenhoitaja Lari Laine määrittelee ajan aseman:

Sijoittaminen on pyrkimystä varallisuuden lisäämiseen suhteessa kaiken aikaa hupenevaan elämään.

Koska raha on ajan funktio.

Meillä ei ollut mitään sitä vastaan, että ajasta oli tehty hyödyke, kelloon sidottu kaupankäynnin väline.

Hyvätkin sijoitukset on realisoitava ennen yksilöllisen elämän päättymistä, rajan tällä puolella. Eniten tuottaneilla sijoituksilla ei ole hirveästi elinaikaa. (PH, 40.)

Kapitalismin hegemonia tuottaa neutraalia sisältöä: kuolema neutralisoituu ”rajaksi” samaan tapaan kuin kapitalismi muutenkin neutralisoi ja tuottaa tasapainottuneita näkemyksiä itsensä käyttöön. Tämän kaltainen neutralisointi palvelee järjestelmän pyrkimystä luonnonmukaistaa ja normalisoida sen hegemonia. Ihmisten ei tule kokea hegemonian piirissä poikkeustilanomaisia tunteita, sillä

nämä tunteet heikentäisivät tuttuuteen, omaksuttavuuteen ja turvallisuuteen liittyviä olennaisia järjestelmää tukevia piirteitä. Samanaikaisesti kun *Paholaisen haarukan* henkilöt tavoittelevat kukin tahollaan rahaa, he tulevat tietoisiksi siihen sisältyvästä niukkuudesta. Rahan ja ajan niukkuus on hyvin samankaltaista heidän elämässään. Taksikuski Klaus pohtii ajan olemusta:

Aika ja kulta, kumpikaan ei koskaan riittänyt.

Aika oli peli jota ihminen saattoi pelata tai olla pelaamatta, mutta karkuun sitä ei päässyt.

Kello oli sopimisen mekanismi.

Aika ei ollut muuta kuin sitä että kaikki ei tapahtunut samanaikaisesti. (PH, 99.)

Niukkuus pakottaa taloudellisiin laskelmiin ja antaa merkityksen niin ajalle kuin rahallekin. Samalla niukkuus tuodessaan realismia henkilöiden ajatteluun ja vakuuttaessaan elämän keskeisten ehtojen luonteesta korostaa laskennallisuuteen perustuvaa näkemystä elämästä. Mitta ja määrä nousevat näin kapitalismin hegemonian keskiöön. Hegemonia on laaja, koko elämän kattava asia, ja enemmänkin: ”Hegemonia ei siis ole vain ideologian ylempi ja artikuloitu taso, eivätkä hegemoniset valvonnan muodot ole vain niitä, joita tavallisesti pidetään manipulaationa. Hegemonia on yli elämän eri alueiden ulottuvien käytäntöjen ja odotusten kokonaisuus.” (Williams 1988, 127.) Aika ja raha ovat välttämättömyyksiä, jotka rajaavat kapitalismin hegemonian piirissä elävien henkilöiden todellisuuskäsityksiä siten, että hegemonia saa lisää uskottavuutta ja järjestelmä voi näin ylläpitää kuria turvautumatta varsinaisiin kurinpitotoimenpiteisiin. Näin on, koska henkilöt haluavat rahaa ja lisäksi he haluavat kontrolloida oman aikansa määrää ja laatua. Kapitalistinen järjestelmä puolestaan tarjoaa tähän välineitä, joten henkilöt ovat enemmän tai vähemmän lojaaleja järjestelmälle. Periaatteessa tottelematonta Jumalan Kyyneltä ei kuriteta hahmottoman järjestelmän taholta, vaan hän kurittaa itse itseään. Pakotteet kuitenkin tulevat itse järjestelmästä, joka on kykenemätön opettamaan hänelle adekvaatimpia malleja selviytymiselle. Kapitalistisessa järjestelmässä ei kuitenkaan ole pääosassa selviytyminen, vaan voittaminen. Ehkä juuri tästä syystä kapitalistisella järjestelmällä on perin vähän annettavana Jumalan Kyynelelle.

Hegemonia tekee itsensä mahdolliseksi hegemonisiin muotoihin suuntautuvan itseidentifikaation kautta, joka on eriytyntä ja sisäistettyä sosiaalistumista. Jos tämä ei ole mahdollista, itseidentifikaatio voi perustua myös resignoituneeseen väistämättömän ja välttämättömän tunnustamiseen. (Williams 1988, 137.) *Paholaisen haarukassa* sosiaalistuminen toimii yhdessä tunnustamisen kanssa. Jumalan Kyynel on sosiaalistunut havaitsemaan itsensä sellaisen pelin häviäjänä, josta hän ei voi irrottautua vaan hänen on pelattava osansa loppuun asti. Tämä johtuu siitä, että hän kokee kohtalonsa väistämättömäksi. Hegemoniasta irrottautuminen ei ole mahdollista, koska sen edustus on hänen mielessään liian vahva kumottavaksi. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen taas tunnustavat väistämättömän. He uskovat täysin siemauksin

kapitalismiin ja heidän oma uskonsa estää heitä sosiaalistumisen ohella päätyvästä ideologialleen vieraisiin johtopäätöksiin. He analysoivat kapitalistista järjestelmää valitellen sitä, että se on juuri niin vahvasti uskottava kuin se on.

Barry Smartin (2003, 113) mukaan merkittävä vapaiden markkinoiden filosofia on se, että ihmisiä motivoi omanvoitonpyynti ja itsekkyyks niin markkinoilla kuin niiden ulkopuolella. *Paholaisen haarukassa* nämä piirteet näyttäytyvät hyvin eri tavoin voittajien ja häviäjien kohdalla. Se mikä Jumalan Kyynelelle on raskasta ja toivotonta henkiinjäämistaistelua, on varallisuudenhoitaja Lari Laineelle ja verkkotuottaja Kari Lehtoselle rutiininomaista itsekkyyttä, jota tarvitaan, jotta he kykenisivät hoitamaan työnsä riittävän hyvin. Varallisuudenhoitaja Lari Laine tiivistää: ”Totuus oli se, että me yritimme saada tyhmiltä tai suojattomilta ihmisiltä rahaa itsellemme ja omaan käyttöömmee” (PH, 37). Kapitalismin hegemonia perustuu itsekkyyden korottamiseen enemmän positiiviseksi kuin negatiiviseksi arvoksi, mutta käytännössä se usein jää harmaalle alueelle tunnistamattomaksi tekijäksi, joka koettelee tämän tästä positiivisen ja negatiivisen rajoja. Varallisuudenhoitaja Lari Laine paljastaa: ”Mikä oli huijausta? Me etsimme aluetta jossa tiesimme tekevämme väärin mutta emme tehneet mitään rikollista.” (PH, 229.)

Koskelan ja Rojolan (2000, 127) mukaan vallitseva ideologia hyväksytään totuutena, sillä sen omaksuneella ihmisellä ei ole välineitä kyseenalaistaa sitä. Kuinka ideologian vanki voisi koskaan tulla tietoiseksi siitä, kumota, avata tai purkaa sen, jonka on luonut monimutkainen koneisto, jonka kautta me olemme tähän asti yksinomaan oppineet näkemään todellisuuden? (Jameson 1976, 170). Hegemoninen ideologia peittää tehokkaasti alleen vastaväitteet, joita *Paholaisen haarukan* henkilöt esittävät. *Paholaisen haarukka* viestii, että hegemoninen ideologia surkastuttaa ihmisten maailman tylsyyteen ja mielenkiinnottomuuteen, josta tulee hegemonian alla eläville elämäntapa. Ja jos he sattuvat joutumaan poikkiteloin kapitalistisen järjestelmän tai sen hegemonian kanssa, tuloksena on suuri epätoivo ja raiteiltaan syöksyminen.

Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen ovat keskittyneet luonnonlakien mukaisen, kapitalistisen realisminsa pohtimiseen ehkä siksi, etteivät he tunne tuon realismin ulkopuolista todellisuutta. Tätä hypoteesia tukee sekin, että Jumalan Kyynelen ja taksikuski Klausin maailma on heille niin vieras kuin se on. Toisaalta Jumalan Kyynelellä ja taksikuski Klausilla ei ole esittää minkäänlaisia argumentteja, jotka voisivat horjuttaa hegemoniaa tai asettaa sille vaihtoehtoja. Heillä ei ole tällaista mahdollisuutta, sillä he joutuvat keskittymään elämiseen kapitalismin hegemonian kanssa niillä ehdoilla, jotka ovat heille mahdollisia. Jumalan Kyynelen

protestointi ja väkivaltaisuus on pikemminkin reagoitua hänen ulkopuolisuuteensa kuin todellinen tapa haastaa hegemonia tai yrittää pienentää sitä. Hän saattaa nähdä toimintansa kapinointina alistumista vastaan, mutta tosiasiaa se vain tukee järjestelmää.

W.F. Haugin (1983, 53) mukaan ideologinen subjektiviteetti on alistetun alkuperäinen, normaali subjektimuoto, ja tätä se on niin kauan kun hän ei kamppaile alistamista vastaan. *Paholaisen haarukassa* yksikään henkilö ei aseta vaihtoehtoja vallitsevalle järjestelmälle, vaikka se olisi ainoa tapa kamppailla sitä vastaan. Tähän vaikuttaa luonnollisesti se, että ”porvarillisen yhteiskunnan ideologiset koneistot jäsentävät luokkayhteiskunnassa elämisen (sen elämyksellisen kokemisen) luokattomuuden kokemiseksi” (Haug 1983, 68). Niinpä on vaikea hahmottaa sellaista paikkaa tai tilaa, jossa Jumalan Kyynel voisi todentaa protestinsa hedelmällisellä tavalla. Hän ei hahmota yhteiskuntaa luokkakantaisesti vaan yksilökeskeisesti ja hän kokee putoamisensa yksinomaan omana epäonnistumisenaan, johon tosin kapitalistinen järjestelmä on syyllinen. Järjestelmä ei kannata vastuutaan hänestä, vaan hänestä tulee kapitalistisen järjestelmän yksilöön ja tämän onnentavoitteluun sekä henkilökohtaiseen vastuuseen perustuvan ideologian uhri.

Vahvan ideologian voimakkain vaikutus on se, että se ohjaa meitä, jopa kun ajattelemme, että olemme torjuneet sen. Ja kun yritämme saattaa järjestykseen kaaoksen, jolla on juurensa traagisissa kokemuksissamme, olemme taipuvaisia löytämään näiden kokemusten kanssa samankaltaisia elementtejä ja tulkitsemaan niitä siten kuin ideologia niitä tulkitsee. (Williams 1966, 242.) Jumalan Kyynelen varhainen elämänselämä historia raottuu hieman *Paholaisen haarukassa*. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kertoo:

Jos sisareni olisi nähnyt syvemmälle luomaansa roolihenkilöön, jota hän ja minäkin tässä olemme kutsuneet Jumalan Kyyneleksi, hän olisi nähnyt pienen pojan joka kaksi vuotta vanhemman veljensä kanssa otettiin huostaan. Se tapahtui huonomaineisessa lähiössä, jota kohtaan nyt tunnetaan akateemista mielenkiintoa [--]. (PH, 163.)

Myöhemmin Jumalan Kyynel päätyy nuorisokotiin. Ainoastaan hänen ystävällinen isoisänsä Eero Raivio auttaa häntä eteenpäin elämässä ja järjestää hänelle aikanaan työpaikan. Hänen hyvät muistonsa keskittyvät Eero-vaarin luona vietettyihin hetkiin, jotka tasapainottivat hylätyksi tulemisen kokemusta. Kuitenkin tuo hylätyksi tulemisen kokemus toistuu, kun hän menettää työnsä. Siksi hän on kaksin verroin suojattomampi. Hänen onnettomuutensa juuret saattavat olla lapsuudessa, ja kun hän menettää työpaikkansa, hänen osattomuutensa saattaa vertautua noihin kokemuksiin. Hänen onnettomuudekseen kapitalismin kautta syntynyt turvallinen asema on nyt hänelle yhtä kadonnut kuin varhainen äitihahmo aikoinaan:

Hänet taannutettiin ensin lapsen, sitten eläimen asteelle.

Eläin oli vangittu mutta ei tapettu.

Muuten järjestelmä ei näkyvästi puuttunut hänen elämäänsä, yhtä vähän kuin se halusi puuttua hänet kadulle paiskanneen pörssiyhtiön päätöksiin ja toimintaan. Hän ei tiennyt olevansa lastu vapaiden markkinoiden laineilla, joiden haluttiin huuhtovan rantaan tuottoja tilanteessa, jossa julkishallinto piti saada muistuttamaan kilpailullisia markkinoita. (PH, 69.)

Paholaisen haarukan voittajia vaivaa eksistentiaalinen elämänpelko, häviäjiä taas kadoksissa olevan ihmisen liiallinen ja hämääntynyt, harhaanjohtava rohkeus. Voittajat eivät löydä riittävästi tunteita elämästään, kun taas häviäjät jatkuvan häviämisen takia löytävät enimmäkseen vain negatiivisia tunteita. Kummatkin kaipaavat muunlaista sitoutumista elämänsä perusteisiin kuin mitä kapitalismin ideologian hegemonia voi tarjota. He eivät kuitenkaan tunnista tätä tarvetta riittävästi voidakseen käydä siihen käsiksi tavalla, joka voisi osoittautua hedelmälliseksi sisäistettyjen valtakuvioiden purkamisen kannalta. Kapitalismin hegemonia tukee suoraan ambivalentin arvoperustan syntymistä ja näin vetää henkilöt mukaan dialektiseen, historialliseen peliin todellisuuden herruudesta. Valitettavasti tämä peli on ennalta tuomittu ratkeamaan kapitalismi eduksi, koska vaihtoehtoja ei teoksessa ole näkyvillä lainkaan. Henkilöiden maailma osoittautuu dogmaattiseksi ja jähmettyneeksi, ja heidän reagointinsa kapitalistisen ideologian malleihin ja säännöstöihin on usein huomattavasti voimakkaampaa kuin heidän reagointinsa muihin elämän kannalta oleellisiin asioihin.

Kapitalismi on oleellisesti valtaa ja vallankäyttöä, niin tiedostetusti kuin tiedostamattakin. Tämä näkyy kaikkialla *Paholaisen haarukan* henkilöiden elämässä ja ajattelussa. Historiallisessa katsannossa teos on kapitalistisen järjestelmän kokokuva, joka yhdistyy sellaiseksi optisen harhan vallitessa. Se on muodoton ja epäselvä kuin kapitalismi itse. Historiallisessa mielessä siinä kuvastuvat sekä hallitsemisen että hallinnan alaisena olevien lume, ja näin se kurottaa kapitalistisen järjestelmän ideologian taakse paljastamalla niitä lainalaisuuksia, jotka järjestelmää kannattavat ja ylläpitävät.

Kokonaisuutena kapitalismin ideologian hegemonia *Paholaisen haarukassa* näyttäytyy usein sen henkilöiden reagoineina enemmän tai vähemmän väistämättömiin elämän tosiasioihin. Tämän pohjalta teos kysyy ja tematisoi: mitkä ovat olennaisimmat ja todellisimmat elämänehtomme kapitalistisessa järjestelmässä ja mitkä ovat niiden taustalla hämmöttävät realiteetit? *Paholaisen haarukka* myös ironisoi näiden elämänehtojen toteutumisen järjestelmän piirissä. Teosta voi lukea ironiaa ja satiiria silmälläpitäen, mutta näiden lajityypillisten piirteiden takaa joka tapauksessa paljastuu kapitalistisen järjestelmän ja sen hegemonian kritiikki.

4.3. *Paholaisen haarukan* (post)modernismi

Postmodernissa ei kiinnitetä huomiota taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin prosesseihin. Siinä rajoitetaan yksilön ja yhteiskunnan pirstoutumisen, virtuaalisuuden ja kulutuskulttuurin tarkasteluun. Postmodernissa sivuutetaan se, että uuden kehityksen on mahdollistanut uusliberalistinen kapitalismi. Koko yhteiskunnan ja historian käsitteet hylätään ja näin ajaudutaan tukemaan vallitsevaa tilannetta ja vallitsevaa ideologiaa. (Karkama 1998, 46.) Modernia yhteiskuntaa luonnehtii suurempi väljyys sosiaalisten asemien haltijoilta odotettavissa roolisuorituksissa ja -esityksissä. Se johtaa edelleen sosiaalisten siteiden löystymiseen ja sosiaalisten sitoumusten heikkenemiseen. Tässä tilanteessa yksilön on entistä vaikeampi suunnistautua luotettavasti ja toimia ennustettavasti. (Gronow 2004, 240.) Vallitseva ideologia *Paholaisen haarukassa* ilmenee ja tulee todeksi teoksessa siten, että teoksen henkilöt ottavat kantaa nimenomaan taloudellisiin prosesseihin ja sitä myötä välillisesti myös yhteiskunnallisiin. Teos tarkastelee sitä, mitä yksilölle ja yhteiskunnalle on tapahtunut ja tapahtuu jo aiemmin toteutumisen aloittaneen kapitalismin ideologian pyörteissä. Teoksessa paikallistutaan historiattomasti juuri siihen aikaan, jota henkilöt elävät ja vallitseva ideologia sääntelee heidän ajatteluaan. He ylläpitävät ja uusintavat vakaasti roolejaan kapitalismin ideologian mukaisissa positioissaan, jotka määräytyvät heille heidän toimenkuvansa mukaisesti.

Kapitalismi on teoksessa vakauttanut asemansa ja näyttäytyy siinä suhteellisen staattisena hegemoniana. Se kulkee käsi kädessä postmodernin rikkonaisuuden ja ironian kanssa. *Paholaisen haarukka* ei ole puhtaasti realismia. Se on satiirinen teos, vaikkakin sen satiiri on hyvin totista. Satiirisessa teoksessa kulkee kriittinen, pilkallinen tai aggressiivinen asenne ja siitä on löydettävissä purevaa ivaa (Kivistö 2007, 9). Nämä tunnusmerkit *Paholaisen haarukka* hyvinkin täyttää. Sen sijaan teoksen hauskuudesta voidaan olla montaa mieltä. Hauskuus, kritiikin esittäminen naurua herättäen ja koomisen keinoin, kohteen tekeminen naurettavaksi kuuluvat myöskin satiirin tunnusmerkistöön (Kivistö 2007, 9). *Paholaisen haarukka* on vailla myötäelämisen signaaleja ja sen satiiri on mustaa, eivätkä sen irvailemat henkilöt tai kapitalismin kuvaus itsessään välttämättä herätä naurua. Henkilöiden suhde rahaan ja kapitalistiseen puheeseen saattaa huvittaa, mutta synkänpuoleinen kapitalistinen järjestys helposti peittää alleen teoksen koomiseksi mahdollisesti käsitettävät piirteet, kuten esimerkiksi sosiaaliset suhteet:

Vuorovaikutustaitojen lisäksi dialogin syntyminen vaatii aikaa ja tilaa. Kumpaakaan ei ole. Osakkeen arvo on vain sen ikuisesti maksamien osinkojen nykyhetken diskontattu summa. (PH, 190.)

Sosiaaliset siteet ja sitoutuminen ovat väliaikaisia ja taipuvaisia muuttumaan, mikäli henkilön asema kapitalistisessa järjestyksessä muuttuu. Voittajan osa näyttää kuitenkin suojelevan henkilöitä kovin dramaattisilta muutoksilta siitä huolimatta, että kapitalismin ideologialla on jonkinasteinen merkitys esim. verkkotuottaja Kari ja sosiaalipsykologi Saija Lehtosen avioliitossa. Kapitalistisen ideologian hegemonian alaisena postmodernissa yhteiskunnassa eläminen osaltaan voi vaikuttaa tuon avioliiton kariutumiseen, koska kapitalistisessa järjestelmässä ihmissuhteet alunperinkin ovat luonteeltaan määritelmällisesti vain toistaiseksi solmittuja, eikä postmodernissa maailmassa ole mitään pysyvää. Henkilöillä on käsitys tuosta pysymättömyydestä. Avioeroon saattaa olla vaikuttamassa se, että Kari Lehtonen haluaa lapsia, mutta Saija Lehtonen ei, koska lasten hankkiminen vähentäisi hänen työmahdollisuuksiaan. Työ ja myös sen tuoma asema asettuvat näin etusijalle ihmissuhteeseen ja lasten hankkimiseen verrattuna:

”KARI: Lapsi voisi olla mahdollisuus.
SAIJA: Se on menetetty.
KARI: Miten niin?
SAIJA: Sä tiedät itse että se ei pelasta mitään.
[--]
KARI: Mä en tajua mitä mä sitten enää haluaisia kuin perheen.
SAIJA: Sä. Mä en halua perhettä perheen vuoksi. Enkä riskiä menettää raskauden takia vähiiä työmahdollisuuksia. Sullahan sitä ei ole.
KARI: Mitä sä sitten haluat?
SAIJA: En tiedä.” (PH, 35–36.)

Pääsyy Kari ja Saija Lehtosen avioliiton kariutumiseen ollee kuitenkin se, että he eivät enää yksinkertaisesti tule toimeen toistensa kanssa. Tähän voi silti nähdä vaikuttavan sellaisen kapitalismin ideologian pohjavireen, jossa henkilöt menettävät jotakin subjektiviteetistaan. He elävät elämäänsä kapitalistisessa suppilossa, joka ryöstää heiltä heidän identiteettinsä ja minuutensa syvemmät kerrokset. He ovat kadottaneet tiedon, miten he merkittävästi kykenisivät eroamaan muista menestyjistä järjestelmässä, joka tarjoaa kaikille menestyjille suhteellisen samanlaisen roolin esityksessä, jonka taustaehtoja ei voi muuttaa. He joutuvat elämään näytelmässä määritettyjen osien ehdoilla, eivätkä siksi kykene sisäisiin muutoksiin. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kuvaa osuvasti heidän tilannettaan ja myöskin rakkauden yhteyttä kapitalismin perusrakenteisiin:

Siitä, etteikö sitoutuminen ja rakkaus käytännössä tarkoittanut samaa kuin investointi, minulla ei ollut missään vaiheessa harhakäsitystä. Riskiä, tappion, häviämisen vaaraa minulla ei ollut, toisin kuin sekä Saija että Kari Lehtosella, jotka olivat toisilleen pelkkiä riskejä, hajauttamattomia kohteita, joiden arvonkehitys oli voimakkaassa keskinäisessä riippuvuussuhteessa. (PH, 108.)

Ideaalityyppinen, moderni yhteiskunta on sellainen, jossa yksilö on vapaa valitsemaan mihin sosiaaliseen asemaan hän haluaa asettua. Kukin voi asettua lisäksi samaan aikaan ja peräkkäin useampaan sosiaaliseen asemaan, jotka eivät mitenkään välttämättä liity toisiinsa tai edellytä toisiaan. (Gronow 2004, 240.) *Paholaisen haarukassa* tällainen vapaus valita sosiaalinen asemansa

on käytännössä hyvin pieni, koska kilpailu asemista ja työtehtävistä on kovaa eivätkä voittajat halua vapaaehtoisesti luopua asemistaan. Asema työssä määrittelee osittain sosiaalisia suhteita, voittajien suhteessa häviäjiin voimakkaastikin. Kapitalismin ideologian sisältämä vapauden ajatus kohtaa modernissa määritellyn sosiaalisen vapauden. Nämä kytkeytyvät *Paholaisen haarukassa* toisiinsa teoreettisena taustana, jota vasten voittajat ja häviäjät pitävät yllä ja rakentavat ideologiaa. Kuitenkin tämä vapaus on vain hypoteettinen ja kuvitteellinen, eikä se toteudu henkilöiden elämässä. Koulutuksen kautta voittajat ovat kyllä vapaasti hankkineet asemansa, mutta heidän päädyttyään niihin elämä on muuttunut varsin jähmeäksi. Sitä säätelee kapitalismin ideologian mukainen todellisuus ja toisaalta rahan ja aineen niukkuuden vääjäämätön realiteetti. Nämä tekijät eivät merkittävässä määrin salli sosiaalista liikkuvuutta.

Postmodernissa tilanteessa räikein sosiaalinen jako erottaa toisistaan *viettelyn* ja *tukahduttamisen*, valinnan ja valinnan mahdollisuuden puutteen, minän koostamiskyvyn ja sen kieltämisen sekä minän itsensä muodostamat määritykset ja ulkoapäin tarjotut, pakottaviksi koetut ja lamaannuttavat leimaamiset. (Bauman 1996, 207.) Postmodernissa kapitalistisessa yhteiskunnassa viettely eri muodoissaan kertoo järjestelmän virallisen totuuden, jota kohti jokaisen on syytä pyrkiä. Näin tämän pyrkimisen kautta viettelyn lupaukset todella toteutuisivat ja kapitalismi lunastaisi viettelyn voimin annetut lupauksensa valintamahdollisuuksien runsaudesta, minuuden koherenttiudesta ja minuuden itseohjautuvuudesta. Koska kyse on viettelystä, päämäärässä ei olla heti vaan ainoastaan alituisesti pyrkimässä ihannetilaa kohti. Tämän voi havaita yhtenä juonteena *Paholaisen haarukassa*. Varallisuudenhoitaja Lari Laine kuvailee:

Mutta minä elin tulevaisuutta, kapitalistista aikaa, protestanttista siirrettyjen nautintojen aikaa. Minulla ei ollut mahdollisuutta elää täyttä elämää juuri nyt, tässä hetkessä. Elämäni oli kuin valokuvien näppäilemistä: pyrin säilömään nykyhetkeä herättääkseni sen tulevaisuudessa henkiin. (PH, 79.)

Lari Laine odottaa viettelyn johtavan parempaan huomiseen täyttymyksen lupauksena. Hän on kyennyt valitsemaan tiensä ja säilyttämään koherentin minuuden. Minän itsensä muodostamat määritykset taas ovat hänen riippumattomuuttaan hänen omasta mielestään, mutta eivät välttämättä todellisuudessa. Kapitalistinen ideologia on määritellyt häntä ulkoapäin, mutta hän ei koe näitä määrityksiä pakottaviksi tai lamaannuttaviksi siinä määrin, että hän tunnistaisi eron oman minän tekemien määritysten ja ulkoapäin tulleiden välillä. Hän pitää määrityksiä omina tulkintoinaan (kapitalistisen järjestelmän) todellisuudesta ja siten hän uskoo havaitsevansa realiteetit sellaisina kuin ne järjestelmässä ilmenevät. Tässä mielessä hän on sopusoinnussa ympäristönsä kanssa, ja samalla kapitalistisen ideologian hegemonian alainen. Postmodernin jako viettelyyn ja tukahduttamiseen kulkee voittajien ja häviäjien välillä. Jumalan Kyynelellä ei näytä olevan suuria

valinnan mahdollisuuksia eikä kykyä koostaa koherentisti minuuttaan. Suuressa protestissaan hän kieltää minuutensa mahdollisuudet ponnistaa ylös tilanteestaan. Hänet on kuvitteellisesti leimattu ja pakotettu sekä lamaannutettu osaansa. Vastakkain tässä prosessissa ovat järjestelmän taholta tuleva kapitalismin ideologinen ja kuvitteellinen pakottava voima sekä hänen oma sopeutumisensa protestinomaiseen poissuljetun ihmisen viime kädessä kuvitteelliseen osaan. Hän työstää mielessään ideologian taholta tulevan lamaannuttamisen ja liittää sen omaan käsitykseensä itsestään, joka sekin on lamaannuttava. Näin hänkin tulee määrittyneeksi puhtaasti ulkoapäin, sillä omakohtaiset sisällöt hänen minuudessaan jäävät puutteellisiksi.

Zygmunt Baumanin mukaan postmoderni on ensisijaisesti *mielentila*, sellaisten mielten tila, jotka etsivät itsestään omia sisältöjään, tutkiskelevat tuntojaan ja kertovat löytämästään. Moderni on luonnostaan kriittistä, levotonta, tyytymätöntä ja tyydyttämätöntä kuten myös odottamatonta ja ehkä myös ei-toivottua kulttuuria, joka haluaa avata silmät sen omille mahdollisuuksille. (Bauman 1996, 22–23.) *Paholaisen haarukan* henkilöiden mielentilat ovat varsin postmoderneja. Henkilöt erittelevät löytöretkeilijän innolla milloin luonnonlakien mukaisesti perusteltua kapitalistista järjestelmää, milloin hankalaa mutta mielenkiintoista ulkopuoliseksi jääneen häviäjän tuskaa ideologisen painajaisen keskellä. On silti vaikea nähdä, avaaiko moderni silmiä sen omille mahdollisuuksille, kuten Bauman esittää. *Paholaisen haarukan* postmodernit persoonallisuudet näyttävät pikemminkin kulkevan kriittisyyden ja levottomuuden sekä tyytymättömän ja tyydyttämättömän välimaastossa siten, etteivät he oikein kaikesta tarkkanäköisyydestään huolimatta saa selvää elämästään eivätkä eritotenkaan omasta asemastaan elämän keskellä. Tämä asetelma avaa asemaa pelolle ja huolelle. Nämä seikat ovat merkittäviä koko teoksen mitalta.

Paholaisen haarukan satiiri luo mustavalkoista kontrastia ja tekee keskiluokkaisista voittajahahmoista toisaalta kapitalismin ”pahoja” kätyreitä, toisaalta uhreja, jotka tekevät sitä mitä pitää ja tottelevat järjestelmää sokeasti, koska on pakko. Häviäjä Jumalan Kyynel esitetään sääliä hahmona, joka edustaa kliseistä työttömän kuvaa: alkoholisoitunut, katkera, vihainen ja kostonhimoinen. Teos satirisoi yhtä hyvin voittajia, häviäjiä kuten myös kapitalistista järjestelmää ja sen ideologiaa. Näistä kaikista se tuo esille irvikuvan, jonka takana kuitenkin piilee terävä kritiikki. Raha on tärkeä satiirin väline teoksessa. Se kuvataan suuremmaksi kuin ihmiskunta: ”Joku ekologi oli arvellut, että maapallon kuuden asteen lämpeneminen leikkaisi maailman bruttokansantuotetta sata prosenttia. Se saattoi tarkoittaa vain ihmiskunnan loppua. Ja rahan.” (PH, 32.) Satiirin pitää olla osuvaa ja pystyä periaatteessa vahingoittamaan kritisoidun kohdetta. On korostettu, että satiirikot hyökkäävät pahetta ja typeryyttä vastaan. Tämän oikeellisuuden kanssa on

ristiriidassa se, että usein satiireille on ominaista kriittisen objektiivisuuden sijaan hyökkäävä subjektiivisuus. Henkilöt ovat litteitä, muutamista keskeisistä luonteenpiirteistä koostuvia. (Kivistö 2007, 10–11.) *Paholaisen haarukan* satiiri vahingoittaa kuvaa kapitalismista kärjistämällä ja liioittelemalla sitä. Satiiri on hyvin kriittistä tässä kärjistämisessä. Monet teoksen väitteet voi kuitenkin tulkita sijaitsevan realismin ja satiirin välissä. Ne voi nähdä reaalisenä kritiikkinä kapitalistista järjestelmää ja sen henkilöitä kohtaan tai vaihtoehtoisesti liioiteltuna, satiirina, joka sekin sisältää kritiikin:

Ilmastonmuutos, köyhyys, syrjäytyminen, nälkä ja jano olivat panemassa laumoja liikkeelle, kohti kauppoja ja yhdeksänhuoneisia erkkeritaloja, joiden edessä seisoivat pari tila-autoa ja joiden omistajat olivat erittäin huolissaan ilmastonmuutoksesta, energian riittävydestä ja digitaalisesta kuulusta silloin kun eivät lentäneet kaukomaille arkea pakoon. He kierrättivät pikkutarkasti kaikkea muuta paitsi hyväosaisuuttaan. (PH, 122–123.)

Satiiriin voi kuulua myös henkilöiden robottimaisuus, joka näkyy henkilöiden massaliikkeenä, identtisyysnä, teknisenä kielenä, steriiliytenä ja nimettömyytenä. Myös normaaliuden ja hulluuden raja saattaa hämärtyä. (Kivistö 2007, 13.) *Paholaisen haarukan* henkilöistä voittajat ovat taipuvaisia käyttämään samankaltaista, talouselämän kieltä kaikissa yhteyksissä. He ajattelevat jokseenkin samalla tavalla. He ovat steriilejä kaikessa asiapitoisuudessaan. Nimettömyys taas tulee esiin teoksen paholaisen haarukka –illuusioissa, joissa ei tunnu olevan niin tärkeää, mitä lopulta tapahtuu tai kuka tietää jostakusta toisesta mitään. Normaaliuden kustannuksella teos irvailee siten, että se esittää voittajat ainakin jossakin suhteessa ”seonneina” omaan kapitalismiinsa: ”Raha oli fysiikan lakien alainen, gravitaation veroinen mahti. [--] Asiakkailleni en voinut asiasta suoraan puhua, eikä minulla ollut totta puhuen haluakaan.” (PH, 212.)

Satiiri pyrkii järkyttämään ja hännäämään lukijoitaan. Se saa epäilemään varmoina pidettyjä totuuksia. Se on totuuden esittämistä, joka voi koetella sopivuuden rajoja. Toisaalta satiirinen hyökkäys on iloittelua ja satiirikon leikkiä. (Kivistö 2007, 14–15.) Näissä piirteissään satiiri erityisesti on yhteydessä (post)moderniin. *Paholaisen haarukan* satiiri kyseenalaistaa kapitalismin hegemonian, ideologian ja sen piirissä toteutuvien sosiaalisten suhteiden todellisuuden. Satiiriin kuuluu huumorin alla piilevä vakavuus (Kivistö 2007, 15). *Paholaisen haarukkaa* voi pitää jossakin määrin jopa poleemisena tekstinä, joka on laajimmillaan käsitettynä puheenvuoro keskusteltaessa koko länsimaisesta, kapitalismin muovaamasta maailmankuvasta ja sen kehittymisestä.

Satiireissa pyritään tuomaan esille jokin kätkeyty, vaiettu todellisuus, maailma kulissien takana. Satiiriin kuuluu tällainen paljastamispyrkimys, jolla on usein moraalinen luonne ja näennäisesti

hyveellisen todellisuuden takaa paljastuu paheellinen, todempi todellisuus. Ihmisen osoitetaan elävän lumetodellisuudessa. Juoneltaan satiiri lähenee monesti absurdia esitystä, jossa ilmenee järjenvastaisuutta ja syy-seuraus –suhteiden katkeamista. Maailman mielettömyyden kysymys on keskeinen. (Kivistö 2007, 20–26.) *Paholaisen haarukassa* kätkeytyä ja vaiettua todellisuutta edustavat kapitalistisen yhteiskunnan arkielämän laatu ja sen ihmissuhdeongelmat. Kapitalismi ei ole tehnyt teoksen henkilöitä onnellisiksi ja poistanut ongelmia, vaan se näyttäytyy teoksessa lumetodellisuutena. Teoksen katkonainen rakenne ja paholaisen haarukka -illuusiot tuottavat teokseen absurdiutta. Teos kertoo epäsuorasti, että kapitalistisessa järjestelmässä eläminen on mielettömämpää kuin päälle päin näyttäisi. Kyse on kapitalistisen yhteiskunnan vaietusta todellisuudesta kulissien takana.

Teoksesta ilmenee kyyninen maailman käsittäminen koneistoksi, jossa ihminen joutuu determinoimaan kaiken sitä mukaa kun vain saa selville, miten se kussakin tapauksessa tapahtuu. Kapitalistisen ideologisuuden ja postmodernin samanaikaisuus sekä toisiaan tukeva yhteneväisyys peittää alleen sen, mikä on todellinen tapahtumisen suhde yksilön ja maailman välillä. Samalla kun postmoderni ihastelee valintamahdollisuuksiaan, vapauttaan ja sekasortoisuuttaan, se unohtaa, että postmodernin kaltaiset tilat ovat kyllä luovia, kun ajatellaan tapahtumisen alkulähtökohtia, mutta itse liikkuminen päämääriä kohti vaikeutuu runsauden ja määrittelemättömyyden ideoiden edessä.

Moderni järjestys alkoi rakenteen etsimisestä maailmassa, josta rakenne oli äkisti riistetty. Utopiat loihtivat esiin maailman ilman reuna-alueita ja väliinpuotoajia. Kyse oli maailmasta, jossa ei ollut toisinajattelijoita tai kapinallisia, maailmasta, jossa kaikki haluavat itselleen tehtävän, joka heidän on suoritettava: lausahdukset *minä tahdon* ja *minun täytyy* sulautuvat toisiinsa. Utopioiden maailma erosi kadonneesta maailmasta siinä, että se nosti tehtävän samalle paikalle, jossa ennen hallitsi kohtalo. Pakolliset tehtävät oli poimittava järkeä puolustavien luonnostelemasta kaikenkattavasta suunnitelmasta. Ihmisiä olisi valmennettava, harjaannutettava tai kannustettava löytämään paikka, joka sopi heille ja johon he sopivat. (Bauman 1996, 32.)

Paholaisen haarukassa maailman reuna-alueet ja väliinpuotoajat eivät ole kadonneet minnekään. Siitä huolimatta kaikki haluavat itselleen tehtävän eli töitä kapitalistisen järjestelmän piirissä. Voittajat, varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen ovat sulauttaneet henkilökohtaisen tahtomisensa ja kapitalismin ideologiasta tulevan vieraan täytymisen yhteen. Sama on tilanne Jumalan Kyynelen kohdalla. Hänen täytyy päästä ulos työttömyyden ansasta, ja sitä hän nimenomaan haluaa vaikka ei näekään keinoja siihen. Hänen käyttäytymisensä tukee

kuitenkin enemmän täytymistä kuin omaehtoista haluamista. Hän ei esimerkiksi pyri kouluttautumaan tai muutoin muuttamaan tilannetta paremmaksi vaan omaksuu ideologisen häviäjän roolin siinä suhteessa, että hänen reagoitinsa huonoon tilanteeseensa koostuvat lähes ainoastaan negatiivisista ajatuksista ja teoista. Voittajat hyväksyvät täytymisen, mutta haluaminen jää hieman epäselväksi. He eivät oikein tiedä mitä haluaminen on juuri siksi, että se on sulautunut täytymiseen. Verkkotuottaja Kari Lehtonen kuvaa elämää:

Virran sumeana pääjuonteena kulki aluksi viaton, hellyttävä tapahtumattomuus, tai pienet inhimilliset tapahtumat, sitten tylsyydeksi muuttuva tosiasia, että yleisesti ottaen ihmisille ei tapahtunut mitään. He olivat loukussa toimistoissaan, projekteissaan ja kodeissaan. (PH, 53.)

Voittajille tylsyytys on itsestäänselvä asia, joka käy haluamisen ja vakiintuneena myös täytymisen ylitse. He haluavat ja tahtovat vain sen verran, mikä riittää ylläpitämään heidän stabiilia elämäntilannettaan. Se, että tehtävä on modernissa noussut kohtalon paikalle, näkyy luonnonlakien mukaan perustellussa kapitalismissa. *Paholaisen haarukassa* on yleisestikin nähtävissä taipumus hankkia niin kiistämättömiä perusteita asioille, että tuo kiistämättömyys paradoksaalisesti lähenee uskonnollisia aspekteja. On ikäänkuin tehtävän ensisijaisuus kaikessa vakavuudessaan korostuisi niin, että lopulta teoksessa lähestytään kohtaloa ja fatalismia. Fatalismia lähenevät sekä voittajat että häviäjät, Jumalan Kyynel seuraavasti: ”Silmiä räpäyttämättä systeemi toisti sanomaa, että talous toimi luonnonlakien alaisena vastaavalla tavalla kuin toimivat fysiikan lait” (PH, 10). Fysiikan lait alkavat muistuttaa kohtaloa, jos ne todellakin säätelevät sellaisia asioita kuin talous, yhteiskunta tai ihmisen asema yhteiskunnassa. Kohtalon ja tehtävän välinen ero supistuu olemattomiin. Jos niin käy, postmodernissa hengittävä kapitalismi muuntaa merkitysten perustoja siten että jo ennestään postmodernin ja kapitalistisen ideologian piirissä havaittava pelko laajenee. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen ovat alinomaan huolissaan milloin mistäkin. Kari Lehtonen pohtii maapalloa:

Eikö sekin, että me ajattelisimme maapallon nimenomaisesti ihmiselle jätettäväksi, edusta pikemmin hybristä kuin järkeä? Onko ollut jotenkin järkevää saattaa maapallo tähän kuntoon? (PH, 259.)

Varallisuudenhoitaja Lari Laine taas on huolissaan ilmaston lämpenemisestä:

Joku ekologi oli arvellut, että maapallon kuuden asteen lämpeneminen leikkaisi maailman bruttokansantuotetta sata prosenttia. Se saattoi tarkoittaa vain ihmiskunnan loppua. Ja rahan. (PH, 32.)

Paholaisen haarukan henkilöiden pelko ja huoli on postmodernistisessa kapitalistisessa järjestelmässä elävien terve, reagoiva piirre. He tiedostavat, että jotakin on vialla, ja pelossa ja huolissa itää mahdollisuus ajatella asioita kapitalismin ideologisen vaikutuksen ulkopuolitse siinä

määrin kuin se on mahdollista. Baumanin (1996, 33, 36) mukaan järjestämisen halu ammentaa voimaa hellittämättömästä kaaoksen pelosta. Postmoderniin liitetyt uhkat ovat läpeensä moderneja. Ne kumpuavat tyhjyyden kammosta, jonka moderni niputti osaksi yhteiskunnallisen organisoitumisen ja persoonallisuuden muotoutumisen periaatetta. Moderni merkitsi jatkuvaa yritystä tyhjän aukon täyttämiseksi. Postmoderni taas luopui tästä ja kielsi uskon siihen, mutta tämä luopuminen ei ole poistanut tyhjyyden pelon eteenpäin työntävää voimaa. *Paholaisen haarukassa* kapitalistinen järjestelmä yrittää ideologiansa voimin täyttää postmoderniin taipunutta tilaa siten, että se arvottaa, rakentaa ja täyttää henkilöiden mielet kuvitteellisella materiaalillaan. Se ei onnistu poistamaan pelkoa, joka on syntynyt kaikesta siitä, mikä kuitenkin on olemassa kapitalistisen tilan ulkopuolella. Kapitalismi ja postmodernikin ovat järjestämistä, ja mitä tiukemmin henkilöt näyttävät omaksuvan kapitalismin ideologian, sitä syrjäytyneemmäksi pelko tulee. Kun se syrjäytyy riittävästi, pian se nousee jälleen esiin entistäkin voimakkaampana. *Paholaisen haarukan* voittajien vimma järjestää kapitalistista todellisuutta ajattelun keinoin kumpuaa heidän huolestaan, joka taas edustaa pelkoa. Pelko ja epäröinti nousevat käytännössä siitä, että he yksinkertaisesti epäilevät olevansa täysin väärässä kaikessa realistisuudessaan: ehkä talous ei sittenkään perustu fysiikan lakeihin eikä kapitalismin määrittelemä todellisuus ole muuta kuin yksi vajavainen yritys paeta kaaosta. Jumalan Kyynelen kohdalla putoaminen kaaokseen on toteutunut työn menettämisen myötä, mutta silti hän ei mitenkään kiellä kapitalistista järjestystä. Hänen arvottamisensa syntyy tuon järjestyksen kautta, koska mitään muutakaan järjestystä hän ei tunne. Omaa ja uutta järjestystä hän ei yksin kykene luomaan, sillä sellaisen luominen vaatii aivan liian suuria voimavaroja.

Postmoderni ei ole lievittänyt pelkoja, jotka moderni ujutti yhteiskuntaan. Se ainoastaan *yksityisti* nämä pelot. Kollektiivisuuden odotetaan tarjoavan joukon minäkoosteita, joista jokainen voi koota omansa ”tee-se-itse” -periaatteella. Sosiaalinen maailma ilmenee yksilölle valintojen paikkana, käytännössä markkinoina. Valitsija-kokoaja on saatu uskomaan, että kokoamisen ja sen seurausten tärkeys riippuu hänestä itsestään. Ongelma on, ettei hän tiedä, mitä on kokoamassa ennen kuin merkitys on koottu valmiiksi. (Bauman 1996, 36–37.) *Paholaisen haarukan* voittajat ovat koonneet minänsä ja ihmettelevät teoksen mittaan, mitä tuli tehtyä. He läpikäyvät ajattelunsa ehtoja ja miettivät: minä olen tällainen, mutta olenko minä tällainen? He joutuvat uusintamaan minänsä jatkuvasti vakuuttelemalla, että ovat oikeassa. Heidän huolensa on itsensä ja muiden vakuuttamista siitä, että he ovat perustellusta syystä sellaisia kuin he ovat. Häviäjät taas ovat pikemminkin minänsä ja samalla todellisuutensa kokoamisvaiheessa, eivätkä he osaa koota näitä itseään miellyttävällä tavalla oikein. He eivät osaa sopeutua postmodernismiin tai kapitalismin ideologiaan

oikein, jos asiaa tarkastellaan järjestelmän kannalta. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ajattelee Jumalan Kyyneltä:

Jumalan Kyynel on astunut rappukäytävään ja sulkenut oven takanaan. Siihen nähden, että hän on juonut pullollisen vahvaa viinaa ja nauttinut viisitoista Opamoxia, hänen tajuntansa on kirkas.

Ymmärrän, jos hänen yrityksensä rakentaa kertomusta omasta itsestään ja paikastaan todellisuudessa ei tunnu miellyttävältä, mutta maailma on sellainen kuin on, vyöryy päälle. Jotenkin Lauran on tilanne ratkaistava, ja Jumalan Kyynelen, ja minun.

Jumalan Kyynel on vapaa.

Hän ei tiedä mitä hän tekee. (PH, 230–231.)

Lari Laineen ajattelussa vapaus saattaa johtaa siihen, ettei tiedä mitä tekee. Tässä näyttäytyy postmoderni kaksinaisuus: vapaudessa ei voi tehdä päämäärään johtavaa tekoa, kun taas (kapitalismin) vankilassa ainakin suunta on selkeä, mutta samalla pakotettu. Postmoderni vapaus on liian selkiytymätöntä ja laajaa ollakseen todellista johonkin tiettyyn ja merkitsevään vaihtoehtoon suuntautumisen kannalta. Hämmennys ja pelko ei sinänsä ole vapauden merkki vaan pikemminkin sen, että valintatilanteesta on tullut tarpeettoman vaativa, kun välttämättömiä suuntamerkkejä ei ole näkössä.

Postmodernin tilanteen eettinen paradoksi on se, että se palauttaa ihmisille tilaisuuden moraaliseen valintaan ja vastuuseen, mutta se riistää heiltä samanaikaisesti universaalien ohjenuoran tarjoaman turvan, jota moderni itseluottamus aikoinaan lupaili. Yksilön eettiset tehtävät lisääntyvät samaan aikaan kun niiden täyttämisen edellyttämät, yhteiskunnallisesti tuotetut voimavarat kutistuvat. Moraalinen velvollisuus katoaa moraalisen valinnan yksinäisyyteen. (Bauman 1996, 43.) *Paholaisen haarukassa* henkilöt palautuvat yhä uudelleen moraalisen valinnan kynnyksille, koska he eivät tarkkaan ottaen ole vakuuttuneita siitä moraalista, jonka kapitalistinen ideologia on ottanut omakseen. Tämä johtuu siitä, ettei tuo moraalinen kata kaikkia yhteiskunnan jäseniä vaan hajanaisuudessaan asettaa häviäjät erilaisen moraalisen piiriin. Häviäjien moraaliksi jää eloonjäämisen arkaainen moraalikäsitelmä, survival –moraali, jossa armoa ei anneta eikä oteta. Näin on, koska huonossa asemassa olevat henkilöt eivät voi ylläpitää hyväosaisten moraalista tullakseen toimeen. Heidän elämäntilanteensa on siihen aivan liian erilainen ja vaatii toisentyypisiä valmiuksia sekä tuottaa toisenlaista ajattelua. Samanlainen moraalikäsitelmä ei siis päde kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla. Köyhyyden maailman ja rikkouden maailman moraalikäsitelmät eivät voi vastata toisiaan jo siksi, että käytännön elämän tilanteet ja vaatimukset ovat luonteeltaan aivan erilaisia. *Paholaisen haarukan* voittajat tiedostavat tämän pohtiessaan Jumalan Kyynelen asemaa. Juuri Jumalan Kyynelen elämän ja kohtalon erilaisuus heidän omaan elämäänsä verrattuna uhkaa

modernia itseluottamusta, jonka kapitalistinen järjestelmä ja ideologia haluaa mielellään luoda korvaamaan postmodernissa menetettyä moraalil universaalia ohjenuoraa.

Bauman (1996, 43) jatkaa, että moraalisten äänien soraäänisessä kuorossa, jossa yksikään ääni ei tukahduta toista, yksilöt joutuvat eettistä auktoriteettia etsiessään tukeutumaan omaan subjektiivisuuteensa. Samanaikaisesti heitä muistutetaan koko ajan kaikkien moraalisten koodien suhteellisuudesta. Kukaan ei lisäksi kerro, miksi jotkut tietyt (tai jotkut muut) säännöt tulisi ylittää omaksua. *Paholaisen haarukassa* voittajat perustelevat moraalista välinpitämättömyyttään Jumalan Kyynelen kaltaisista ihmisistä sillä, että kapitalismin ideologian piirissä vallitsee tietynlainen moraalinen ja etiikka, joka on perusteltavissa järjestelmän vaatimuksin.

Solidaarisuus näyttäytyy tässä valossa siten, että jatkuva itsensä toteuttaminen ei sitä salli. Se veisi voimavaroja oman itsen projektilta ja olisi haitaksi oman kohtalon rakentamiselle. Itsensä toteuttamisen etiikka määrää, että on toteutettava itseään, mutta tämä ei ilmeisesti koske itsensä toteuttamista etiikan suhteen. Etiikka pysyy vakaana ja muuttumattomana yksilön voimajulistuksena, joka kieltää puuttumisen toisten ihmisten elämään. Se ylentää yksilön itsensä toteuttamisen kautta eettisen projektiin, jossa luodaan kilpailulle otollinen kapitalistiselle järjestelmälle välttämätön suhtautuminen sosiaalisuuteen. Kun jokaiselle näin luodaan oma erityinen arvonsa, samalla lakataan kunnioittamasta tuota erityistä arvoa, koska toisista ei tarvitse olla vastuussa. Arvo on pätevä vain yksilön suhteessa omaan itseensä ja lisäksi se on relevantti yksilön suhteessa kapitalistisen järjestelmän säilyttämiseen ja uusintamiseen. Järjestelmä palkitsee itsensä toteuttamisesta ja tähän sisältyvistä omaksutuista tulosvaateista, joiden toteuttamista järjestelmä edellyttää toimiakseen.

Paholaisen haarukassa ilmenee, että ihmissuhteet ovat huonosti toimiva välttämätön paha, jota kuitenkin kaikki tavoittelevat. Epäsuorasti käy myöskin ilmi, että henkilöt tiedostavat, kuinka kapitalistinen järjestelmä postmodernissa ajassa toimii väijäämättä siten, että ihmissuhteista tulee entistäkin monimutkaisempia. Tämä monimutkaisuus luonnollisesti vaikeuttaa niiden olemassaoloa ja rakentamista, eikä mitenkään edellytä, että niiden taso nousisi monimutkaisuuden myötä. On kuitenkin muistettava, että postmodernille tyypillinen hajanaisuus ei ole sama asia kuin monimutkaisuus. Jumalan Kyynelen ajalle tyypillinen hajaannus ei ole vain monimutkaisuutta vaan myös postmodernia ajan ja paikan kriisiä. Olisi virhe ymmärtää kriisi ainoastaan Jumalan Kyynelen henkilökohtaiseksi elämänhistorialliseksi ongelmaksi irrallaan ajasta ja ympäristöstä:

Hän ei löytänyt itseään piirustuksista. Hänen elämänsä oli sattumanvarainen sarja kokemuksia

ja elämyksiä, jotka olivat toisistaan irrallaan, jotka tipahtelivat peräjälkeen kuin pelikoneen arpomat pallot. Koska Jumalan Kyyneellä ei ollut kuvia perheestään, sitä ei ollut olemassa. Hänellä ei ollut yhteyttä alkuperäiseen, muuttumattomaan, ei linkkiä menneen, nykyisen ja tulevan välillä. Hänellä ei ollut turvasatamaa, jonne olisi voinut palata ja jonka olisi voinut herättää henkiin. Kukaan ei jakanut hänen kanssaan mitään. Hän oli yksi muistinsa ja historiansa rippeissä. Hänellä ei ollut tarinaa. (PH, 209.)

Postmodernin tulee hylätä edistysmetafora, johon keskenään kilpailevat modernin yhteiskunnan teorit turvautuivat. Kokonaisuuden ajallisuutta ei voida esittää lineaarisesti, koska se on hajonnut toinen toistaan seuraaviksi lyhytaikaisiksi järjestyksen saarekkeiksi. Ne ilmestyvät näkyviin sattumalta ja muuttavat jatkuvasti muotoaan. Jatkuvat paikalliset muutokset eivät käytännössä lisää yhdenmukaisuutta, rationaalisuutta tai kokonaisuuden organistista järjestelmänkaltaisuutta. Ne eivät myöskään turvaa sitä. Postmoderni tilanne on jatkuvan liikkeen ja muutoksen areena vailla selvää kehityssuuntaa. (Bauman 1996, 194–195.) *Paholaisen haarukassa* järjestys on satunnaista, pysymätöntä ja jatkuvasti pois liukuvaa. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ja verkkotuottaja Kari Lehtonen eivät saa kiinni ajan muutoksista, koska kapitalismi lukitsee heidät asemiinsa niin voimakkaasti, että heidän aikansa lähes pysähtyy. He ajattelevat, mutta eivät muuta ajatteluaan teoiksi, jotta heidän tilanteensa jotenkin muuttuisi. Tässä suhteessa *Paholaisen haarukka* onkin staattinen kuva keskellä epälineaarista aikaa. Teoksen aika kuitenkin on postmodernilla tavalla satunnaisiin kohtaamisiin, siellä täällä esiintyviin teoretisointeihin ja ihmiselämän tuokiokuvaan perustuva. Varallisuudenhoitaja Lari Laine ajattelee, että aika ei tietyssä mielessä ole vakio:

Ajatellaan että Saija Lehtonen istuu vinhaa vauhtia eteenpäin kiitävässä junassa, kuin kineettisessä taiteessa, kuin elokuvassa. Tarkkaillaan siis muutosta, joka on harhaa. Aika kuluu eri tavalla junaa havainnoivan ihmisen kuin junassa istuvan Saija Lehtosen kohdalla. (PH, 137.)

Juna kiittää vinhaa vauhtia eteenpäin. Toinen hiukkanen on maassa, toinen kuussa. Mahdollisuutta hiukkasten keskinäiseen vuorovaikutukseen ei ole. Sama aika kuluu eri tavalla. (PH, 139.)

Postmodernissa tapahtuu asioita, mutta niillä ei välttämättä ole yhteyttä kokonaisuuden kannalta. Eri tavalla kuluva aika kuvaa kohtaamisten satunnaisuutta tai niiden olemattomuutta. Tässä kohdin Lari Laineen kapitalistiseen järjestykseen syntyy särö: yhteisyyden, jakamisen ja kohtaamisen merkitykset tuottavat hänen mieleensä masentavia totuuksia. Se että on vastuussa vain itsestään, jättää kolikon kääntöpuolelle sen tosiasian, että silloin menettää kokonaan sosiaalisen vastuun. Sosiaalinen vastuu taas on toimivien ihmissuhteiden edellytys. Jos sitä ei ole, elämä pelkistyy yksilön itseriittoiseksi tai peräti synkäksi kilpailuksi toisten kanssa. Tämän kilpailun tuloksena voi silti syntyä statusta, kunnioitusta, arvonantoa ja luonnollisesti pitkälle yltäviä saavutuksia. *Paholaisen haarukan* henkilöt kokevat kuitenkin, ettei kilpailu eivätkä saavutukset kiinnosta heitä.

He ovat alistuneet asemaansa ja sen harmauteen. Verkkotuottaja Kari Lehtosella ei ole mahdollisuuksia huipulle:

Todellisuudessa Kari Lehtonen tiesi, että hän tulisi olemaan heikoilla. Hänessä ei ollut mitään poikkeuksellista. Hän ei ollut pitkälle erikoistunut.

Hän ei ollut koskematon, haavoittumaton.

[--]

Kari Lehtonen hallitsi it-teknologian ja aavisti olevansa lenkki ketjussa, mutta hän ei kyennyt hahmottamaan ketjua kokonaisuudessaan. Hänestä ei koskaan tulisi ubiikkiyhteiskunnan huippuosajaa. (PH, 179.)

[--]

Hän oli osa tietotekniikkaa, ja se oli aina ulkoistettavissa. Hän oli toimittaja, jonka perinteinen osaamiskulttuuri oli hänelle pelkkä painolasti.

Hänellä ei ollut omaa, kapeaa nicheä, joka olisi venynyt pitkäksi hännäksi. Hän tiesi saavansa lopulta pitkän nenän, sen tapaisen kuin rahastomainoksissamme on.

Kun hän sen ymmärsi, hän oli jotenkin alistunut, suorastaan helpottunut. (PH, 180.)

Paholaisen haarukan voittajat eivät halua huipulle, mitä ilmeisimmin siksi, että he kokevat, ettei heillä ole siihen mahdollisuuksia. Toisaalta motiivina tässä pidättäytymisessä lienee sekin, että heillä ei ole voimia yrittää. Arki ja elämänkulku on vakaata ja yllätyksetöntä, eikä postmodernikaan itsessään edellytä tällaista siirtymää ylöspäin niin kuin ei teoksessa kuvattu kapitalismikaan. Postmodernissa ei ole yhtä voimakasta suuntaa, joka määräisi siirtymän, joten on yhtä relevanttia pysytellä asemissaan ja tarkastella niistä maailman menoa ja elämisen tosiseikkoja ja valottaa niitä milloin mistäkin näkökulmasta.

Paholaisen haarukassa esiintyy postmodernistinen lopputila, oletettu historian loppu. Tässä mielessä teos on jopa dystooppinen. Dystopiolla tarkoitan ”paikkaa, jossa kaikki on huonosti”. Se on poliittisen satiirin muoto, jossa niin päähenkilöt kuin ihmiskunta kuvataan usein vapaudettomassa tilassa, ulkoisten voimien armoilla. (Pankakoski 2007, 235.) Henkilöiden ambivalenssi ja epävarmuus ovat tiukasti kapitalistisen ideologian hegemoniassa elävien, omille paikoilleen asetettujen ihmisten reagoitua. Ne eivät ole niinkään vapaan, mahdollisuuksien ylikyllästyksen subjektin epävarmuutta lukuisten vaihtoehtojen edessä. Satunnaisuutta edustaa Jumalan Kyynelen valikoituminen työttömäksi, kuten myös hänen satunnaiset ja suunnittelemattomat reaktionsa työttömyytensä edessä. Voittajilla taas ei siinä mielessä ole koherenttia minää, että heillä ei oikein ole sellaista sisäistä instrumenttia, jolla toimia kapitalismin pakkojen edessä. *Paholaisen haarukan* kapitalismi ei suinkaan ole mikään pakoton, satunnaisten leikkauspisteiden maailma. Toisaalta itse talouden ylivoima ja hegemoninen minänrakentajuus asettavat henkilöt epävarmuuteen, joka syntyy itsestään jo hegemonisen mahdin alinomaan määritellyssä henkilöitä alistussuhteessa auktoriteettiin. Näin syntyy tukahdutettu, epävarma minä, jollainen on tässä mielessä niin voittajilla kuin häviäjilläkin.

Nykyistä keskustelua luonnehtii ajatus, että ihmiskunta on saavuttanut luonnollisen ja lopullisen tilansa ja postmoderniksi luonnehditun ihmisen pirstaleisuus on kaiken edistyksen tae. Ahdistus selitetään välivaiheeksi, joka katoaa, jos elinolosuhteet hyväksytään luonnollisina ja kaikki toimivat niiden ehdoin. (Karkama 1998, 33.) *Paholaisen haarukassa* ihmisen pirstaleisuus näyttäytyy pikemminkin hämmentyneisyytenä ja tiedottomuutena hänen omasta tilastaan kuin kaiken edistyksen takeena. Teoksen henkilöt eivät yksinkertaisesti edisty, vaan he ovat jähmettyneet omaan pirstaleisuuteensa. He eivät tiedä mitä he haluaisivat, he eivät tiedä miten mennä eteenpäin elämässä. Pirstaleisuus on heijastunut heidän pyrkimyksiinsä ja hajauttanut peilin palaset siten, että jokaisesta kyllä heijastuu jotakin, mutta yksikään pala ei ole riittävän suuri johtaakseen ratkaisevaan päätökseen liikkua tiettyyn suuntaan. Kun ihmiset ovat pirstaloituneita, he takertuvat kitsaasti siihen, mitä heillä on eivätkä tee uusia ratkaisuja elämässä, koska riittävän suurta peilinpalasta ei postmodernismin keskellä ole enää olemassa.

Postmodernin piirissä on olemassa neljä spesifiä politiikan lajia: heimolaispolitiikka, halun politiikka, pelon politiikka ja varmuuden politiikka. Heimolaispolitiikassa heimot ovat mielikuvayhteisöjä. Ne ovat olemassa ainoastaan jäsentensä symbolisesti ilmaistuna sitoutumisena. Heimoilla ei ole reviiriä, eikä kukaan pakota niitä noudattamaan yhteisiä sääntöjä. Nämä kuvitteelliset yhteisöt eivät tukeudu naapuruussiteisiin tai keskinäiseen vuorovaikutukseen, eikä kommunikaatio heimon sisällä ole vilkkaampaa kuin heimoon kuuluvien ja siihen kuulumattomien välinen kanssakäyminen. (Bauman 1996, 207–210.)

Paholaisen haarukassa heimolaispolitiikka nousee esille erityisesti kahden mielikuvayhteisön merkityksessä. Ensimmäisessä niin voittajat kuin häviäjätkin jakavat samoja käsityksiä rahasta, kapitalistisesta järjestelmästä ja itse todellisuudesta. Tavoittelu, johon sisältyvät raha, työ ja asema, yhdistävät heitä symbolisesti. Tämä laajempi mielikuvayhteisö on olemassa väljästi ymmärrettyä myös siten, että jokainen, niin varakas kuin köyhäkin tuntee samankaltaista erillisyyttä kohtalonsa suhteen. Jumalan Kyynel tiivistää: ”*Itseorganisoituva kaupunkikulttuuri* purkaisi sisälmyksensä kaduille kuin oksenuksen työnnettyään sormet kurkkuunsa, ja hän näkisi aivan selvästi: ei ollut mitään yhteiskuntaa, oli vain toisiaan pelkääviä, uhkaavia ja vältteleviä ihmisiä” (PH, 67). Voittajat luonnollisesti muodostavat toisen, oman eriytyneemmän mielikuvayhteisönsä spesifimmin samankaltaisuuden ja symbolisesti ilmaistun sitoutumisensa kautta.

Halun politiikan tarkoituksena on lujittaa tietynlaisen käyttäytymisen merkityksellisyttä minän koostamiselle. Jos tämä merkityksellisyys on riittävän vakuuttava, tällainen käyttäytyminen tuntuu

entistä houkuttelevammalta ja sen tavoitteiden valta *vietellä* lisääntyy. Tällöin on todennäköisempää, että valitaan juuri nuo päämäärät ja edistetään niitä. Ajetuista päämääristä tulee toimijan tarpeita. Tällä kentällä toimijat kilpailevat keskenään niukoista voimavaroista, niistä yksityisistä ja yhteisistä haaveista, joita meillä on hyvästä elämästä. (Bauman 1996, 208–209.) *Paholaisen haarukassa* kapitalismi viettelee lupauksillaan, pitää voittajat ja häviäjät otteessaan. Minä on vahva, jos palvelee kapitalismin ideologiaa ja hyväksyy voimakkaan, riippumattoman itseään toteuttavan yksilön kultin. Lisäksi tämän minän koostajalle on luvassa rikkauksia, arvostusta ja turvallisuutta. Ajattelemistaan kaikista kapitalistisen järjestelmän epäkohdista huolimatta henkilöt mieltävät tuon viettelyn mielekkääksi, antautuvat sen valtaan ja kehittävät sen mukaisia tarpeita. Jumalan Kyyneltä houkuttaa kapitalismin ideologian kautta annettu mahdollisuus saavuttaa koherentti minuus. Hän on menettänyt mahdollisuuden sen saavuttamiseen ja osittain kieltää tavoittelevansa sitä. Kuitenkin hän haluaa sitä voimakkaasti, koska juuri sen puuttuminen tekee hänet hyvin onnettomaksi ja vihaiseksi. Viime kädessä Jumalan Kyynelen kohdalla on kyse epäonnistuneesta menetetyistä, vaikkakin suhteellisen onnellisuuden ja tasapainon tavoittelemisesta kapitalismin ideologian kautta. Varallisuudenhoitaja Lari Laine puolestaan ajattelee onnellisuutta häveliään filosofisesti:

Oletko onnellinen?
Oidipuksen viimeisessä kertosaikassa muistutettiin: ”Älä sano ihmisistä onnelliseksi ennen kuin hän on kuollut.” ”Kulkekaa ohitsemme ja antakaa meille anteeksi meidän onnemme”, sanoi Myshkin Ippolitille. (PH, 27.)

Lari Laine viittaa Sofokleen *Kuningas Oidipukseen* ja Dostojevskin *Idioottiin*. Onnellisuus näyttäytyy kovin suhteellisena käsitteenä, eikä välttämättä ole mahdollista elämässä. Ainakaan sitä ei pidä näyttää, eikä siitä sovi puhua sillä kaikki eivät ole onnellisia. Onnellisuus on väärä onnettomia kohtaan, sillä jokaisella on siihen halu mutta vain jotkut saavuttavat sen ja silloinkin vain väliaikaisesti. Kuitenkin onnellisuuskin on postmodernissa vain yksi suunta muiden joukossa, eikä sillä *Paholaisen haarukassa* ole erityisen suurta painoarvoa. Henkilöt näkevät, että päämäärien tai tarpeiden tyydyttämisen eteen on ponnisteltava. He eivät edellytä, että tuon ponnistelun itsessään tulisi olla erityisen onnellista. Onnellisuus on myös samea, epätarkka käsite joka ei suoranaisesti kuulu kapitalismin henkeen. Se ei tue yksilön vastuusaolemista vain itsestään, sillä onnellisuus liittyy usein tavalla tai toisella sosiaalisuuteen. Kapitalismi tukahduttaa tai ainakin pienentää sosiaalisuuden osuutta henkilöiden elämässä väittämällä, että yksilö on itse oma projektinsa eikä muita tarvitse ottaa huomioon.

Paholaisen haarukan voittajien ja osittain häviäjienkin kautta ilmaistu julistus ei jätä sijaa altruismille vaan painottuu työn etiikkaan myös minän koostamisessa. Minän koostaminen

samastuu suureen kapitalismin ideologiaan ja se muuttuu päämäärästä tarpeen luonteiseksi kilpailuksi niukoista resursseista. Näin on, koska minän koostamiseen kapitalistisen järjestelmän piirissä sisältyy taloudellisia asioita kuten työ, palkka, asema ja status, joista joudutaan kilpailemaan. Kohtalo on jotakin jonka voi määrätä itse, eritoten kun kohtalo käsitetään määränpäänä, paikkana ja asemana johon henkilö toimintansa avulla lopulta suhteellisen pysyvästi päätyy. Kohtalon samastaminen määränpään sisälsi tuloshakuisuuden elementin, joka epäsuorasti viittaa siihen, että elämä tulee käsittää työnä. Työ viettelee kohti odottavia palkintoja, ja niiden takia kannattaa uhrata vastuu muista ihmisistä. Kyseessä on sankarin ja sankarillisuuden etiikka: ihmisen joka kulkee kohti huippua vilkuilematta sivuilleen.

Pelon politiikan tavoite on rajoittaa riippuvuutta ja estää sen haitalliset vaikutukset. Se on lisäys halun politiikkaan, täydennys ja vastapaino. Postmoderni pelko syntyy siitä, ettei voida takuuvarmasti luottaa halun politiikan neuvoihin. (Bauman 1996, 209.) *Paholaisen haarukan* kapitalistisessa järjestelmässä ei ole takuuta menestymisestä eikä päämäärien saavuttamisesta. Ainoa reaalisempi lupaus on, että se joka tulee vietelleyksi, saa mahdollisuuden saavuttaa kapitalistisen järjestelmän ideologisuudella verhotun päämäärän elämässään. Niukkuus on viettelyn toinen puoli. Minän koostaminen kapitalistisen järjestelmän vaatimuksia vastaavaksi ei sekään takaa työtä, asemaa, vaurastumista ja statusta. Tämä luo jännitteen, joka on tarpeellinen sekä halun että järjestelmässä tarvittavan jännitteen ylläpitämiseksi.

Varmuuden politiikkaan sisältyy halu etsiä sosiaalista vahvistusta valinnalle, kun vastassa on tarjoutuvien vaihtoehtojen monimuotoisuus ja ollaan tietoisia siitä, että jokainen minän koostamismalli on vain yksi monista ja voimassa vain toistaiseksi. Varmuuden tuottaminen ja jakelu on asiantuntijoiden tehtävä. Siitä he saavat valtansa. Mutta heihinkin voi luottaa vain todennäköisyyden perusteella. Varmuuden politiikka koostuu luottamuksen luomisesta ja manipuloinnista. Siksi valehtelu, pettäminen, salailu ja etuoikeutetun aseman hyväksikäyttö näyttävät uhkilta postmodernien toimijoiden jo muutenkin horjuvalle ja haavoittuvalle identiteetille. (Bauman 1996, 209–210.) *Paholaisen haarukassa* voittajien ongelma on, että he itse ovat enemmän tai vähemmän asiantuntijoita, joiden tulisi tuottaa varmuutta. Heidän ajattelunsa täyttää tämän vaatimuksen, olkoonkin, että he käytännössä kyseenalaistavat paikotellen kapitalistisen järjestelmän mielekkyyttä murehtimalla sen ikävyyttä. Jumalan Kyynelellä ei ole minkäänlaista yhteyttä näiden asiantuntijoiden mahdolliseen vaikutusvaltaan. Hänen suhteensa valta on työvoimatoimistolla, sosiaaliviranomaisilla, psykiatreilla ja poliisilla. Hän on tehnyt pienipalkkaisia tilapäistöitä, psykiatri on määrännyt hänelle tukun erilaisia psyykenlääkkeitä ja poliisi vangitsee

hänet kahteen otteeseen hänen väkivaltaisuutensa takia. Jumalan Kyynel on toisaalta kiinni kapitalistisen järjestelmän viettelevässä otteessa ja uskoo, että sen ideologian omaksumalla on mahdollista parantaa asemiaan, mutta toisaalta hän vihaa tuota järjestelmää. Tämä kaksinaisuus asettaa hänet vaikeaan tilanteeseen, jossa hän ei kykene valitsemaan adekvaatisti suuntaansa ja näin hän on kykenemätön toimimaan. Varmuuden politiikka on sekä kannustanut häntä että pettänyt ja valehdellut hänelle viettelyllään ja asiantuntemuksellaan, joka ei ole tarjonnut hänelle niitä samoja palkintoja kuin voittajille, vaikka hän on yhtäläisesti työskennellyt kapitalistista yhteiskuntaa rakentaen.

Postmoderni ei ole lupa tehdä mitä tahansa. Se sanoo yksinkertaisesti, että ei ole olemassa selviä ja ongelmattomia tapoja erottaa oikeaa ja väärää. Tämä aiheuttaa hermostuneisuutta. Samalla kysymys moraalista vastuusta palautuu meidän harteillemme. Tästä monet eivät pidä. (Bauman 1996, 289.) Viime kädessä *Paholaisen haarukka* nostaa esiin vakavia moraalisia kysymyksiä henkilöidensä kautta. Onko kapitalismi kaikin puolin oikeutettu järjestelmä – ja jos on niin kenen ehdoilla toimitaan? Onko luonnonmukainen kapitalismi mitenkään puolustettavissa moraalisesti? Onko oikein ylläpitää sellaisia rakenteellisia epäkohtia, jotka luovat voittajuuteen ja häviäjyyteen perustuvia jakoja ja enemmän tai vähemmän tarkoituksellisesti jopa syventävät niitä? *Paholaisen haarukka* ei vastaa näihin kysymyksiin, vaan se kietoo ne toisiinsa postmodernilla tavalla. Se tematisoi todellisuutta, jossa oikean ja väärän erottamisesta tulee vaativa tehtävä.

5. LOPUKSI

Olen tutkinut kapitalismin tematiikkaa Juha Seppälän *Paholaisen haarukassa* marxilaisen teorian avulla painottaen teorian sosiaalisia aspektejä. Tematiikalla ymmärrän teoksen keskeisiä johtajatuksia ja sisältöjä. Olen analysoinut ja tulkinnut näitä marxilaisen teorian kautta. Kapitalismi on talousjärjestelmä, jonka voi nähdä koostuvan sosiaalisista suhteista, joissa merkittävässä määrin painottuvat yksilökohtaiset hyötynäkökohdat. *Paholaisen haarukassa* ihmissuhteet paikallistuvat rahan liikkeisiin järjestelmässä siten, että viime kädessä jokainen dialogi voidaan tulkita kaupaksi, transaktioksi. Ihmissuhteet pelkistyvät helposti näiden transaktioiden kokoelmaksi, ja tämän taustalla on ajatus, että jokainen ihmissuhde ja tuossa suhteessa käytävä dialogi on vaihtotapahtuma. Tällainen tapahtuma perustuu tavalla tai toisella kaupalliseen hyötyyn tai vaihtoehtoisesti ainakin kaupallisen hyödyn tavalla rakentuneeseen sosiaaliseen, emotionaaliseen hyötyyn, jota yleisesti voi ihmissuhteissa saada tai ansaita. Ongelmina ovat muun muassa kohtaamisten hetkittäisyys, niiden heikko motivoituneisuus ja niissä piilevä kilpailullisuuden periaate, joka tekee ”rahallisesti kannattamattomiksi” useimmat mahdolliset kohtaamiset. Sosiaaliset suhteet ovat kapitalistisen järjestelmän ideologian ja hegemonian muotouttamia ja rajoittamia.

Paholaisen haarukan häviäjät eivät kykene asettautumaan kapitalistisen yhteiskunnan ulkopuolelle, vaikka haluaisivatkin. Kapitalistinen ideologia on riittävän voimakas tukahduttamaan tämän halun, ja häviäjät joutuvat rakentamaan todellisuutensa voittajien ehdoilla, vaikka ovatkin täysin erilaisessa tilanteessa. Voittajien lisäarvon tuottaminen yritysten hyväksi ei enää sisällä ainoastaan työpanosta, vaan myös henkisen panoksen, mikä merkitsee sitä, että he luopuvat itsenäisestä ajattelusta ja joutuvat sisäistämään kapitalismin ideologian elämänsä johtavaksi periaatteeksi. Häviäjät eivät onnistu tuottamaan merkittävässä määrin lisäarvoa, joten on niinkin, että se, joka ei kykene rikastuttamaan jo ennestään varakkaita tahoja, menettää identiteettinsä ja minuutensa, koska hän ei enää ole käyttökelpoinen osa kapitalistista järjestelmää.

Teos paljastaa kapitalistisen järjestelmän kuvauksessaan henkilöiden voimakkaan sidonnaisuuden kapitalistiseen todellisuuteen, joka ei kuitenkaan sellaisenaan hahmotu henkilöiden mielissä selvärajaisena objektina. Se on olemassa näkymättömänä valtana, joka ei kykene täsmällisesti rajaamaan voittajien tai häviäjien mahdollisuuksia elämässä, vaikka sen hämärtynyt ilmiäsu keskittyy hyvin yksinkertaisesti ainoastaan lisäarvon tuottamiseen. Teoksen henkilöt ovat suhteellisen vieraantuneita. He elävät omassa kapitalismin kyllästävässä ajatusmaailmassaan, jossa

vaikuttaa vahva kapitalismin ideologia. Taloudellis-kapitalistinen eetos on ujuttautunut sosiaalis-emotionaalisiin näkökantoihin. Heidän persoonallisuutensa on vähintäänkin osittain muotoutunut vallitsevien kapitalismin säännösten mukaisesti. Teos luo kuvan alistetusta subjektista. Kyseessä on eräänlaisen ”mahdollisuuksien diktatuurin” ote henkilöistä, joka kyllä antaa periaatteellisesti toimintamahdollisuuksia, mutta niistä on maksettava tavalla tai toisella, ja lisäksi on toimittava tiukasti kapitalistisen järjestelmän ja ideologian lakien ja lainalaisuuksien mukaisesti. Tärkeää on säilyttää periaatteellinen kyky transaktioihin. Se turvaa aseman, identiteetin ja viime kädessä täyden subjektiivisuuden.

Paholaisen haarukka kuvaa sellaista ideologian vallan ylitsepursuavuutta, jossa itse ideologian lupaukset, palkinnot ja keskeinen sisältö hukkuvat tuon ideologian itsensä alle. Jäljelle jää voittajien kyyninen epätoivo keskellä ideologista todellisuutta, jota he kuitenkin itse jatkuvasti rakentavat ja ylläpitävät perustellen tekemisensä fysiikan lakien mukaan toimivan kapitalismin ehdottomuudella. Kuitenkin jatkuva perusteleminen sanoo epäsuorasti, että voittajien mielissä ideologia on paikoilleen jähmettynyt ja jotakin kuolleen kaltaista, samankaltaista kuin se (sosiaalinen) tila, jossa he ovat lujittuneet osaksi valtavaa linnaketta, jota pitää puolustella itselleen ja näin puolustaa itseään vastaan, koska muitakaan hyökkääjiä ei ole. Teoksen häviäjien vetäytyminen ylivoimaisten esteiden takia yhteiskunnan ulkopuolelle ei kokonaistilanteen kautta ole välttämättä häviämistä. Heidän reagointinsa on tunnepitoista ja rehellisempää kuin voittajien, jotka joutuvat istumaan kultaisissa vankiloissaan vailla eksistentiaalista kohtaa todellisuudessa. Tämä eksistentiaalinen ahdistus asettaisi heidät ongelmiansa keskelle siten, että heidän kokonainen minuutensa joutuisi määrittelemään uudelleen koko heidän elämänsä lähtöarvot ja siten he joutuisivat aidosti vastatusten valintojensa kanssa. Emansipatorisen ja avantgardistisen toivon ei tarvitsisi näin jäädä teoreettiseksi mahdollisuudeksi, vaan se voisi saada mahdollisuuden toteutua voittajien elämässä elävällä tavalla. Mielenkiintoista olisi selvittää henkilöiden suhdetta eksistentiaalisiin kysymyksiin kapitalismin viitekehysessä ja tätä kautta tutkia tarkemmin heidän identiteetinmuodostustaan kapitalistisen ideologian ja hegemonian paineessa.

Paholaisen haarukan kapitalismissa valta on delegoitu henkilöiltä sellaiselle väistämättömyydelle, jota ei olisi olemassa ilman alistettuja, valinnanvapaudella ruokittuja mahdollisuuksien uhreja. Nämä mahdollisuuksien uhrin uskovat vakaasti elävänsä historian parhaassa talous- ja yhteiskuntajärjestelmässä, joka avuliaasti antaa heille kaiken heidän tarvitsemansa, mutta määrittelee itse sen, mitä he viime kädessä tarvitsevat. Henkilöillä on valta omaan maailmaansa niin kauan, kuin he eivät uhmaa järjestelmän kannalta priorisoituja asioita. Kapitalistinen järjestelmä ja

ideologia antaa heille valinnanvapauden itsensä kannalta toisarvoisissa valinnoissa, mutta pidättää oikeuden määrätä suuret linjat itse eikä suvaitse provokaatioita vaan rankaisee niistä pakotteilla. Tällainen on muun muassa järjestelmään ohjelmoitu työntekijöiden vara-armeijaan liittämisen pakote eli työttömyys, joka toimii erinomaisena pelottimena. Tämän tyyppisten pakotteiden uhkaamana teoksen henkilöille kehittyy ”kapitalismin oireyhtymä”, joka riistää heiltä yhteiskunnallis-sosiaalisen näkökyvyn ja sairastuttaa riippuvaisuuteen sosiaalisesta hallinnasta. Heidän ajattelunsa on voimakkaasti kapitalismin ideologian kyllästävä.

Paholaisen haarukka kuuluu kapitalismia (historiallisessa mielessä tarkemmin rahavaltaa tai rikkautta) kritisoivaan kirjallisuuden suuntaan, jolla on Suomessa pitkä traditio. Samalla se kuuluu satiirin lajityyppiin. Teos antaa kapitalismille epämuodostuneen ilmiön, jonka avulla se kuvaa kapitalistisessa järjestelmässä ilmeneviä sisäisiä epäkohtia ja ongelmia.

Kokonaisuutena *Paholaisen haarukka* kuvaa (post)modernin kapitalistisen järjestelmän ja ideologian pihdeissä eläviä henkilöitä, jotka kokevat, ettei heillä ole mahdollisuuksia muuttaa elämäänsä. He ovat alisteisia kapitalistiselle koneistolle, joka vie työn tai työttömyyden kautta heidän voimansa, olkoonkin että se paikoitellen tuottaa myös vaurautta. *Paholaisen haarukka* kyseenalaistaa äärimmäisessä mielessä koko kapitalistisen järjestelmän mielekkyyden, vaikka ei suoranaisesti sitä tyrmääkään. Teos ja sen henkilöt mystifioivat kapitalismin ja rahan. Näistä tulee kohtalonomainen ja jumalan kaltainen ylivalta, jota ei käy vastustaminen. Kapitalismi kaikkine piirteineen problematisoituu, voittajien maailmankuva teoretisoituu ja häviäjien taas konkretisoituu. Moraalinen avaruus yhdistää menestyjiä, mutta ei avaudu häviäjille. Tämä itsessään jo aiheuttaa luokkamuukalaisuutta. Nämä piirteet yhdessä avaavat teoksessa ovia johtopäätökselle, jonka mukaan kapitalismi ei tuota niin paljon vapautta tai omaehtoisuutta kuin yleisesti kuvitellaan, eikä kapitalistisessa järjestelmässä elävä yksilö ole läheskään niin vapaa kuin kapitalismin teoreetikot antavat ymmärtää.

LÄHDELUETTELO

Tutkimuskohde:

SEPPÄLÄ, JUHA 2008, *Paholaisen haarukka*. Helsinki: WSOY.

Lähteet:

ALHONIEMI, ALHO 1991, *Sivistyssanasto*. Teoksessa *Nykysuomen käsikirja*. Toim. Osmo Ikola. Jyväskylä: Weilin+Göös.

ALTHUSSER, LOUIS 1984/1976, *Ideologiset valtiokoneistot*. Suom. Leevi Lehto ja Hannu Sivenius. Jyväskylä: Vastapaino.

BAUDRILLARD, JEAN 1983, *In the Shadow of the Silent Majorities...or the End of the Social and other Essays*. Transl. by Paul Foss, Paul Patton and John Johnston. New York: Semiotext(e), Inc. Columbia University.

BAUDRILLARD, JEAN 1995, *Lopun illuusio eli tapahtumien lakko*. Suom. Mika Määttänen. Eurooppalaisia ajattelijoita -sarja. Tampere: Gaudeamus Kirja.

BAUMAN, ZYGMUNT 1996, *Postmodernin lumo*. Suom. Jyrki Vainonen, toim. Pirkkoliisa Ahponen & Timo Cantell. Tampere: Vastapaino.

EAGLETON, TERRY 1976, *Towards a Science of the Text*. Teoksessa: Eagleton, Terry & Drew, Milne (ed.): *Marxist Literary Theory. A Reader*. Oxford: Blackwell Publishers.

EAGLETON, TERRY 1991, *Ideology. An Introduction*. London: Verso.

EAGLETON, TERRY 2000/1997, *Marx ja vapaus*. Suom. Pentti Määttänen. Helsinki: Otava.

EAGLETON, TERRY 2012/2011, *Miksi Marx oli oikeassa*. Suom. Petri Stenman. Helsinki: Like.

GIDDENS, ANTHONY 1971, *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of hte Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. London: Cambridge University Press, The Eastern Press Limited.

GRAHAM, PHIL 2006, *Hypercapitalism. New Media, Language, and Social Perceptions of Value*. New York: Peter Lang Publishing Inc.

GRONOW, JUKKA 2004, *Modernin yhteiskunnan mahdollisuus: sosiaalinen eriytyminen ja esteettisen arvostelukyvyn kehkeytyminen*. Teoksessa: *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Toim. Keijo Rahkonen. Gaudeamus. Helsinki.

HAATANEN, KALLE 2004, *Menneisyyden ennustaminen: kommunitaristinen aikalaisdiagnoosi ja yhteisöllisyyden palauttamisen ongelma*. Teoksessa: *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Toim. Keijo Rahkonen. Helsinki: Gaudeamus.

HAUG, W.F 1983, *Ideologiset mahdit ja vastarinta*. Suom. Erkki Astala, Anja Bisso, Heikki Hellman, Airi Leppänen, Kauko Pietilä, Veikko Pietilä, Raija Sironen ja Anne Turtiainen. Alkuteokset: 1969/1975, 1980, 1982, 1979-1982. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 23.

HEIDEGGER, MARTIN 2000/1927, *Oleminen ja aika*. Suom. Reijo Kupiainen. Tampere: Vastapaino.

HEISKALA, RISTO 2004, *Informationaalinen vallankumous, verkko ja identiteetti: Manuel Castellsin Informaation ajan kritiikki*. Teoksessa: *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Toim. Keijo Rahkonen. Helsinki: Gaudeamus.

HELLSTEN, SIRKKU 1996, *Oikeutta ilman kohtuutta. Modernin oikeudenmukaisuuskäsityksen kritiikkiä*. Tampere: Gaudeamus.

ILMONEN, KAJ 2004, *Sosiaalinen pääoma: uusi ihmeväsite vai käyttökelpoinen hypoteesi?* Teoksessa: *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Toim. Keijo Rahkonen. Tampere: Gaudeamus.

INGHAM, GEOFFREY 2008, *Capitalism*. United Kingdom, Cambridge: Polity Press.

JAMESON, FREDRIC 1992/1976/1975, *Beyond the Cave: Demystifying the Ideology of Modernism*. Painettu uudelleen teoksesta: *The Ideologies of Theory: essays 1971-1986, vol2: The Syntax of History*. Teoksessa: Mulhern, Francis (toim.), *Contemporary Marxist Literary Criticism*. Essex, England: Longman House, Burnt Mill, Harlow.

JAMESON, FREDRIC 1991, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. New York: Verso.

KAJANOJA, JOUKO 2002, *Sosiaalinen pääoma ja yhteiskunnalliset jaot*. Teoksessa *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö*. Toim. Timo Piirainen & Juho Saari. Helsinki: Gaudeamus.

KARKAMA, PERTTI 1979, *Sanataiteen suhde todellisuuteen. Materialistisen sanataideteoksen perusteet*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

KARKAMA, PERTTI 1994, *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä*. Tampere: SKS.

KARKAMA, PERTTI 1998, *Kulttuuri ja demokratia. Kirjoituksia kulttuurin nykytilasta*. Helsinki: SKS.

KIVISTÖ, SARI 2007, *Satiiri kirjallisuuden lajina*. Teoksesta: *Satiiri. Johdatus lajin historiaan ja teoriaan*. Toim. Sari Kivistö. Helsinki: Yliopistopaino/Helsinki University Press.

KOSKELA, LASSE & ROJOLA, LEA 2000/1997, *Lukijan ABC –kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Helsinki: SKS.

KOSKELA, LASSE 2003, *Juha Seppälä*. Teoksessa: *Kotimaisia nykykertojia 1-2*. Toim. Ismo Loivamaa. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.

LEHTINEN, TORSTI 2002, *Eksistentiaalisuus. Vapauden filosofia*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

- MARX, KARL 1974, *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua 1. Ensimmäinen kirja: Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O.W. Louhivuori. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH, 1978/1844, *Valitut teokset osa 1. Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset*. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH, 1978/1848, *Valitut teokset osa 2*. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH 1998/1848, *Kommunistinen manifesti*. Suom. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH, 1996/1859, *Social Being and Social Consciousness*. (1859/1845-6). Tekstistä: 'Preface to A Contribution to the Critique of Political Economy'. Marx/Engels, *On Literature and Art* (London: Lawrence & Wishart, 1976, 41-44). Teoksessa: Eagleton, Terry & Drew, Milne (ed.): *Marxist Literary Theory. A Reader*. Oxford, England: Blackwell Publishers Ltd.
- MEIKSINS WOOD, ELLEN 2005, *Pääoman imperiumi*. Suom. Juha Koivisto. Tampere: Vastapaino.
- NORBERG, JOHAN 2004, *Globaalin kapitalismin puolustus*. Suom. Marko Hamilo. Ajatus Kirjat, Helsinki: Gummerus.
- OJAJÄRVI, JUSSI 2006, *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa 'Kiltin yön lahjat' ja Juha Seppälän novellissa 'Supermarket'*. Helsinki: SKS.
- OJAJÄRVI, JUSSI & STEINBY, LIISA 2008, *Esipuhe teoksessa: Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Avain.
- PANKAKOSKI, TIMO, 2007, *Absurdista utopiaan. Satiirin lähikäsitteitä*. Teoksesta: *Satiiri. Johdatus lajin historiaan ja teoriaan*. Toim. Sari Kivistö. Helsinki: Yliopistopaino/Helsinki University Press.
- PEYRELEVADE, JEAN 2009, *Totaalikapitalismi*. Suom. Juho Paaso. Turku: Sannakko.
- PULKKINEN, TUIJA 2003/1998, *Postmoderni politiikan filosofia..* Tampere: Gaudeamus.
- PYHTILÄ, MARKO 2005, *Kansainväliset situationistit – speaktaakelin kritiikki*. Helsinki: Like.
- SAASTAMOINEN, KARI 1998, *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous, politiikka*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- SASSI, VILLE 2009, *Rahan kertoma maailma: kapitalistinen ideologia 1980 -luvun suomalaisessa romaanikirjallisuudessa*. Teoksessa: Ruckenstein, Minna & Kallinen Timo: *Rahan kulttuuri*. Helsinki: SKS.
- SCHANZ, HANS-JORGEN 1996, *Karl Marxin teoria muurin murtumisen jälkeen*. Suom. Arto Noro ja Tapani Hietaniemi. Helsinki: Tutkijaliitto.

SEVÄNEN, ERKKI 2011, *Johdanto. Kohti kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Teoksessa: Ruohonen Voitto, Sevänen Erkki, Turunen Risto (Toim.): *Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Helsinki: SKS.

SEVÄNEN, ERKKI 2011, *Kirjallisuus maailman merkityksellistäjänä*. Teoksessa: Ruohonen Voitto, Sevänen Erkki, Turunen Risto (Toim.): *Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Helsinki: SKS.

SILTALA, JUHA 2007/2004, *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Helsinki: Otava.

SMART, BARRY 2003, *Economy, Culture and Society. A sociological critique of neo-liberalism*. Buckingham: Open University Press.

STEINBY, LIISA 2008, *Ryöstelijät ammutaan: moderni minä ja mitä sille sitten tapahtui*. Teoksessa: *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Toim. Jussi Ojajarvi ja Liisa Steinby. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Avain.

SUOMALAISIA KIRJAILIJOITA 2004, Toim. Juhani Korhonen ja Risto Rantala. Helsinki: Otava.

WILKINSON, RICHARD & PICKETT, KATE 2011/2009, *Tasa-arvo ja hyvinvointi. Miksi tasa-arvo on hyväksi kaikille?* Suom. Markus Myllyoja. Juva: HS-kirjat.

WILLIAMS, RAYMOND 1988/1977, *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*. Suom. Mikko Lehtonen. Jyväskylä: Gummerus.

WILLIAMS, RAYMOND 1996/1966, *Tragedy and Revolution*. Teoksesta: *Modern Tragedy*. (London: Chatto & Windus, 1966)61-84. Teoksessa: Eagleton, Terry & Milne, Drew (toim.), *Marxist Literary Theory. A Reader*. Oxford, England: Blackwell Publishers Ltd.

Painamattomat lähteet:

ENCYCLOPEDIA OF MARXISM 2013 "*Alienation*".

<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>

(Luettu 22.1 1013.)

ENCYCLOPEDIA OF MARXISM 2013 "*Capitalism*".

<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>

(Luettu 22.1 2013.)

ENCYCLOPEDIA OF MARXISM 2013 "*Commodification*".

<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>

(Luettu 22.1 2013.)

ENCYCLOPEDIA OF MARXISM 2013 "*Hegemony*".

<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>

(Luettu 22.1 2013.)

ENCYCLOPEDIA OF MARXISM 2013 "*Ideology*".

<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>

(Luettu 22.1 2013.)

ENCYCLOPEDIA OF MARXISM 2013 "*Reification*".

<http://www.marxists.org/glossary/frame.htm>

(Luettu 22.1 2013.)

INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF THE SOCIAL SCIENCES 2013 "*Capitalism*". Calvin B. Hoover.

<http://www.encyclopedia.com/topic/capitalism.aspx>

(Luettu 22.1 2013.)

INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF THE SOCIAL SCIENCES 2013 "*Ideology*". Edward Shils.

<http://www.encyclopedia.com/topic/Ideology.aspx>

(Luettu 22.1 2013.)

KORHONEN, KUISMA 2008, "*Jumalan Kyynel talouden myrskyssä*". Helsingin Sanomat 27.9 2008.

<http://www.hs.fi/kirjat/artikkeli/Jumalan+kyynel+talouden+myrskyss%C3%A4/HS20080927SI1KU010b1>

(Luettu 20.1 2013.)

NEW DICTIONARY OF THE HISTORY OF IDEAS 2005 "*Postmodernism*". Paula Geyh.

<http://www.encyclopedia.com/topic/postmodernism.aspx>

(Luettu 22.1 2013.)

WAARALA, HANNU 2008, "*Paholaisen haarukka – Juha Seppälä*". Keskisuomalainen 12.10 2008.

<http://www.ksml.fi/uutiset/viihde/kirjat/paholaisen-haarukka-juha-seppala/889041> (Luettu 22.1 2013.)

